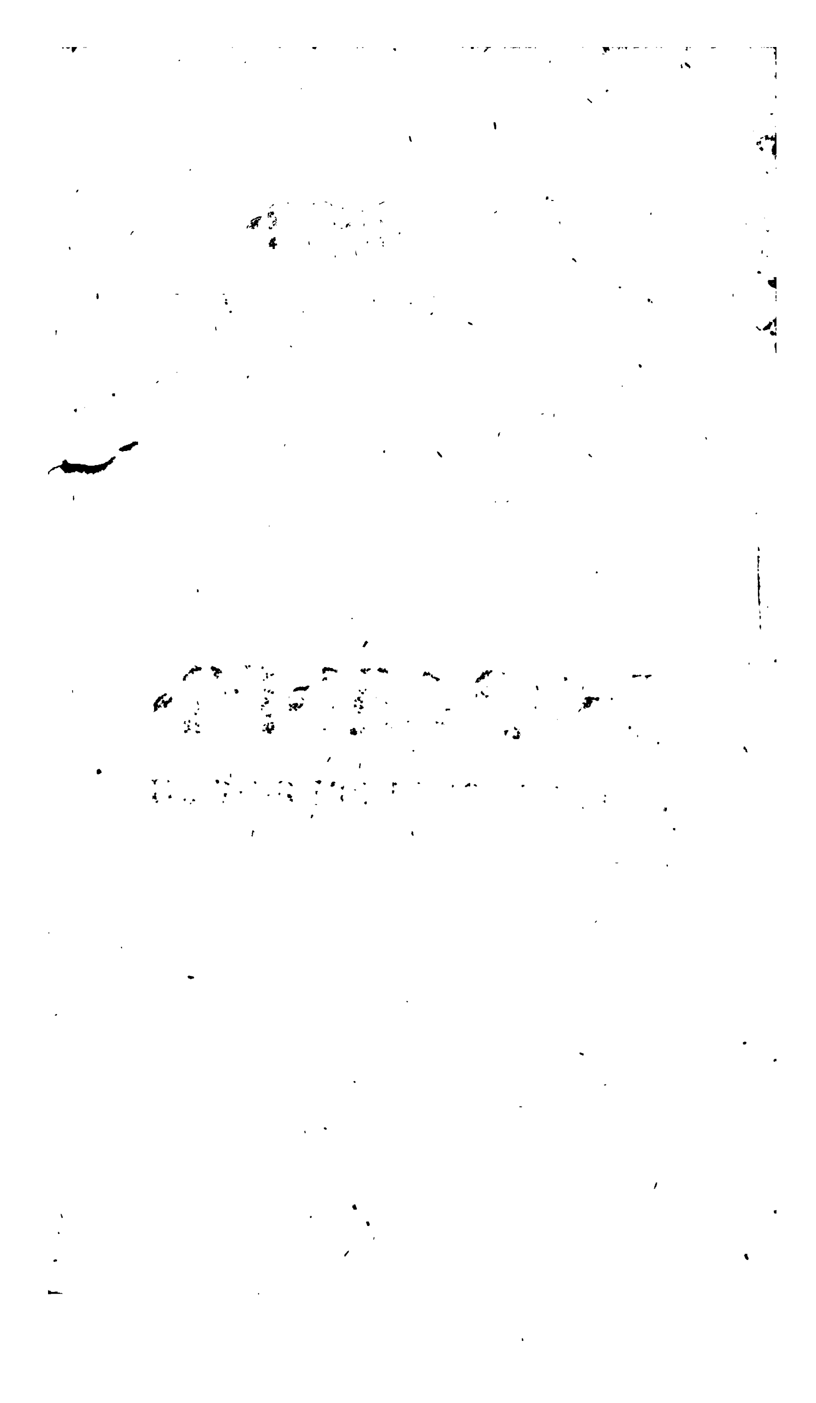

[redacted]

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԳՈՐԾ ԳԱՂՂԻԱՑԻ ԺԷՐԱՐԻ ԼՈՒԻԶԻ

ՅՕՐԻՆԵԱՑ

ՀԱՄԱՌՕՏԵԼՈՎ ԵՒ ՆՈՐ ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՄԲ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Պ. Տ. Կ. ՏԷՐՈՅԵՆՑ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԵՒ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

ՆԻԿՈՄԻԴԵԱՑ

1863

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՏԷՐՈՅԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԴԿԱՑԻՆ ընկերութեան ընթացքին եւ յօժարութեանը վրայ դիտելով ամէն մտածող մարդիկ տեսած են որ մէկ ապականութեան սերմ մը կայ . այնկէ ճանչնալով գէշի միտում մը, որով՝ ուրիշ ամէն բան մէկ դի ձգենք, իրենց խղճին ատեանը պատասխանատու կըլլան . եւ ջանսոր դատաստանէն չեն կրնար ազատիլ .

Այսպէս անողոքելի դատաւորի մը առջեւ ներգործեներէն ազատելու համար մարդկային չարութիւնը հնարք մտածեր եւ գտեր է իր խիղճը խաբել, եւ քնացընել, որպէս զի անոր դատըն կշտամբանքներէն ազատի . եւ առոր դիւրին կերպն էր իրենք զիրենք համոզելը որ ամենուն գիտակցութեանը դէշ երեւցած բաները իրօք դէշ չեն . անոնք արգելող հեղինակութիւն մը չկայ . մանաւանդ թէ աղէկ ալ են : որովհետեւ մարդոյս բնութիւնը կըթելադրէ անոնք գործելու, եւ բնութիւնը դէշ բան չըներ . ասիկայ՝ ադամային մեղքը մարդոյս բնութիւնը ապականուած ըլլալուն ապացուցութեանը մէկ արդիւնքն էր :

Ա.

Բայց այս դրութեանս դէմ բոլոր աշխարհ կը բողոքէր. ամէն ազգ՝ թէ նոր եւ թէ հին, քրիստոնեայ, հրեայ, աղանդաւոր, հեթանոս, ամէնն ալ՝ բարոյական սկզբունքներու աստուածային հեղինակութիւն մը կուտան. եւ ամէնուն սկզբունքներն ընդհանրապէս մէկ են. սակայն՝ ամէնուն սկզբնական աղբիւրը մէկ ըլլալը ցուցընելով, որ է մարդոց ցրուելէն եւ զատ զատ ազգ կազմելէն առաջ մէկ տեղ գըտնուած եւ մէկ նախահօր մը եւ անոր որդւոցը վարդապետած ժամանակէն մնացած աւանդութիւն մը, նոր յանդգնութիւն մըն էր իրենց կրօնը ծառայող մարդոց սխալ դրութեանը. Նոր ինչ ըսելու էր։ Ուրիշ ճամբայ չէր մնար. բայց եթէ այն նախնեաց աւանդած բարոյականը կամ հետ զհետէ իրենց պաշտած սուրբ աստուածներուն օրինակովը եւ հեղինակութեամբը խափանուած ցուցընել, կամ հընութեան բարոյական պատուէրները անհիմն նախապաշարմունք սեպել.

Բայց նոյն օրինակը կաղապարներուն մէջ կը տեսնենք։ Հնութեան եւ պատմութեան մէջ ըլլալը անոնք վերցուցին, իրենց դիւաւոր չաստուածոյն Պլատոն համար կերպ կերպ չքնութիւններ պատմելով. եւ Յարբելոն Ակեղայ մէջհենոք չկութեանց խառնարան մը ըսելով, որպէս թէ աստուածահաճոյ բան մը ըլլար ասիկայ, որով ամէն մարդ՝ իրեն պաշտած մեծ չաստուածոյն օրինակին հետեւիլը չէ թէ ըսդ-

դէմ օրինաց մեղք ։ այլ մանաւանդ քաջակաշ-
տութեան գործ մը կըսեպէին ։

Երկրորդին ձեռք զարկին քրիստոնէութեան տարածած մոլիները ։ Կռապաշտութիւնը կը յու-
նալ-աշխարհի մէջ իր գոյութեան շրջանը լը-
մընցուցեր՝ եւ միայն Ափրիկէի ներսերը եւ Ովկ-
կիանիայի անծանօթ կղզիները , եւ Հնդկաս-
տանի արեւակէզ եւ Սիպերիայի ցրտասարսուռ
երկիրները քիչ մը խախուտ հետք թողուցեր
էր . անոնց հետեւիլը եւ անոնց դաւանանքը հա-
մարձակօրէն նորոգելը ամօթ էր ։ Հեթանոս-
ներուն չաստուածներուն ոչընչութիւնը , եւ
անոնց համար պատմուածներուն բանաստեղծա-
կան կեղծիք ըլլալը ամէնուն ճանչցուած ըլ-
լալով՝ բազմաստուածութիւնը կրթեալ ազգաց
մէջ չէր կրնար նորէն հիմն եւ արմատ գտնել ։

Նոր ճար մտածեցին՝ . քրիստոնէութիւնն
ալ՝ որ ամենամաքուր բարոյականին հիմն է ,
կռապաշտութեան նման խափանելի ցուցընել ,
եւ իրօք ալ խափանել՝ թէ որ հնար է նէ ։ Թէ
որ այս ընելու յաջողէին նէ՝ մարդս այս ինչ
գործը մեղք է՝ այն ինչ գործը առաքինութիւն
է ըսելու եւ հաստատելու եւ մարդոյս խիղճը
պարտաւորեցու հեղինակութիւն մը չէր մնար .
եւ իրենք ալ խղճին լուծը իրենց անձէն բոլո-
րովին թօթված նետած կըլլային ։

Բայց առիկայ դիւրաւ ըլլալու բան չէր .
քրիստոնէութիւնը ուղղակի եւ անպատրաստ
ջնջելը բանի չէր գար . հակառակորդներ շատ,

կունենար. աւելի աղէկ սորվեցին գաղտնակի ճամբաները գիտնալը. բայց ասով ալ բէնչ [illegible] [illegible] մէջ՝ բան չէր ըլլար. երկար ժամանակի եւ օգնականութեան կարօտ էր. ուստի գործը շարունակելու եւ զօրացընելու համար ընկերութիւններ պէտք եղան ։

Ասիկայ աղէկ հասկըցան այն մարդիկը՝ որոց համար խաւարը կրնանք ըսել՝ [illegible] գործել. ընկերութիւններ հնարեցին. եւ որպէս զի նպատակը անունէն չգուշակուի՝ Ազատ որմնադիր (Ֆրա մասոն) անուն դրին ։ Ինչպէս որ անուններն կընշանակէ՝ ասոնց յայտնի եւ ամէնուն գիտնալու համար սահմանուած նպատակներն պիտի ըլլար իրենց արուեստէն եղող չըքաւորներուն օգնել, որ ինքնին գովելի նըպատակ մըն էր. մարդ չէր կրնար չհաւնիլ ։ Ասոնցմէ ետքը եւ ասոնց նայելով՝ ուրիշ խումբ մը արուեստաւորներու ընկերութիւն մըն ալ հընարեցին Իտալիայի մէջ՝ Կարբոնարի անունով, որ ածխագործ (քէօմիւրճի) ըսել է. ասոնց ալ աներեւոյթ նըպատակ, կամ աւելի պարզ ըսենք՝ պատրուակը՝ ածխագործ կարօտեալներուն օգնել էր ։

Ի՞նչ կար ասոնց մէջը՝ որ օրինաւոր կերպով երեւան ելլելէն կը խորշէին. ցուցուցած նպատակնին մարդասիրական՝ եւ ամէնուն ընդունելի բանն էր. այսու ամենայնիւ միայն այնքանը գիտցուած էր որ այս անունով ընկերութիւններ կան. բայց ո՞վ են ընկեր գրուողնե-

րը. Մեզ կըգրէ ընկերութեան ժողովքներուն տեղը ո՛ւր է. մեծերնին ո՛վ է. ընկերութեան պաշտօննին եւ կանոննին ի՛նչ է. պատճառն գաղտնութեան մէջ ծածկուած մնացին. միայն իրենց ճանչնալու եւ հասկընալու նշաններ ունէին՝ որով մէկըզմէկ կըրնային գտնել։ Ընկեր եղողներուն մէջ ալ այլ եւ այլ աստիճանի որոշումներ կային. նորամուտները միայն պատրուակեալ նպատակին համար ընկերութեան ընտրուկին որոշեալ տուրք մը կուտային. եւ անկէց զատ բան չէին գիտեր. եւ ասով՝ երբ որ իրենք ալ մէկ փորձութեան մը գալով չքաւորութեան հասնէին նէ՝ նոյն ընտրուկէն օգնութիւն գտնելու իրաւունք կունենային։ Ասոնք երկար ժամանակ կըփորձուէին. եւ թէ որ աղէկ մը իմացուէր որ սաստիկ խորհրդապահ են. Եւ ամէն բան աչքերնին կառնեն՝ խորհուրդնին դուրս չեն հաներ, այն ժամանակը կատարեալներուն կարգը կըմտնէին, եւ հետ զհետէ եւ աստիճանաբար՝ անոնց ամէն խորհուրդներուն տեղեակ կըլլային։

Խորհուրդը գաղտնի մնալով գործադրութիւն չէր կըրնար ըլլալ. ուստի կամաց կամաց ծայր տուաւ։ Ֆրանսայի մէջ երբ Լուդովիկոս չորեքտասաներորդը գիտութիւններու պաշտպան եղաւ, թագաւորին հաճոյ ըլլալու եւ յարգ վաստըկելու եւ ապրուստ ճարելու համար ամէն մարդ ձեռքը գրիչ առաւ. խելքին փչածը կըգրէր։ Այս գաղտնի ընկերութիւն-

ներուն մէջ գտնուող ճարտարներն ալ ակամայ իրենց մասնաւոր դրութեանը վրայ կեղծ պատմութիւններ շինել. որ էր աւրուած եւ աշխարհաւեր սկզբունքներու նոր պատրուակ եւ նոր վարագոյր մը տալ. իրենց վարդապետութիւնը կամաց կամաց ռամիկներուն մտքին մէջ տեղաւորել, առանց իրենք զիրենք մատնելու եւ օձիքնին (եախանին) ձեռք տալու։

Նոր յաջորդ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին տղայութեան՝ եւ խնամակալաց (ռէժանս) վարչութեան ժամանակը քիչ մը աւելի բացուեցան։ եւ համարձակութիւննին աւելցաւ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին զեղխ եւ թոյլ կառավարութեան ատենը. անանկ որ՝ անոր յաջորդը Լուդովիկոս ԺԶ երորդ՝ բարի եւ բարեպաշտ թագաւորը ոչ միայն անոնց առաջքը չկըրցաւ առնել, որ արդէն հինցած եւ ահագին զօրութիւն վաստըկած էին, այլ եւ ինքն ալ անոնց զոհ եղաւ. Մինակ ինքը չէ. իրեն դըլխատուելէն մինչեւ մեծին Նաբոլէոնի ինքնիշխան գահակալելը, 1793 էն մինչեւ 1802. քանի մի միլիոն մարդիկ ալ զոհեցան. Գաղղիայի թագաւորութիւնը վերնալով հասարակապետութիւն եղաւ. եկեղեցիները գոցեցին վանքերը գոցեցին կամ փլցուցին. եկեղեցականները աշխարհական իշխանութեան տակ ձըգել ուզելով իրենց նոր հաստատած հասարակապետական սկզբունքներու հպատակ մընալու երդում կուզէին. անամօթներն կեանք վա-

կոյսերը համար ըրած ուխտերնին աւրելով կարգուելու կըստիպէին ։ եւ չհնազանդողները կըհարկադրուէին կամ բուն Գաղղիայի մէջ պահուած մնալ՝ հոն գտնուող քրիստոնէից հոգեւոր պիտոյից հանելու համար, եւ յայտնըուած տեղերնին կեանքերնին կորսընցընելու վըտանգ կար. կամ՝ օտար կըխրկուէին, շատը հարաւային Ամերիկայի Գվիյան գաւառը՝ որ օդոյն գէշութեանը համար երկար եւ չարաչար մահուան դատապարտուիլ ըսել էր ; կամ իրենք իրենց կամքով ըստ տարաշխարհիկ պանդխտութեամբ օտար երկիրներ կերթային ։

Հասարակապետականները՝ որպէս թէ այսպիսի բաներով չքնաշխարհիկ խելացի գործ մը ըրած ըլլան՝ մարդկային խելքը կը գովաբանէին. քրիստոնէութիւնը ժողովուրդը մութ խաւարի մէջ կը ձգէ՝ եւ գիտութիւններու հետ չափարանելով անոնց բնական թշնամին է կըսէին. եւ անկէց ինչպէս կըհետեւէր՝ զիրենք չէ թէ միայն քրիստոնեայ, այլ եւ մարդկային ազգի լուսաւորիչ անուանել ։ Վերջապէս մարդկային խելքը աստուածացուցին Տէր Միտք անունով ։ Միտքին բառը Լուսաւորական լեզուներուն մէջ իգական սեռ ըլլալով՝ այս նորահնար աստուածնին կըլլար աստուածուհի մը, եւ անոր կայ ներկայացընողը կին մը ըլլալու էր. ատոր համար գեղեցկագէմ բոզ մը գտան Մայլեար անուն՝ եւ փարիզու եկեղեցիներուն մէկին սեղանին առաջը դնելով պաշտեցին ։ Այս

չափազանցութիւնները անհաւատալի կըլլային՝ թէ որ նոյն իսկ գաղղիացիները հասարակապետական կառավարութեան տուած վաւերական վճռագիրներէն առնելով պատմութեան չաւանդէին ։

Այն ժամանակի մարդոց միտքը այսպիսի բաներու կանուխէն պատրաստելու հոգ տարեր էին Վօլթէր՝ իր զուարճաբան եւ աղդու եւ յափշտակիչ ոճովը ․ Ռուսօ՝ իր տրամաբանական զրուցուածքներովը՝ որով շատ վարպետ էր խաբէութիւն բանեցընելու, եւ ըսածներուն արկար կողմը ծածկելու ․ ու Դ'Ալամպէր եւ Տիտրօ եւ Հէլվէցիուս եւ տ'Օլպախ եւ ուրիշներ՝ իրենց գրուածներովը ։ Ասոնց մէկն ալ ազգային քրիստոնէութեան դէմ բան չէր գրեր ․ այլ ամէնքը կըմիաբանէին ըսելու թէ քրիստոնէութիւնը ժամանակ մը աղէկ՝ եւ մարդկային ազգի բարերար կրօնք մըն էր, բայց անոր ժամանակն անցաւ ․ հիմակուան մարդոց պէտքին անբաւական է ․ եւ ասկէց ետքը նոյնը պատճառը՝ մարդկային ազգին յառաջադիմութեանը արգելք ըլլալով վնասակար է ։

Աստուծմէ աւանդեալ եւ անօրինակ հրաշքներով հաստատեալ կրօնք մը ի՜նչպես ժամանակ մը օգտակար՝ եւ ուրիշ ժամանակ վնասակար կըլլար, երբ նոյն իսկ այն կրօնքին հիմնողն ու օրէնսդիրը նոյնը երբեւ համօրէն աշխարհի փրկաւէտ՝ եւ մինչեւ աշխարհիս վերջը տեւողութիւն ունենալու օրէնք մը տուած էր ։ Արդ

դասաւանդած մը չկար կրօնից Թշնամիներուն կողմէն. ուստի կը ջանային ցուցընել՝ որ քրիստոնէութիւնը, Հրէութիւնն ալ. մեկնել՝ որ քրիստոնէութեան նախաշաւիղը եւ որպէս թէ յառաջադիմութիւնն էր ; խելացի մարդոց գիւտ եւ հնարք է, չէ թէ Աստուծմէ աւանդեալ. եւ ասոր համար կողմնակի պատճառաբանութիւններ կը հանէին. որով ցուցանել կուզէին որ Աստուծմէ աւանդեալ բանի մը անձին կողմէն ճշմարիտ ըլլալու է. իսկ սուրբ գրոց մէջ անանկ բաներ կան կըսէին, որոց սուտ ըլլալը հիմնաւոր փաստերով եւ բնագիտական եւ երկրաչափական գիտութիւնները եւ գիտութեանց ուրիշ ճիւղերը յայտնի կընեն.

Իրենց բանը սուտ էր. պարզիկ գիտութիւններուն անունը իրենց բանին վրայ բերելը՝ սակայն չհասկցողներուն աչքին մոլոր փորձել էր. Ս. Օգոստէր սուրբ գրոց ժամանակագրութիւնը սուտ կըհանէր եգիպտացիներուն եւ քաղդէացիներուն չինաց ժամանակագրութիւնովը, որ միայն մէկ թագաւորի մը տասն հազար տարի տիրապետութեան ժամանակ կու տային, բայց իրենք ոչ եգիպտացւոց եւ ոչ քաղդէացւոց լեզուն կամ գիրը գիտէր. անձնական ծանօթ յոյն մատենագիրներուն ալ աւելորդ չէր. որոց մէջէն Հերոդոտոս սիկիլիացին՝ եգիպտական հնութեանց քաջածանօթ հեթանոսամատենագիրը կը վկայէ որ եգիպտացիները տարուան ամսուանց թեանց վրայ հաստատուն եւ միօրի-

նակ. գաղափար մը չունէին. մեր հաշուած տա-
լին գիտցող շատ չկար մէջերնին․ երեք ամիսը
տարի մը [illegible] կար․ ոմանք ամիսը եւ ոմանք
շաբաթը. եւ ոմանք մինչեւ անգամ մէկ օրը
տարի մը կը համարէին. եւ ամէնէն զատ, եգիպ-
տացիներուն. Հին ժամանակագրութիւններ ը
քուրմերուն պատմական [illegible] եւ անանկ
գրերով գրուած էին, որ [illegible] գրքերը ձեռք
ձգելն ալ նոր չէր կըրնար հասկընալ. անոնց
մէջ մըտած [illegible] իրենց ազգը հինցընե-
լու եւ [illegible] [illegible] համար սու-
տեր [illegible] որ այն գրքերը միշտ մի-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
նակի ըլլալուն պատճառը ինչ էր. Նայէ. քըր-
իստոնեայները իրենց ամէն գրքերը ամէնուն
ձեռքը կուտան, միայն խմաստուն կարգաւորու-
թիւններով անոնց ծառա հասկըցուելնուն ա-
ռաջը առնելով. որով մինչեւ հիմայ անփոփոխ
մնացեր են. եւ ամէնէն [illegible] ալ փոփոխութեան
[illegible] [illegible] է.

[illegible] [illegible] օրինակի հա-
մար [illegible] [illegible] ամէն գի-
տութիւններէ, [illegible] [illegible] բերած
[illegible] [illegible] [illegible] այն
[illegible] [illegible] [illegible], կամ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] : [illegible] այս
ալ [illegible] [illegible] [illegible], եւ, որ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] կը [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ

չամբչնան . այլ ջախջախեալ [illegible] կործանին : Հայ-
ճառագայթ մը՝ որոց [illegible] է կրակը . [illegible]
կեցներն ալ այս խօսքը մըտիկ ըրին , եւ [illegible]
չեւ [illegible] կըսեն . ուստի [illegible] . փոր-
ձեր պարապելով . հին [illegible] մէջ
[illegible] , խառնելով [illegible] կատարելապէս . փրկեց
[illegible] . պատմահամեմատը . [illegible]
պարապելով . եւ [illegible] ու [illegible]
[illegible] . ուսումը , [illegible] , անոնց
դրութեան [illegible] Հայաստա-
նով [illegible]

Այսպիսի [illegible] պետութեան Հռոմայ-
ւոց Հայերը [illegible] Հայկազեան-
ցով , անհամեմատ եւ առաւել [illegible] է . որ
[illegible] պաշտպանութիւն հաւատարմութեան [illegible]
ցը գիտնալով , երբ մեկ [illegible]
[illegible] եւ կրօնից ազատութեան եր-
[illegible] , մեւս կողմէն ալ այս [illegible]
րը [illegible] հանդերձ , [illegible]
[illegible] կրօնք .
[illegible] Ս . [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
չէին . գրչեր . եւ այս , [illegible]
[illegible] : [illegible] . եւ [illegible]
[illegible] . [illegible]
մը չինեցին : ([illegible]) . [illegible] .

որուն մէջ անապատականութեան սերմերը ամէն յօդուածներուն տակը առատօրէն սերմանուեցին ։

Այն առնենէն սկսաւ գաղտնի ընկերութիւններուն գաղափարը երեւան ելլել. եւ անկէց ետքը մը ծածուկ միութեան պէտք մը զգալիտալով խմբերը ալ յայտնուեցան. Հիմայ մինչեւ Համալսարանին անգամ վարակուած է՝ որ Հայերը միջնորդի չափ կեղծ կերպն է. իրենց մասնակցութիւնները ունին, որ սորվին եւ չարաշահեն եւ ընչ առնուն պարբերականներէն զատ գրքեր կը հրատարակեն, ծածկագրութիւններ ունին յայտնի՝ որ գաղղիական չեզոքով. ընդ կրկներու մեծամասնութիւն յայտնի ընկերաց ընկերական մամլաւորներ ուսանողաց լրագրաց միջոցաւ կը հրատարակեն. միջգիւղերուն մէջ ծերեր խօսելու առանձնապաններ ունին, եւ խղճմտանքը լրագրաց մէջ կը հրատարակուի : Այս ազատութիւն ամէն ուղղութիւն չեն կրնար ընել. բայց ընտանեկանութիւնը չեն ձգած. առաջ ալ յոյժ գեղջուկ հանրապետական հեղափոխութեան եւ... նութիւններ ունին, որոնք ժողովրդականը չեղած եւ պէտք մը չափազանցած երեւան եկած են կարգերին. Բայց հիմայ գաղտնի ընկերութիւններուն ամէն մեծամասնութիւններուն կազմուած են ընդհանուր չափաւորութեան. առանց չափ բաներ կան որ խորին գաղտնութեան մէջ են. նոյն եւ այսպէս գործով պիտի յայտնուեն. որ բարձր չյաջողի. նէ՝ մեկ մասնաւոր մարդու

[illegible] մինչեւ սիրոյ [illegible], բայց
հաւատակիցները այն գործոյն ձեռք զարնողը ի-
րենց Համախմբութեան տակը առնելով՝ հայ-
կազ, ազատա-միտ, [illegible] պատրաստելով ամէն
կողմէ [illegible] սիրոյ ընեն : Եւ նոյն
գործոյն յաջողութեան արգելք եղողը խորա-
[illegible] ուսուցանելով Համախմբութեան աչքէն
[illegible] սիրոյ [illegible], մինչեւ որ խորհրդա-
[illegible] [illegible] գայ . այն ատենը
[illegible] որ այնպէս զաղափար ընկերութեան մե-
[illegible] եւ առաւելութիւնն է : Ա-
[illegible] [illegible], որոնք դուրսէ գործոյս
[illegible] մէջ մտնելուն առջը
[illegible] բայց շատ ալ [illegible] ու-
շադրութիւնը կը [illegible] մտնելու . . . . . .
— [illegible] որ զաղափար ընկե-
րութեան [illegible] ընդունելու [illegible]
[illegible] զօրութեանց [illegible] զօրքերը [illegible]
[illegible] . «[illegible]» որ Մ. օր-
[illegible] մէջ [illegible] Համախմբութիւնը
[illegible] կը [illegible] . Պարոնին, որուն
[illegible] Համախմբութիւնը չէր [illegible] Մ. օր-
[illegible] որ [illegible] մէջ անձ դը-
նէ, չէ նէ [illegible] առանձը [illegible]
[illegible] Համբակ [illegible] մէջ
[illegible] յօդուածները
[illegible] յանձնեց . [illegible] ընդ-
[illegible] Համար այն ի-
րենց [illegible] միութեան [illegible] գրքին

մէջ աստուածաբանութիւն ալ խառնելով ուզեցին [illegible] . Այսուամենայնիւ Հանրագիտարանը , որուն Հանճարն ինքն [illegible] ալ ըսաւ թէ [illegible] գրուած գրքերուն մէջ մէկն Հարկին է որ կարգ- [illegible] (Տես Ը. եր. 248 . [illegible]) . [illegible] , որ Ա. [illegible] զուարճախօսութեանց ոճով անոր գրուածները կը [illegible] . եւ [illegible] գեղմանակի եւ [illegible] եւ յորդորելով եւ [illegible] Հզօրութեանց [illegible] գրած [illegible] մը . որ [illegible] Ա. օրըէրի [illegible] այլացրութեանց , անոնց կը Հրատարակէր , [illegible] ոյինք կը ցուցընէ որ Ա. օրըէր [illegible] մէջ [illegible] մէջ ալ կատարեալ Հմտութիւն չունէր . [illegible] [illegible] ալ- [illegible] եւ [illegible] միայն [illegible] [illegible] գրիչ [illegible] անկեղծ անոնք ոչ ինչ է . [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Հայ [illegible] [illegible] թէ միայն [illegible] ալ . Հաւատացեալներուն Հըգու .

[illegible] միջոցին ։ Վ. Օլգերի եւ կուստիկիցնե-
րուն դէմ գրող ուրիշներն էին Գիէլլեր . որ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] Գիլլոգոֆիք — գրքով կը յայտնէ որ
գիտութիւնները չէ թէ միայն քրիստոնէութեան
հետ չեն [illegible] կը մաքսեն ; այլ եւ անոր
հաստատութիւնն կուտան ։ [illegible] գրութեան
մէջ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ցի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] որու. մէջէն [illegible] միութեան.
վրայ գրածը Թարգմանած եւ մեր [illegible] մէջ
Հրատարակած եմ ([illegible] ; Ա. եւ Բ եւ Գ) ։
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
մէջ այլ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
որով Վ. Օլգերի [illegible] [illegible] [illegible]
բայց գէշը այն է որ [illegible] գիրքերը . [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ; [illegible]
[illegible] [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ; եւ [illegible]
[illegible] քրիստոնէութեան դէմ [illegible]
[illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] քրիստոնէական ուսմանց [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible]
[illegible] գրքերուն [illegible] [illegible]
[illegible] , [illegible] [illegible] [illegible]

նէք կարգադրով. որոնք քրիստոնէական կրօնից պաշտօնեայներուն ըրած գէշութիւնները չափազանցութեան ոճով պատմելով՝ անոնց բարոզած կրօնքը աւելի քննելու կաշխատէին։ Ասոնցմէ ոմանք մէկ մը կրօնից պաշտօնեաներէն զատելէն ետքը, մէկ մըն ալ մոլեռանդին ջնջելէն ետքը՝ որ կրօնից վերաբերեալ ուսմունքը փառաւորութեամբ եւ քահանայներուն զինուորութեան է. որով հասարակը պարունակ մէկ միայն կարգ մը մարդոց յատուկ ցուցընելով կարծելոտնդրելին, խօսքերնին չառներուն ընդունելի ընելուն ճամբան գտան։ Հեռելնին խօսքերնին ըը բանին էութիւնը չգիտնալով, եւ միայն արտաքինին առեղծուած ընելով որ աւելի գիտութիւն ամփոփած են, Եւրոպայի լուսաւորութեանը հարցրին են, խօսքերնին ընդունեցին. որով գաղտնի ընկերութեանց անհամար գրութիւնը սպրդեցաւ մեր ազգին մէջ ալ։

Ըսածս ասիկայ մէկ նախապաշարում մըն է։ Մեր ազգը պատերազմութեամբ նշանաւոր, քրիստոնէութեան ընդունելութեամբ յառաջ, բայց

* Ասանկ փոքր պատմութիւններուն մէկն է նոմէն Սիւ գաղղիացիին Թափառական Հրեայ անուն գիրքը. որ. Ճոռեքս մէկը պարզամտաներուն միտքը եկեղեցականներուն վրայ գայթակղեցնելով՝ այս կուսակցութեան ընդունելի ծառայութիւն մը ընելու համար՝ աւելի բէն լեզուի Թարգմանելու եւ Միքէլ Եփրեմ Մանկարով Հայոց. գրով տըպելը. ... է։

ռամիկները քրիստոնէութեան բուն հոգին չը-
գիտնալով այն ալ չէին գիտեր որ անոնց բըռնա-
ները՝ սուրբ Հաւատքը խափանելու մէկ միջոց չա-
կերպնաւորութիւն են. Իշխան են՝ անոնց աչքը
բարբարոս աշխարհակալներ. որովհետեւ անոնց ան-
ցեղական անգութները՝ որոնց բոլորովին անհասկա-
նալի էր քրիստոնէական ուսումը մինչ ծանր վտանգի
մատնուած են զիրենք։ Այսպէս Հաւատոյ Թշնամի-
ները շաղուած էին բուռն կիրք՝ անոնց ազգերու-
թիւններ տիրապետողներու, որովհետեւ գիտ. Հայոց բռնա-
կալներ Յունական վրայ խորհրդական չէին. Այս խնդր-
անքներ ալ կրնային որ՝ նորէն կը յիշեն Հաւա-
տութեան սկզբունքները ազգին. մէջ ամբողջ
մասունքը չընելու թէ բռնաւորները քրիստոնէա-
ութիւնը կը խափանէ. կրնարծեն որ կարգադրու-
թիւնը բանակելով եւ անոնց գիտութիւնը Հայ-
աստանի կարգադրելով ըսելով մանաւանդ քրիստոնէ-
ութեան դէմ. կրնարծեն որ նախնիքները նոյնպէս
կառավարութիւնը աշխարհական իշխանութեան
ազդեցութեան տակ դնելէն Հաւատոյ վրա-
յէն չէր. կը կարծեն թէ եկեղեցւոյ պատու-
ուերը, զոր օրինակ պահք ըրանքը՝ անոնց ըն-
ծեղական խորհուրդ մը վերցնելու եւ անոնց
պաշտօնը ծաղրելը Հաւատոյ անարգութեան վրայ
ապացուցութիւն չունին. կը կարծեն որ զբաղա-
ուածներուն մէջ քրիստոնէական վարդապետու-
թիւն հարգելը կամ զատուը ...ելէն աւելի մի-
տքածութեանը աղօթք ընելը ծանծաղութիւն կամ
րումն է. եւ ասանկ բաներու համար խորհ-

ուզած ժամանակը վերստուգութեան ենթարկելու. Համար մենք երկար ժամանակէն պակսեցներ է. Կը կարծենք թէ Հասարակաց Քաղաքակրթութեան Համար [illegible] գիրքեր կարգաւ չէ՞ այլ կը այն մարդոցն՝ որ ծարաւած եւ քննական եւ փաստաւորներ չէին . . . .

Միայն ասոնք այս ենթադրութիւնները չեն արգելակար. Ինչպէս որ Հայոց պատմութիւնը փոփոխութեան եւ կենդանութեան մասեր մը ունի, եւ գիտենք որ Հայ գաղթական [illegible], պէտք է գիտնալ թէ Հայերը ուրկէ եկած են եւ [illegible] [illegible] [illegible] Տիգրանակերտ գրական [illegible] Համար [illegible], եւ Հայոց պատմութեան [illegible]; [illegible] [illegible] եւ [illegible] եւ կարդացողը կողմնակի [illegible] կը [illegible], [illegible] պէտք է [illegible] [illegible] այսպէս գիրքեր ալ կարդալու [illegible]; որով [illegible] թէ քննադատութեան [illegible] է, [illegible] է. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] այն [illegible] [illegible] Հայոց պատմութիւն [illegible], եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] թէ [illegible] այն [illegible] [illegible] Հայ [illegible] [illegible] Հայ չէին. Այս [illegible] [illegible] [illegible] է՝ որ [illegible]

թիւն ընկալ չկրցըներ ։ Բայց ազգին պատմու-
թիւնը գիտնալը հարկաւոր ։ Իսկ ուսմունքն հա-
ւատքը գիտնալը անկէ աւելի [illegible] չափ [illegible]
ներ ոչ միայն մեր ազգին մէջ այլ եւ եւրոպ-
պայի կրթեալ ընտրեալ ազգերուն մէջ ալ երե-
գլխաւորին, այն ալ [illegible] չափ [illegible]
ւորեց ։ Թէ այս թիւր կարծիքը ալ մեր մէջ ալ
կոնցնէ [illegible] [illegible]

Ըստ երեւելի [illegible] հեղինակ որ ազգերնուս
մէջ մասին հաւատ որ [illegible] [illegible] կար-
ծեն, եւ ոմանց [illegible] հաւատ հար-
կաւոր [illegible] [illegible] [illegible]
հաւատաւորութեանը [illegible] [illegible] [illegible] է
չէ ։ Թէ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
բայց ինչ որ է նէ [illegible] [illegible]
ունի* ։ այլ [illegible] [illegible]
[illegible]

*Այս ալ [illegible] [illegible] [illegible]
կանոնքը [illegible] [illegible] եւ [illegible]
[illegible] որ մարդս հաւատալի ճշմարտութիւնները
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
մասերը հասկընալու համար [illegible]
թիւնը չեն ճանչնար ։ [illegible] [illegible]
քացած են ։ Եւ հիմայ այն բողոքականները, որ
սուրբ Երրորդութեան եւ Քրիստոսի Տեառն մե-
րոյ Աստուածութեանը եւ սուրբ գիրքերուն պայ-
ծառ ճշմարտութիւներ [illegible] եւ [illegible]
[illegible] ըմբռնելով հաւատացողները կը ծաղ-
րեն եւ [illegible] կանուանեն, որ կեղծաւոր բանկա-
պետ բան մըն է ։ ([illegible] [illegible]

զեմ ։ Բայց ամենայնիւ առ այժմ ազգին ընդհանուրին կրօնական զգածումը արթընցընելուն կարեւորութիւնը աւելի առիպողական է ։ Կրօնական փաստերու զօրութեանը ամէն մարդ չկրնար · [illegible] ըլլալ · ամէնուն միտքը արտամարդկային խորհրդածութիւններու վարժ չէ ․ [illegible] [illegible] [illegible] ու ճըշմարտութիւն [illegible] միտքերով մարդ կըլլան [illegible] [illegible] ու ճշմարտութիւնը [illegible] կը միացածին [illegible] զիրար կը հաւատան ։ կրկնաբերն որ [illegible] ու ճշմարտութիւնը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կը [illegible] ու ճշմարտութեան [illegible] [illegible] մէջ [illegible] [illegible] կուզէն ։ Բայց [illegible] միտքը արթընցընելու համար [illegible] [illegible] մեծին մեծին [illegible] եւ ամենայն [illegible] [illegible] եւ [illegible] հաւատքը [illegible] րեն [illegible] ազգաց եւ [illegible] կըլլայ ։

— տպած ․ Դ [illegible] Ս․ [illegible] թղ․ ԼԷ․ 1844) ։ Ռուսօ՝ երբ որ իր անհաւատութեան գրքերուն համար Ժընեւրայի քաղաքական ատեանէն դատապարտեցաւ իր գրածները քաղաքականութեան [illegible] համեմատ ըլլալը ցուցընելով զինքը կարգադրողներէն լեռնէն գրուած նամակներ խորագրով հրատարակած Թղթերուն մէջ ։ Ուստի կրնանք իրաւամբ ըսել թէ հիմակուան անհաւատութիւնը քաղաքական աղանդոյն բռնաւորած [illegible] մէկն է՝ որ մեծ ծառ մը եղած է հիմայ ։

Նոյնպէս ընթացքը բռնած է գաղղիացիներուն համար Միէրար մատենագիրը, որ պատմավիպական ձեւով վոլդերեան ժամանակին, այսինքն՝ Լուդովիկոս Հնգետասաներորդին դարուն անհատները եւ գաղտնի ընկերութիւններուն համախոհները եւ գործակիցները կենդանագրէ, անկրօնութեան հետեւելով. յայտնի արուած որ Լօզան մը կը ներկայացընէ, որուն քանի մի կերպ ստորնութեամբ գործած չարութիւնները պատմելէն ետքը՝ անոր հիւանդութեան ժամանակը բարձին տակը պահած եւ ետքը անկէ գտնուած անհաւատներուն հրահանգի թուղթը կը հանէ եւ կը հրատարակէ։ Պատմութիւնը անհաւատութեան զօրացած ժամանակին եղածներուն ճիշդ նկարագիրն է. Անտոնի կոմս եւ Պարոն որ Լօզան անունով ներկայացուցած մարդիկը պատմութեան մէջ ըստոյգ անուն ունին՝ որ արդի պատմութիւնները հեռաքրքրութեամբ կարդացողները դիւրաւ կը ճանչնան։ Նոյն իսկ որ Լօզանին բարձին տակէն ելածի պէս ձեւացուցած թղթոյն պարունակածները գրեթէ բառ առ բառ կը գըտնուին Վոլդէրի նամակներուն եւ Տիտրոյի եւ ուրիշ ասոնց համամիտներուն գրուածներուն մէջ։ Ասոնքին՝ յառաջապէս պատմութեան բռնած գիրքերէն տարբերութիւնն է միայն՝ մարդոց անուններուն եւ դէպքերուն իրարու յաջորդելուն կողմէն. ապա թէ ոչ՝ ամէն կողմէն գաղտնի ընկերութիւններու ընկեր եղող անհաւատնե-

րան՝ վարուցը՝ եւ վարդապետութիւններուն
պատմութիւնն է ։

Ժամանակիս մարդիկը, Եւրոպացիներն ալ մէկ տեղ առնելով այսպիսի գրուածներու դիւրաւ կը համոզուին. ուստի կը տեսնեմք որ նոյն իսկ դաղղիացւոց մէջ ասոր գիրքը շատ անգամ տպուած է Ալպանի կոմսը, կամ Թարգմանչին ծոպաչեան ԷՆՆԻԼԸ մակագրով, պիտնատալ 3 հատոր, եւ քը 5 եւ 6 հատոր. եւ 1847ին մինչեւ քսաներորդ տպագրութիւնը հասած էր. որով կը համրցուի թէ որքան յորդ ունեցեր է եւ որքան մարդիկ կարդացեր են ասիկայ։ Եւ հիմայ որ անհատութիւնը քիչ մը յարգը կորսնցուցած է նէ Գաղղիայի մէջ՝ ասոր եւ ուրիշ ասոր նման գրքերուն շնորհիւն է։ Անոր համար այս պատմութիւնը ամբողջ՝ բայց համառօտելով, այսինքն՝ մեր նպատակին ուղղակի յարաբերութիւն չունեցող հատուածները դուրս ձգելով թարգմանեցինք. եւ առաջին անգամ հատուած հատուած հրատարակեցինք Երեւակին մէջ։ Մեր ազգին մէջ ալ աղէկ ընդունելութիւն գտնելը անով իմացուեցաւ՝ որ երկրորդ անգամ եւ ծանօթութիւններ ուրիշ կարեւոր տեղեկութիւններով ճոխացընելով առանձին գիրք մը ընել եւ տպելնիս խնդրեցին եկեղեցական եւ աշխարհական կարգէ մեծարգոյ եւ պատկառելի անձինք. եւ մենք նոցա խնդրովը այս աշխատութեանս ձեռք զարկինք։ Կատարեալ յոյս եւ վստահութիւն ունիմք որ մեր

սուրբ Լուսաւորիչ Հօր աղօթքովը՝ որ սրբոյն Յոհաննու Կարապետին մասունքովը Կեսարիայէն Հայաստան եկած ատենը աշխարհն ու ազգը տեառնագրեց եւ Աստուծմէ խնդրեց որ հայոց մէջ աղանդ չբուսնի եւ չզօրանայ, եւ Աստուծմէ ալ խոստում առաւ խնդիրքը կատարուելուն ։ Այս ծանօթ անհաւատութիւնն ալ անցնի գըլլայ մեր ազգին մէջէն իր արմատովը, [illegible] ; եւ ասոր թէ որ այս մեր [illegible] աշխատութիւնը մէկ գործիք մը ըլլայ նէ՝ մեծապոյն փառքը Աստուծոյ է, որ [illegible] մարդիկ կամի զի կեցցեն եւ [illegible] ճշմարտութեան եկեսցեն ,, : եւ իր [illegible] գործադրութեանը տկար գործիքներ [illegible] իր զօրութիւնը աւելի հրաշացընելու համար ։

[illegible] արանշած կը գտնինք համառօտ տեղեկութիւն մը ալ հեղինակին վրայ ։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՎԱՐՔ ԺԵՐԱՐԱՑ

Փիլիպպոս Լաւգուեռեյոս Ժերար՝ Գաղղիացի Լոմպար քաղաքի, ուրբ Լաւգուեռեյոս եկեղեցական կանոնիկոս բարձանայն, ծնաւ Փարիզ քաղաքապետու-թեան պաշտօնեայ Համեստ ծնողքներէ. 1787 Թուին. Ծնողքը շատ հարուստ չէին այլ նէ՝ իրենց զաւա-կին կրթութեանը աղէկ հոգ տարին, եւ մեծին Լուգուիկոսի անուամբ ճանչցուած հաշակաւոր Լիւէ ու Լը Գրան դպրոցը դրին։ Աշխոյժ երեւակայու-թիւն մը ունենալով մանաւանդ եռանդեանը ըստ բարգաւաճութեան՝ եւ աշխարհիքս Ճանչնալու խանդ-ուէ եղաւ. բայց տարր միայն տեսաւ, ինչպէս որ ինքը մէկ տեղ մը պատմած է. աշխարհէս զատ բայց փուճ պատրանքը զինքը ժամանակ մը մո-լորեցուցին։ Այս ալ աստուածային նախախնա-մութեան գործ մըն էր. մոլորութեան մէջ ինք-նալուն ներսը, որպէս զի եաքը աւելի բան մը ձանը գիտնալով՝ ճշմարտութեան հզօր ախոյեանը ըլլայ։ Այսպէս սուրբն Օգոստինոս ալ՝ բարե-պաշտ ծնողաց զաւակ, իր տղայութեան եւ պա-տանեկութեան տարին մանիքեցիներուն մոլորու-թեանը շաղախեցաւ. բայց աստուածային շնորհ-քը անոր ձեռքէն բռնեց ու այն գարշ աղան-դէն ազատեց. որ մանիքեցիներուն աղանդը աղէկ

գիտնալով անոր հզօր դիմադրութիւնը եւ կործանիչը եղաւ .

Ժէրար բաղդատութ ցուցուցած որ այն առնենը տուրքը մնացուած (սենն շէօրէն) եկեղեցւոյ Լօկրօ անուն կոմնտէսկոս քաղաքային հետ ծածկեցաւ . անոր խօսքերը երեն ադ դեղին ; եւ մտածեց թէ ինչ մոլորութիւններու մէջ կը թաւալէր . Որդէն մոլորութեան մէջ ինկած ըլլալը հասկըցած էր Վուլտէրի գրքերը կարդացած ատենը մէջի հակառակութիւնները նշմարելով : Ա.Խեքը 'ի մշտնջենաւորս եւ անհրաժեշտ կերպով Աստուծոյ նուիրելու համար եկեղեցական ըլլալ մտածեց . եւ իր կենացը երկար ընթացքին մէջ նոյն ուխտը կարգին պաշտօնը կրօնասիրութեամբ կատարեց . եւ իր հոգեշահ խրատներովն ալ ալլօք շատ անգամ փայլեցոյց : Այն եկեղեցականներէն մէկն եղաւ որոնք պատիւ եւ քաջալերութիւն տուին Փրանսայի եկեղեցականութեանը ժամանակ 1775 ին ; Հաւատոց պաշտպանութ ըլլալուն համար .

-Այս պատիւը առաւ մը եղաւ , որով Ժէրար քաղաքին հոլանտայի ցնցապատերազմի մէջ 1798 ին : Համբուրեցաւ , եւ երկար ատեն ինկաղ մնաց . բայց է որ մահուան վտանգի մօտեցաւ , վասն զի այն պէտքանոց ժամանակը կարդացուցի մը բանտ մտնելը գլխատման ատեն ատենը Համբոյ մէջ եր : Այսպէս ազատեցաւ . եւ իր կենացը մնացորդ ժամանակը քաշուած . եւ աղօթքին կեանք վարեց , եւ մեռաւ 1813 թուին

ապրիլի 24 էն, 26 ապրիլուան ։ Բայց անհրաժե-
շտութեան զօրանալն ալ տեսաւ՝ ակադեմիային մէջ
Վօլֆէլի ժամանակակից եղաւ. որուն միջոցաւ
պատենք ձեռքով 40 տարբերակներ գանի մը տարի
պահեր էր. մինչ եւ ընկերներուն ածելովն մէջ
նորաստեղծութեան բերած պատուղն ալ տեսաւ։
Բայց յօրինած գիրերը գործածելը մնաց եւս.

ՎԱՍՄՈՆԻ ԿՈՄՍԸ, ԿԱՄ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄՏԱՑ ԳԼԽԻ ԽԼԼԵԼԸ. որ իր օգտակարու-
թիւնովը մեծերնուն երեւելի մատենագիրներուն
կարգը անցուց եւ կրօնից եւ բարք վարուց սէր
բոլնեցը առաջ ալ բարեկամ եղան։ Սւալէյօն
հեղինակ մը կըսէ. «Հեղինակը տխրելի
«կեղծիքով մը սուտ մէջ կը ցուցընէ կերպ եւ
«վնասակար ընկերութեանց յորձանքին մէջ
«փիլիսոփայութեան մը մեղանչէ. եւ բա-
«նաւոր փառասէրն կը համարէ որ աւելի միայն
«եւ առաջնորդ մեր ունեցող մարդ մը փոխելով
«կարգալով թէ կանոնի թէ ուշ՝ չիտեսնելով
«բան կընդունիլ»։ Վոլթերին փիլիսոփայու-
թեանը՝ պատասխանելու համար այդ ձեռքը ամբո-
ղջութեանց կարգալ տալու գրքերուն միայն
պատուական է աւելի ։ Բայց կըսէ Վոլթեր՝ Գիրքը
այս անգղիական թիւններս առողջ. որ քանի մը
կարգ բաներ մէջէն հանուէին, որոնք հեղի-
նակը՝ անհաւատութեան միտում ունեցող ե-
րիտասարդներուն տխրելի ընելու համար՝
որ գրածներնը սիրով կարդան, որպէս թէ ա-

նանց գործարանատիրութեանը պէտք շուտով եղեր էր․ յառաջացած խորհրդածութիւն զանազան բանեցուցին․ եւ վերջապէս թեան ու մտքութեան ծովէն հանելու համար գրած էր․ բայց քիչ մը պէտքէն աւելի պերճախօսու-թեան փախեր էր։ Մենք կը յուսանք որ այս համառօտութեան մէջ ինձմեզ պարզագիտ խօսերս․ չէ՞ զանազանելը․ կամ թէ որ պատմութեան կարգը անհրաժեշտ կերպով պահանջած է նէ՝ մեղմա-ցած կը գրենք։

ԻԱՄՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ, Զօրմէ մը իր անունով գրուած նամակներու ձեւով․ որով պատ-մութիւններուն մէջ աւանդուած նշանաւոր եւ գիտնալու արժանի օգտակար բաները կը գրէ․ եւ այս կերպով տիեզերական պատմութիւն մը կը բովանդակէ 11 հատոր երկոտասան ծալքով․ տպեալ 1787 էն 1806․ վասն զի վրայ եկած յեղափոխութիւնը ազգը տպագրութեան շարու-նակութենէ քանի մի տարի խափանեց։ Առաջին հատորներուն մէջ հմտալից՝ քննողական ճառեր կային․ իսկ վերջին հատորները որ մինչեւ Տեառն մերոյ մարդեղութեան ժամանակը կը հասնին, առաջիններուն պէս խնամով շինուած չեն եւ-ջնջեր․ Կրնայ հեղինակը ինք ալ թուղթերուն պէտք տեսներ։

ՈԳԻ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ․ Շատոպրիանը՝ քրիստոնէութեան ճշմարիտ հաւատք ըլլալուն հաւաստիքներ կան․ վերջին ալ քրիստոնէական

բարեպաշտութեան արժանի կեանք վարելու Հրահանգ կայ. տպուած է 1808ին, մէկ փոքր հատոր.

ԴԱՐՁԳԻՐՔ ՑԻՍՆԱԿԱՑ ԵՒ ՄԵԾ ՊԱՀՈՑ ԵՒ ԳԼԽԱՒՈՐ ՏՕՆԻՑ ՏԱՐՒՈՅՆ. չորս մանր հատոր, Լիոն տպուած, հեղինակին վախճանէն ետքը, 1814ին սկսեալ մինչեւ 1816 քշած է տպագրութիւնը.

ՄԵՐ ՔԱՐԵՒՈՐԱԳՈՅՆ ՀԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՃՇՄԱՐԻՏ ԸՄԲՌՆՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ՃԱՌԱԿ ՄԸ. Ներքէ մէջակ հատոր, Փարիզ տպուած 1826ին. Ասոր ալ ուրիշ գրուածներ ունի, որ ձեռագիր մնացած են.

Այս ընտիր հեղինակին ընտրելագոյն գործերը կը սեպուին ամենէն առաջ՝ Մ[illegible] չոնոց անուանով յարմարած պատմութիւնը կամ վէպը. Անկէց ետքը՝ պատմական նամակները, որուն Թարգմանութեան ալ կը փափաքէինք Թէ որ գրքին ընդարձակութիւնը կարգադրեներուն համրանքը չպակսեցընէր.

ՑԱՆԿ

ՎՐԻՊԱԿՔ

Երես	Տող	Սխալ	Ուղիղ
ԺԹ	5	248	428
ԻԳ	2	հահատքը	հաւատքը
35	21	անձնուձիք	անձնուիրք
"	24	փրհամարհել ուժին վրան	արհամարհել ։ ուժին . վրան
37	01	գիտելու	դիմելու
80	02	եւ ամենամարտող-ները	եւ մենամարտող-ները
109	01	ուրրշ	ուրիշ
161	26	ակարամիա	ակադամիա
170	13	խելքի	խելքը
184	15	դէշի տարուած թէ այն	միամտակար սեպ-ուած եւ
198	04	նկատուածներու	նկամուածներու
211	04	կընէ	կրնէ
218	18	կամը	կամոքն

ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԴԼՈՒԽ. Ա.

Պարոն տը Լօվան՝ Վալմոնի կոմսին հետ ինչ ճամբով բարեկամ կըլլայ։

ԱԼՄՈՆԻ կոմսը ազնուական ցեղէ մըն էր. հայրն էր Վալմոնի մարքիզ, խոհեմ եւ առաքինի ծերունի մը. որ իր զաւակը բարեպաշտութեան սկզբունքներով կրթել եւ սնուցանելէն ետքը երբ ժամանակը եկաւ՝ գեղեցիկ, բայց համեստ եւ պարկեշտասուն ազնուազգի օրիորդի մը հետ ամուսնացուց։

Պարոն տը Լօզան ալ ազնուազգի ցեղէ էր. եւ արքայական պալատը ել եւ մուտ ունենալով եւ թագաւորին ծանօթ ըլլալով՝ ուզածը ընելու ճամբան դիւրաւ գտնելու վիճակի մէջ էր. սակայն վարմունքը քրիստոնէութեան վայելուչ կերպով չէր։ Լուդովիկոս հնգետասաներորդին զեղծ եւ լկտի վարուցը նմանող երիտասարդներուն մէկն էր, որ իրենց ազնուա-

կանութեան մէկ պերճութիւն մը կը սեպէին Թագաւորին նման կեանք վարելը ։ Պարոն տը Լօզան՝ Սալմոնի կոմսին առած աղջկանը աչք ունէր . չէ՛ Թէ հետը օրինօք ամուսնանալու համար , այլ միայն իր անառակ կիրքը յագեցընելու . ուստի ասոր Սալմոնի կոմսին հետ ամուսնանալը իր գարշ և դիւական խորհուրդը տակն 'ի վրայ ըրաւ ։ Բայց ինքը չյուսահատեցաւ . իրեն նպատակին հասնելու միջոց կը մըտածէր ։

Սալմոնի ծերունի մարքիզն ալ պալատական ազնուականներէն էր , բայց իր առաքինութեամբը և խոհականութեամբ ամէնուն պատկառելի ըլլալով , ուրիշ պալատականներուն՝ որ ըստ մեծի մասին վարքերնին աւրուած երիտասարդներ էին՝ ասոր ներկայութիւնը ծանր էր ։ Ամէն ատեն աղէկ մարդիկ չարերուն ատելի կըլլան ։ Կը տեսնէր տը Լօզան՝ որ Սալմոնի կոմսը երիտասարդ մը ըլլալով՝ Թէ որ անգամ մը ծերունի հօրը քովէն անիկայ զատելու յաջողի նէ՝ դիւրին պիտի ըլլայ անաստուածութեան խորխորատը ձգել , որ երիտասարդական կրից շատ աղէկ կը ծառայէ ։ Ասկէց ետքը կըրնար անոր տունը համարձակ մուտ գտնել . ընկերական և բարոյական պարտաւորութիւնները անոր մոռցընել . և իր նպատակին հասնելու ճամբան դիւրացընել ։ Բայց քանի՛ որ հօրը Թեւին տակըն էր՝ անիկայ յաջողցընելու յոյս չունէր . աղէկ գիտէր Թէ երիտասարդ կոմսը իւր հայրը

որքան կը յարգէ եւ անոր ամէն ակնարկութեանցը կը հնազանդի․ եւ անոր վրայ տեսնըուած ազնիւ բարեպաշտութիւնն ալ այս հնազանդութեան պտուղն է։

Սոնք այսպէս խորհելով՝ առանց իր ներքին խորհուրդը մարդու յայտնելու, միայն Սալմոնի մարքիզը պալատէն եւ քաղաքէն հեռացընելու իրեն խորհրդակից եւ կամակից գտաւ պալատական երիտասարդները․ սկսաւ քսութիւններով եւ զրպարտութիւններով բարի ծերունին աղտոտել եւ անունը եւ յարգն ու վարկը աւրել․ եւ այնքան ըրաւ՝ որ թագաւորն ալ անոր համար պալատին մէջ քանի մի մարդոյ խօսքին հաւատալով եւ ծագումը քննելու հոգ չընելով՝ որ ամէնուն ալ թոյնը պարոն տը Լօզանէն առնելը գիտնայ, հրաման ըրաւ որ Փարիզէն դուրս մէկ հեռու երկիր մը երթայ առանձնանայ, եւ մէկ մըն ալ Փարիզ չդառնայ։ Այս աքսորին անիրաւ՝ եւ մարքէզին համար պղտորուած խօսքերուն սուտ եւ անհիմն ըլլալը թագուհին աղէկ գիտէր․ բայց մէկ մարդու մը որ աչքը դուրս ըլլայ նէ՝ ինչպէս կըսուի ռամկօրէն, անոր քովը իր ամուսինը յարգ չունենար․ Թագուհիին խօսքերը թագաւորին քովը զօրութիւն չունէին։

Մարքիզին համար ելած թագաւորական հրամանին տեղեկութիւն չունէր կոմսը․ բայց գիտնար ալ նէ ի՞նչ կըրնար ընել։ Ինքն ալ պալատական էր․ անոր համար թագաւորէն յա-

տուկ հրաման չեղած չէր. կ՚ըրնար իր հօրը ընկերանալ. եւ Թագաւորը այնպէս հրաման մը ըրած չէ՛ր. գուցէ խարդախ տը Լօզանը Թագաւորին անանկ հասկըցուցած եւ հասկըցունել տուած էր որ ազատ ալ հօրը քովը մնայ նէ անոր պէս կըլլայ. կաւրուր. անոր համար երկուքը իրարմէ զատելու հնարքը խորհած էր ։ Մարքիզին վրայ տը Լօզան ինչ յանցանք ձըգելով Թագաւորին ատելի ըրաւ եւ այն անիրաւ աքսորին հրամանը հանել տուաւ՝ յայտնի չէ. բայց կըրնայ գուշակուիլ. Ի հարկէ անոր ըսած կըլլայ որ՝ անոր օտար կանանց հետ յարաբերութեանը ատեղեակ ըլլալով զանիկայ ամէն տեղ կը բամբասէ եւ անուանարկ կընէ. եւ Թագուհիին ալ այն գաղտնի յարաբերութիւնները իմանալով կը վշտանայ նէ. անոր այս բաներս ականջը ձգողը Մարքիզն է. ընտանի խաղաղութիւնը կը վրդովէ. երիկ կընկան մէջ պաղութիւն կը ձգէ ։ Եւ այլն ։ Այսպիսի խօսքերը բաւական եւ հարկաւոր ալ էին՝ որ Թագուհին իր՝ միջնորդութեամբը կարող չըլլայ Մարքիզը աքսորէն ազատելու ։ Նոյնպէս աղէկութիւն մը չըրցաւ ընել ալ նէ՝ իր պատճառաւ ասոր աչքէ իյնալը եւ աքսորուիլը կըռահելով թէ իրեն եւ թէ զաւակին վրայ յատուկ գութ եւ խանդաղատանք մը ունեցաւ. որ բոլորովին անօգուտ ալ չեղաւ ։

Պարոն տը Լօզան՝ ծերունի Մարքիզը աքսորել տալէն ետքը ինքը բան մը չգիտցածի պէս

կոմսին ցաւակցութեան եւ մխիթարելու կերթայ. անոր մտերիմ բարեկամ կը ձեւանայ. եւ անկէց ետքը մտերմութիւնը աւելցընելով տունը կը յաճախէ. այնպէս կը ցուցընէ որ՝ օր մը անիկայ չտեսնէ նէ չըլլար։ Եւ այս տեսութիւններուն մէջ անտարբեր խօսքերուն կարգը կըկըսի քրիստոնէական հաւատոց վրայ տարակոյսներ հանել. եկեղեցւոյ պատուիրանքներէն ըսկըսելով։ Ի՞նչ կըսես՝ կըսէ. ցերեկ ատեն, արեւուն պայծառ փայլած ժամանակը՝ պատարագ կըլլայ կոր ըսելով մոմ եւ կանթեղ վառելը եկեղեցւոյ ստակին համար աւելի ծախքի դուռ բանալով անիկայ մըսխել չէ՞ մի. գիշերն ըլլայ պատարագը նէ՝ մոմ վառելը աղէկ. բայց ցերեկ ատեն ի՞նչ պէտք։

Այս խնդիրը ո՛չ հաւատոյ էութեանը կըդպչի ուղղակի՝ եւ ո՛չ ալ տակէն ինչ ելլելիքը կիմացուի. ճարտար հիւսուածքի մը ծայրէն թել մը փըրցընել է՝ կէս մատնաչափ թել պակաս ըլլայ նէ ինչ կըլլայ ըսելով. մէկէն՝ ի մէկ չըկըրնար հասկընալ փորձառու չեղող մարդ մը՝ որ այն թելին ծայրը փրթելը՝ բոլոր հիւսուածքին քակուելուն պատճառ կըլլայ։

Անկէց տը Լօզան աստիճանաբար ոտք ոտք առաջ կերթայ. միշտ զգուշութեամբ փորձելով երիտասարդ կոմսին մտաց պատրաստութիւնը։ Եւ այսպէսով կարեւոր ճշմարտութիւններուն գալով մինչեւ հօն կը հասնի՝ որ աշխարհիս դէպքերուն մէջ Աստուծոյ մատն ըլլալը, եւ

ամէն բան աստուածային պաշտնի անօրէնութեամբ մը կատարուելը կուրանայ. ամէն բան կամ մարդկային ճարտարութեան կամ դիպուածոյ կուտայ*. որ աստուածային արդարութիւնը եւ հոգւոյ անմահութիւնը եւ յաւիտենական կեանքը ուրանալու ճամբայ կը բանայ: Երիտասարդ ոգւոյ մը ախորժակին ինչ յարմար սկըզբունք. մանաւանդ երբ իր կիրքը յագեցընելու համար խղճին խայթէն զատ արգելք մը չունենայ. եւ այն ալ այսպիսի սկզբունքներով դադրեցընէ:

Նոյն իսկ այն ատենը որ Սալմոնի կոմսին միտքը կամաց կամաց կը հակէր աստուածային նախախնամութիւնը ուրանալու, նոյն նախա-

* Անհաւատութեան այս սկզբունքը ընդունած է Շահնազարեան Կարապետ վարդապետը որ հիմա Փարիզ կը բնակի, եւ իր գրութիւնները փոխն անուն շաբաթական լրագրոյն միջոցաւ կը հրատարակէ: Ասիկայ Ղեւոնդ երիցու պատմագրութեան ընկիզը՝ որ ինքը տպած է Փարիզ, հեղինակին վրայ տուած տեղեկութեանը կարգը կըսէ.

"Յանցս ամենայն 'ի յաջողս եւ 'ի ձախողս իւրոյ
" աշխարհին եւ զիւրեւ կատարեալս ո՛չ այլ ինչ տե-
" սանէ նա (Ղեւոնդ), բայց եթէ զմատն նախախնա-
" մութեան անօրէն իրաց մահացուաց: Զյաղ-
" թութիւնս հայոց ընծայէ աստուածային պաշտ-
" պանութեան. եւ զկոտորած նոցա համարի պա-
" տիժ երկնից. թէ' եւ երկոքին եւս դէպք բա-
" զում անգամ 'ի միում աւուր եւ երբեմն 'ի մի եւ
" 'ի նոյն ճակատու գոլով պատահեալս: (եր. 12).

խնամութիւնը ցուցուց որ 'ի շնորհս բարեպաշտ հօրն՝ անոր տղուն վրայ կը հսկէ. եւ չպիտի թողու որ կորստեան խորխորատը գլորի։ Տը Լօզանին հետ անհաւատութեան դասը առաջ տանելով այս կարեւոր ճշմարտութիւնը ուրանալու կարգն եկած օրերն էր՝ որ կոմսը իր հօրմէն նամակ մը ստացաւ։ Ասիկայ՝ հօրը իրմէն զատուելէն ետքը խրկած առաջին նամակն էր. որուն մէջ իրեն առանց յանցանաց եւ լոկ թըշնամիներու անհիմն զրպարտութեամբ աքսորուած ըլլալը սրտի ցաւով կը պատմէր իր սիրելի որդւոյն։ Ասիկայ նամակը կարդալով առիթ մը գըտաւ իր հայրն ալ տը Լօզանին աշակերտ ընելու. աշխարհիս բաները սանկ ծուռումուռ կերթան. աղէկ մարդիկ ձախորդութեան մէջ կիյնան, իսկ գէշերը անայլայլակ յաջողութեան մէջ կը գտնուին ըսելով՝ Աստուծոյ այս աշխարհիս բաներուն վրայ տեսչութիւն եւ նախախնամութիւն ունենալուն դէմ տարակուսիլը օրինաւոր ցուցընելու պէս խօսքեր կընէր։ Այսքանս բաւական էր խոհական ծերունիին հասկըցընելու որ սիրելի զաւակը գլխէ ելեր է. անհաւատութեան խորխորատը ինկեր է։

Բայց Էմիլիա համեստ եւ զգաստ մատաղամարդը Սալմոնի կոմսին ամուսինը՝ յատուկ ողջունի գիր առած ըլլալով մարքիզէն՝ անոր պատասխան գրեց իր ձեռքովը, ինչպէս որ քաղաքավարութեան օրէնքը կը պահանջէ. եւ նոյն նամակին մէջ՝ ընտանեկան տեղեկութիւն-

ներքուն կարգը կիմացընէ պարոն տը Ռօզանին իրենց տունը յաճախելու սկսիլը, եւ կոմսին անհաւատութեան դասատու ըլլալը։

ԳԼՈՒԽ. Բ.

Հայրը տղուն քարոզիչ եւ ուղղիչ ։

ԵՐԲԻՕԸ նամակները կարդալով սաստիկ վշտացաւ․ եւ իրեն աքսորուելէն իր տղուն պատահած վտանգին աղէկ խելահաս եղաւ. քաջ գիտէր որ ինքը զաւկին քովը ըլլանէ՝ տը Ռօզանը պիտի չհամարձակէր այնպիսի բաներ խօսիլ սիրելի զաւկին հետ. եւ գաղտուկ խօսելու ժամանակ գտնէր ալ նէ՝ վստահ էր որ կոմսը օրէ ըսածը նոյն օրը կը հաղորդէր իրեն՝ եւ անոր դեղթափը կառնէր. եւ անհաւատութեան դուռը սկիզբէն գոցուած կըլլար. որովհետեւ անհաւատները ուրիշները իրենց վիհը գլորելու համար կարգ մը կըբըռնեն. մէկէն 'ի մէկ աստուածային նախախնամութիւնը ուրանալ չեն տար, այլ ցերեկ ատեն եկեղեցւոյ մէջ մոմ եւ կանթեղ վառելէն կըսկսին քարոզութիւններնին։ Առաջին խօսքերնին մերժուինէ երկրորդին տեղի չմնար. իսկ առաջինն ընդունողը երկրորդն ալ ընդունելու պատ‑

բառը կ'ըլլայ. երկրորդին ընդունելութիւնը երրորդին ճամբայ կը բանայ. եւ այսպէս անդադար կերպով՝ ցերեկին ժամը մոմ վառելը անպատեհ է ըսելը մինչեւ Աստուծոյ գոյութիւնը ուրանալու դուռ կը բանայ*:

Աւրիշ կըսկիծ մը այն էր բարի մարդուն սրտին որ իր հարսին ալ աւրուելէն կասկած կը մտնէր սիրտը. անոր նամակին խօսքէն կը հասկնար՝ որ պարոն տը Լծզան՝ հաւատքի դէմ բաներ խօսած ատենը Էմիլիային՝ ներկայութենէն չէր զգուշանար. ամէն բան անոր քովը կը խօսէր. որով անիկայ ալ՝ որ դուցէ կոմսին չափ աղէկ կրթութիւն առած չէր, վասն զի օտարի զաւակ ըլլալով չէր կրնար մարքիզը առած կրթութեանը չափին ու որպիսութիւնը գիտ-

* Բողոքականութեան առաջին վարդապետութիւնը այն եղաւ որ՝ մէկին խոստովանած մեղքին ապաշխարութեան ժամանակը կարճեցընելու համար Հռոմայ պապին իշխանութիւն ունենալը ուրացան. Անկէց ոտք ոտք առաջ երթալով մինչեւ Քրիստոսի աստուածութիւնը եւ սուրբ գրոց աստուածաշունչ ըլլալը, եւ սուրբ աւետարանին ճշմարիտ պատմութիւն ըլլալը ուրացան. եւ այսպիսիները բողոքականներու վարժատուններուն մէջ աստուածաբանութեան դասատու ալ եղած են. որոնցմէ է Պէռլինի աստուածաբանութեան դասատուն Վէկշայտը, եւ այլն. Անհաւատութիւնը՝ բողոքականութեան հասունցած եւ իր կարգին կատարելութեան հասածն է, եւ այն բողոքականը որ անհաւատութեան հասած չէ, խակ է. կամաց կամաց կը հասուննայ.

նալ, կրնար շփոթիլ եւ որ Լօգանին բացած անդունդը գլորիլ։ Միայն այս մխիթարութիւնը ունէր իր տղուն համար, որ անոր բարեսիրտ եւ առաքինասէր ըլլալը գիտնալով բարեյոյս էր մինչեւ վերջը անհաւատութեան մէջ չմնալուն ։

Բայց այսպիսի յոյսերը պարապ բաներ կըլլային՝ թէ որ անդունդին տակը չհասած անոր ձեռքէն բռնող՝ եւ դուրս ելլելուն անոր օգնող մը չըլլար։ Ինքն մարքիզը զաւկին քովը չէր։ Աըրնար ասոր պահպանութիւնը եւ պաշտպանութիւնը իմաստուն եւ բարեպաշտ քահանայի մը յանձնել, որ Փարիզու մէջ պակաս չէին։ Բայց անհաւատներուն խորամանկութիւնը աղէկ գիտէր. նախազգուշութիւններուն վարպետ են. ինչպէս որ գողերը մեծի մը տուն կողոպտելու մտնելու ըլլան նէ առաջ դռնապանը կամ իրենց կամակից եւ խորհրդակից կընեն, կամ կը կապեն եւ իրենց գործոյն դէմ կենալու անկարող կընեն։ Նոյնպէս ալ անհաւատները քահանայն կամ աշխարհային օգուտ մը ցուցընելով կամ վնասու սպառնալիքով իրենց կողմը կը քաշեն, կամ թէ որ չկրնան շահուիլ նէ՝ բամբասելով անուննին կաւրեն. բռնութեամբ իրենց եկեղեցիէն դուրս կը վռընտեն, ոչինչ եւ աննշան բաներ անոնց վրայ յանցանք կըսեպեն, եւ այնպէս անուննին եւ վարկուննին աւրելով խօսքերնին ալ անպտուղ կընեն. Տէգոբոսի տանկը յայտնի է. դայլը ոչխարները

ուղածին պէս ջարդուբուրդ ընելու արգելք դնելով անոնց պաշտպան հաւատարիմ կենդանին, ոչխարներուն կառաջարկէ որ մէջերնիս հաշտութիւնը անխախտ հաստատուելուն արգելք բան մը չկայ․ բայց այն պաշտպան անասունները միշտ խռովութիւն կը սերմանեն մէջերնիս․ մեզ ձեզի թշնամի կը ցուցընեն․ որպէս զի զիրենք ոչխարներուն տիրոջը կարեւոր կենդանի մը ցուցընելով փորերնին կշտացընելու եւ հանգիստ ապրելու միջոցնին ապահովցընեն։ Անհաւատներուն ալ քահանայներուն համար ըրած ամբաստանութիւնները ասոր պէս են․ եւ իրենց կողմը շահած քահանայ ունենան նէ՝ անոր ամենայայտնի պակասութիւններուն անգամ աչք կը գոցեն․ անոնց համար եղած ամբաստանութիւնը դատելու ճամբաները գոցելով այլ եւ այլ եղանակաւ սուտ հանելու կաշխատին։ Ասոնց ըսածին նայուինէ՝ հաւատոյ պաշտպան քահանայն կըլլայ հին մօրք, հիմակուան լուսաւորութենէն զուրկ․ նախապաշարեալ, յամառ եւ խռովայոյզ․ իսկ անհաւատութեան կողմը մտնալը կըլլայ ամէն բանի մէջ իմաստուն եւ խաղաղասէր, եւ ժողովուրդ հովուելու քաջայարմար անձ մը։

Այսպիսի վարպետութիւնները նոր հնարուած բաներ չեն․ դաղտնի ընկերութեանց խորհուրդներուն մէկը եւ գլխաւորն են։ Ա․ալմոնի մարքիզը քաջ գիտէր ասիկայ․ ուստի ալղուն առաջնորդելու համար քահանայ ցուցընել

չէր ուզեր · չըլլայ որ տը Լօզանին եւ անոր խորհրդակիցներուն երեւէն որ ինքը աքսորի դատապարտուեցաւ , այն քահանայն ալ նմանօրինակ պատուհասի մը պատահի ։ Ապահովագոյն ճամբայ գտաւ իր զաւակը անմիջապէս ինքը խնամել որքան որ հեռուէն հնար կըլլայ նէ · եւ ասոր հնար ուրիշ բան չէր կրնար ըլլալ , բայց եթէ տղուն հետ թղթակցութիւնը յաճախելու ճամբայ մը բռնել ; որով տղան ինչ նոր բան լսէր նէ տը Լօզանէն՝ հօրը կը հաղորդէր · հայրն ալ անոնց պատասխանը կը գրէր , եւ տղուն մաքին մէջը ծագած տարակոյսները հաստատուն փաստերով կըլուծէր եւ առարկութիւնները կը հերքէր ։ Նամակի միջոցաւ խօսուածները լոկ բերնով խօսուածի պէս օդոյ մէջ չէին ցրնդեր · ձեռքը կըմնային եւ հաւատոյ պաշտպանութեան գիրք մը կըլլային ։

Պարոն տը Լօզանը կոմսին մինակ միտքը աւրած չէր անհաւատութեան սկզբունքներով ։ Միայն տեսականը ուրանալէն բան մը չէր եղլեր · իր նպատակին ուղղակի ծառայելու բանը՝ անոր սրտին ալ դըպչիլ եւ ուղիղ եւ համեստ բարոյական սկզբունքը աւրելն էր · եւ ասոր ալ սկսած էր · մարդկային գործքերուն մէջ մեղք կամ առաքինութիւն չկայ · ամէնն ալ միօրինակ անտարբեր բաներ են ըսելն ալ սովրեցուցեր էր կոմսին ։ Կըսէր որ՝ այս ինչ բանը մեղք է եւ այն ինչ բանը վարձք է ըսելը ռա-

միկներու մէջ տարածուած անհիմն նախապաշարմունքներ են. եւ այս նախապաշարմունքներէս ոմանք մէկ կարգի եւ ոմանք մէկ ուրիշ կարգի մը մարդոց բանին աղէկ գալով հաստատուԹիւն տալ ուզած եւ ոգւով չափ աշխատած են. եւ մինչեւ հիմայ ասոնք իբրեւ ստոյգ հաւտացընելու աշխատողները այնպիսի մարդիկ են. բայց մենք ազատ ենք. ուրիշներուն շահուն ծառայելու պարտաւորեալ չենք. իմաստուն եւ լուսաւորեալ մարդոց չվայլեր այդպէս հին նախապաշարմունքներու գերի ըլլալ, եւ իր հաճոյքը կատարելու համար որ կողմը դառնայ նէ դիմացը պատ քաշած գտնել. այս պատերը ամուր եւ անկործանելի կարծել տուողը նախապաշարմունքն է. լոկ արհամարհուԹիւնը եւ բանի տեղ չդնելը այդ պատուարը կը կործանէ հիմնայատակ կընէ։

ԳԼՈՒԽ. Գ.

Վալմոնի կոմս, եւ Սէննըվիլ օրիորդը։

ՈՄՍԸ հայեցողական ճշմարտուԹիւնը ուրանալէն ետքը չէր կրնար հասկընալ Թէ մարդոյս ըրածներէն ինչո՞ւ համար ոմանք աղէկ եւ ոմանք գէշ կըլլան. կամ մի եւ նոյն գործը

Ի՞նչպէս այս ինչ պարագայովը աղէկ եւ այն ինչ պարագայովը գէշ կըլլայ։ Օրինակի համար. ի՞նչպէս կըլլայ որ թագաւորին թշնամին սպաննեմ՝ նէ յանցաւոր չըսեպուելէս զատ աղէկ բան մը ըրածի պէս պատիւ եւ վարձք առնեմ, եւ իմ անձնական թշնամիս մեռցընեմ՝ նէ յանցաւոր սեպուիմ եւ մահուան դատապարտուիմ. չէ՞ մի որ երկու դիպուածին մէջ ալ մարդ մը մեռցընելուն վրայ է ձգուած յանցանքը կամ պատուոյ եւ վարձուց արժանի սեպուած գործը։ Այսպիսի անպիտան տրամաբանութիւնը ուրիշ բաներու ալ գործ կածէր։

Պարոն տը Լօզանին լրտեսած ժամանակը հասած էր զգաստ եւ համեստ Էմիլիան գլխէ հանելու. մէկ բան մը միայն մնացեր էր, Էմիլիային ու Վալմոնի կոմսին մէջ պաղութիւն մը ձգել. եւ Էմիլիային գրգռութիւն մը պատճառել ամուսինէն վրէժ առնելու՝ ամուսնական հաւատարմութեան ուխտը աւրելու պատճառ մը հայթայթելով։

Էմիլիային քով մէկ ուրիշ աղջիկ մը կար գեղեցիկ եւ բարեպաշտ։ Այս աղջիկը առաքինութեան յարգը գիտէր. քրիստոնէական սկըզբանց մէջ վարժուած էր. բայց Էմիլիային խոհական նախատեսութիւնը չունէր. իր ողջախոհ զգաստութեանը լարուած որոգայթները ճանչնալու վարպետ չէր որ զգուշանայ։ Կոմսը մէկ մը մարդկային գործոց մէջ աղէկն ու գէշը զանազանելը մէկ նախապաշարմունք մըն է ըսել

եւ այնպէս միտքը դնելէն ետքը ամուսնական հաւատարմութենէն խոտորելը՝ անճես բան մը սեպեց. բարոյական սկզբունքներէ պարպուած սրտին մէջ բղջախոհութեան խորքերն ինկաւ ու բորբոքեցաւ. կոմսը Մէննըվիլին սիրահարած էր: Այս սիրահարութեանը արդիւնքը այն եղաւ՝ որ Էմիլիային պէս գեղեցիկ, համեստ, միանգամայն խոհեմ եւ խելացի կն նախատեաս ամուսինէ մը պաղեցաւ. մինչեւ այնքան որ՝ անկէց պաղած եւ ուրիշի մը սէր տուած ըլլալը անկէց ծածկելու հոգ չէր ըներ. որով Էմիլիա այն ալ իմացաւ թէ կոմսին սիրուհին իր պահած Մէննըվիլ անմեղ օրիորդն է:

Ուրիշ կին մը ըլլար նէ՝ զայրացման կըրքին առաջին բորբոքմանը՝ աղջկանը ճամբայ կուտար. եւ ամուսինն ալ տուր բան չէր կրնար ընել. բայց աղջիկը անխնամ թողլով անոր մեղք կըլլար: Էմիլիա տունը մտածեց. եւ այն ալ գիտէր որ՝ այսպէս բաները իմանալուն վրայ է մեծ դժուարութիւնը. իմացուելէն ետքը առաջը առնելուն եւ խափանելուն ճամբան կը գըտնուի: Թէ՛ էրկանը եւ թէ՛ Մէննըվիլին ամենեւին նշան մը չցուցուց թէ բանին տեղեակ է. Օրիորդին վրայ ունեցած առաջին սէրը աւելցուց. քովէն խիստ քիչ անգամ զատուելու ոց կուտար. քրոջ պէս մտերմութեամբ եւ սիրով կը վարուէր հետը: Այսու ամենայնիւ խորհած միջոցին ալ վստահ չըլլալով Էմիլիա՝ նամակով մը հասկըցուց մարքիզին որ ար-

զան իրմէ պաղած է. եւ Սէննըվիլ օրիորդին վրայ սէր ձգած է. բայց Օրիորդը յանցանք մը չունի. միայն կոմսին որ Լօզանէն սովրած սկըզբունքներուն՝ հետեւութիւնն է։

Մինչեւ այն ատենը մարքիզին խըրկած նամակները կոմսին վրայ փոքր 'ի շատէ ազդեցութիւն ըրած էին. քրիստոնէական հաւատոյն ճշմարտութեանը համոզուած էր, տարակոյսներուն մեծ մասը մըտքէն փարատած էր. Մնացածն ալ փարատելու վրայ էր. Հայրն ալ իբրեւ իրեն մտացը խորհրդակից ըլլալով իրեն սրտին ամեն վէրքերը անոր առաջը կը բանար, եւ մէկն ալ ծածուկ չէր պահեր։ Միթէ որ ծածուկ պահելու բան մը ունէր նէ՝ Սէննըվիլին սիրահարած ըլլալն էր։ Եւ որ սիրովը որքան որ Էմիլիայէն պաղած էր նէ՝ անոր քաղցըր եւ համեստ բնաւորութենէն եւ սիրուն առաքինութենէն պատկառանք մը կըզգէր, որով անզուգական հարսը՝ Սէննըվիլը կոմսին ձեռքէն անարատ պահելու ալ յաջողած էր։ Կոմսին նոր արթընցած եւ զօրանալու սկսած խղճին վրայ կը ծանրանար այնպէս չնաշխարհիկ բնաւորութիւն ունեցող կին մը վշտացընելը։ Եւ ինչպէս որ ծանր բաները չեն կըրնար բարձրը կենալ տըկար նեցուկի վրայ, այլ նեցուկնին կը կոտրեն եւ վար կիյնան, անանկ ալ այս սիրահարութեան գաղտնիքը՝ կոմսին ըռռութեան նեցուկը կոտրելով՝ անոր ալ իւր հայրը գրած նամակներուն մէկին մէջ ինկաւ։

Նանց պատրուակելու կը խոստովանէր անոր մէջ՝ Սէննըվիլ օրիորդին վրայ ունեցած ապօրինաւոր սէրը. եւ ինք զինքը այս բանիս մէջ յաղթելը անհնարին կարծելով՝ իր օրինաւոր ամուսինը Էմիլիան վշտացընելուն սաստիկ ցաւ կը ցուցընէր : Թէ որ Էմիլիային իմաստուն ըզգուշութիւնները չըլլային նէ՝ սիրահարութիւնը աստիճան մըն ալ աւելի յառաջացած եղած կըլլար. եւ այն ժամանակը չեմք գիտեր թէ կոմսը եղած բաները ճըշդիւ իր հօրը գրելու պիտի համարձակէ՞ր մի :

Մարքիզը իր տղուն այս ախտը բժշկելու համար նամակաւ խօսակցութիւնը անբաւական տեսաւ. միտք համոզելը նամակով եւ խօսքով կըլլայ. բայց մարդուս բնութիւնը ապականեալ ըլլալուն մէկ նշանն է որ՝ կիրքը միտքէն զօրաւոր-է. այն բանն որ խելքը եւ միտքը մարդուս կիմացընէ որ գէշ է եւ ընելու չէ. կիրքը կը բռնադատէ, ընել կուտայ. մարդ իր բանականութենէն կապըստամբեցընէ. խելքին թելադրութիւնը մէկ դի ձգել կուտայ եւ անասնոց պէս բան մը կընէ : Նաեւ այն միջոցին՝ կրօնական վարդապետութեան խրատները խեր չեն ըներ. Մարքիզը իր հարսին գրած առաջին նամակներէն իմացեր էր ինչ որ կոմսը մինչեւ իր գրած նամակին ատենը անկէց ծածուկ մընացած կըկարծէր : Խոհական ծերունին իմանալէն ետքը ճարն ալ հոգացեր էր. իրեն բարեկամ Պ. Մէյմիւր ազնուականին հետ խօսեր

եւ որոշում տուեր էր որ Մէնընվիլը հօր բերել տայ Փարիզէն, եւ անոր տղուն հետ պսակել տայ։ Ըսինք կոմսը մեղանց վտանգէն հեռացընելու եւ ընտանեկան սէրը վերահաստատելու մէջ հաւիկ ճամբան էր։ Կոմսը վերջին նամակին պատասխանը հօրմէն ընդունելէն քիչ ժամանակ ետքը Պ. Մէյմերիւ տղան իր ընտանեօքը Փարիզ եկաւ, աղջիկը հարսնութեան ուզեցին։ Կոմսին սիրտը կոտրեցաւ. բայց հաճութիւն տալէն զատ բան չէր կրնար ընել։ Մէնընվիլ գիտէր կոմսին իրեն սիրահարած ըլլալը. եւ թէպէտ Էմիլիային հովանաւորութեան տակը իր պարկեշտութեան ծաղիկը կորսընցընելու վախ մը չունէր, այսու ամենայնիւ, կամ մանաւանդ ասոր համար՝ իր ընկերներուն որոշումը ինք չէր տար, Էմիլիային աննարկութեանը կը հընազանդէր ըստ ամենայնի։ Էմիլիա ալ գիտէր որ մայրիկը մարդը աղէկ կը ճանչնայ, եւ Մէնընվիլին համար փեսայութեան ընտրած երիտասարդը անոր արժանի մէկն ըլլալու է, ըսաւ Մէնընվիլին որ հաճութիւն տայ անոր հետ ամուսնանալու, եւ Փարիզէն երթայ։

ԳԼՈՒԽ․ Դ․

Նոր խարդախութիւն մը։

ԱԼՄՈՆ կոմսին տունէն Սէնըրվի-լին երթալը՝ որ Լօզանին մինչեւ այն ատենը լարած որոգայթներուն եւ բանեցուցած մեքենաներուն վերջին խորտակումն եղաւ․ իմացաւ որ տղան հօրմէն բնակութեամբ զատելովը մէկ մեծ վտանգ մը չէ ըրեր․ առաջուց միտքը չէր բերեր որ մարքիզը կրնայ օտար երկրէ ալ տըղուն հետ թղթակցիլ․ որով իր գաղտնի հնարքները անգործ եւ անզօր կը մնային։ Թէ որ այսպէս բան մը մտածեց ալ նէ՝ որ մարդու միտք չգալու բան չէ՛, կոմսին երիտասարդութեանը ապաւինեցաւ․ կարծեց որ իր կիրք բորբոքող խօսքերը անոր տարիքէն ուժ առնելով հօրը նամակներուն ազդեցութիւնը կը կոտրեն։ Բայց կարծածին պէս չեղաւ․ Սէնըրվիլ օրիորդին մէկ մըն ալ եւ չդառնալու կերպով տունէն ելլել երթալը, եւ անոր երթալուն՝ կոմսին ալ առանց բերանը բանալու հաճութիւն տալը՝ որ Լօզանին հասկըցուցած էր որ խաբուէր է իր կարծիքին վրայ։ Ասոր վրայ ուշադրութիւն ընելով այն ալ դիտեց որ անոր մտքին՝ մէջ սերմանած անհաւատութեան սերմերը՝ թռչունները յափըշտակեր են․ եւ հոն պտուղ բերելիք չունի․

Անիկայ անհաւատութեան մէջ ձգելէն իրեն շահ մը չկար ուղղակի. ուստի այն ջանքէն ձեռք քաշեց. իր բուն նպատակին հասնելու սատանութեան մը առիթ գտաւ կոմսին խելքը գլուխը գալուն մէկ պարագայն: Ասիկայ այնպէս բան մըն էր՝ որ կոմսը յանկարծակի բըռնկելով հօրը նամակ գրելու ժամանակ չէր մնար. եւ հօրմէն խրատ մը չառած այն անգամ ընելիքը իր միտքը կը յաջողցընէր: Բայց այս դիւական մեքենայիս ալ գործը իր յուսացածին պէս չեղաւ:

Մինչեւ հիմայ պատմածներէս բաւական կը հասկցուի՝ որ Պ. տը Լօզան՝ Վալմոնի կոմսին տանն ընտանի եղածի պէս էր. տանը դուռը ամէն ատեն իր առաջը բաց էր, կոմսին հոն ըլլալը կամ չըլլալը հոգ չէր. ուստի Էմիլիային հետ տեսնուելու առիթ կունենար ամէն ատեն. եւ թէ որ Էմիլիա զգաստ եւ աստուածավախ եւ խոհեմ կին մը չըլլար նէ՝ տը Լօզան իր երկար ժամանակէ 'ի վեր միտքը դրած նպատակին հասնելու միջոցները արդէն ձեռք բերած էր. բայց սա կար որ՝ կոմսը մոլորեցընելու համար խօսած անհաւատութեան խօսքերը իմաստուն կնոջը վրայ ազդեցութիւն մը չընելէն զատ՝ անիկայ իրեն ատելի ալ ըրած էին. եւ կ՚ատէր չէ՛ թէ անոր անձը, որ բարեկիրթ քըրիստոնէի մը չվայլեր. այլ անոր թիւր եւ կործանիչ սկզբունքները. որով անոր թիւնալից խօսքերուն ամենեւին տեղի չէր տար:

Կոմսին աչքը հօրմէն տուած նամակներովը աղէկ բացուած էր . խելքը հասեր էր՝ թէ անհնար է որ հաւատքի կողմէ աւրուած մարդու մը բարուց կողմը անեղծ մնացած ըլլայ . եւ կըսէր ինքն իրեն . թէ որ վարքը անարատ պիտի պահէնք , թէ որ քրիստոնէութեան սովրեցուցած բարոյականին կանոնովը պիտի երթայ նէ՝ ինչո՞ւ համար հաւատոյ ճշմարտութիւնը ուրանայ . եւ մէկ մը Աստուծոյ իր կամքը մարդկային ազգին յայտնած ըլլալը եւ բարոյական պատուէրներն անոր տուած ըլլալը ընդունի նէ՝ իր վրայ բռնացած կիրքերը զսպելու համար որո՞ւ պիտի հնազանդի . չէ՞ մի որ ուրիշ իրեն նման մարդու մը հնազանդիլ պիտի կարծէ , որուն հնազանդելու պարտաւորութիւն մըն ալ չճանչնար : Ուրիշ կողմէն՝ ինքն ալ պալատական ըլլալով պալատականներուն եւ մանաւորապէս տը Լօզանին ցոփ եւ լկտի բնութիւնը գիտէր : Բայց իր ամուսնոյն զգաստութիւնը եւ ողջախոհութիւնը եւ կատարեալ հաւատարմութիւնը չէր գիտեր . Ճախողակի խորհրդով կարծեց որ այն ապականեալ երիտասարդին իր տունը յաճախելը եւ ինք ներկայ ըլլալով կամ չըլլալով՝ Էմիլիային հետ տեսնուելու դիւրութիւն ունենալը կրնայ ան վրէպ միջոց մը ըլլալ իր կնոջը հաւատարմութիւնը փորձելու : Ընտանութիւննին բաւական առաջ գացած էր . չէր կրնար առանց պատճառի մը պարոնը իր տունէն հեռացընել . եւ թէ

որ փորձը իր կասկած ըրածին պէս ելլէր նէ՝ բարեկամութիւննին քակելու եւ թշնամութեան դարձընելու օրինաւոր պատճառ մը կըլլար ; եւ ասով իր խիղճը մեղցընելու աշխատող վատնգաւոր բարեկամէն կազատէր ։

Սոր համար լրտեսներ դրաւ որ տը Լօզանին եւ Էմիլիային մէջ եղած խօսակցութիւնները յայտնի կամ ծածուկ եղանակաւ մտիկ ընեն ։ Զանան թէ որ հնար է նէ այն խօսքերէն բառ մը անգամ չկորսընցընելու , եւ ամէն բան հաւատարմութեամբ իրեն պատմեն ։ Ժամանակ մը սպասեց այս կերպով իրեն կասկածը արդարացընելու բան մը լսել . մէկ ապացոյց մը ունենալ ձեռքը . բայց բան մը չգտնելով այս կողմէն յոյսը կտրեց . մտածեց որ այսպիսի սիրահարութեան բաները խօսքով չեն ըլլար , աւելի շատ անգամ տոմսակով կըլլան . ուստի միտքը դրաւ որ՝ թէ որ այդպէս բան մը կայ նէ՝ Էմիլիան տոմսակ գրած կըլլայ տը Լօզանին ։ Այնպիսի տոմսակ մը ձեռք ձգելով ամէն բան յայտնի կիմանայ . եւ տոմսակնալ իր ձեռքը՝ անջրելի ապացոյցի տեղ կըծառայէ ։

Այսպէս տոմսակ մը ձեռք ձգելու համար իր տանը սպասաւորները անբաւական էին . նոյն իսկ տը Լօզանին սպասաւորներուն օգնութեանը կը կարօտէր . ուստի անոնց մէկը քովը կանչեց՝ որ ուրիշներէն աւելի խորհրդապահ եւ հաւատարիմ եւ ճարպիկ կը կարծէր , եւ առատ վարձք խոստանալով կարծեց թէ հաճեցոյց այն-

պէս տոմսակ մը ձեռք բերել՝ թէ որ կրնայ նէ, եւ իրեն հասցընել. եւ կոմսէն առած պատուէրը եւ խոստումը անմիջապէս տը Լօզանին իմացուց։ Այս էր տը Լօզանին սպասած կէտն ալ, որուն պատրաստութիւնը առաջուց ըրած էր. իր միւս սպասաւորներուն թելադիր ըլլալով, որ իրմէ եւ բռնած ընթացքէն դժգոհ ըլլալ ձեւանան, եւ կոմսին երթան իրեն համար այնպէս գանգատներ ընեն՝ որ կոմսը իր ամուսնոյն հաւատարմութեանը վրայ կասկածի։

Տոմսակին պարապըրուելը իմանալուն պէս՝ իր գրագրին օգնութեամբը Ամիլիային ձեռքին գրին գիր նմանցուց. անոր բերնէն իրեն ուղղուածի պէս տոմսակ մը գրեց՝ ինչպէս որ կոմսը կը կասկածէր թէ Ամիլիա գրած պիտի ըլլայ. եւ անիկայ սպասաւորին տուաւ որ կոմսին տանի տայ. ինչպէս ձեռք ձգելը հաւտացընելու համար մէկ վարպետ սուտ մըն ալ շինեցին։

Կոմսը տոմսակին գրոյն վրայ աղէկ ուշադրութիւնով նայելով այնպէս խաբուեցաւ՝ որ կարծեց թէ գիրը Ամիլիային ձեռքի գիրն ըլլալուն երկբայելու ամենեւին տեղի չկրնար ըլլալ. Նոյն իսկ Ամիլիա չկրնար ուրանալ։ Ասոր նախանձու եւ բարկութեան կիրքերէն կրակ կտրելով գիրը ձեռքը՝ շիտակ Ամիլիային սենեակը գնաց. գիրն առաջը նետեց եւ ըսաւ, ա՛ռ նայէ ձեռքիդ գրին՝ եւ ամչցիր՝. եւ մի կարծեր որ քուկին գէշ եւ մոլի բնաւորութիւ-

նըդ կըրնաս մինչեւ վերջին կէտը պահել , իմ առաջս բարեպաշտ եւ առաքինի եւ աստուածավախ ձեւանալով ։ այդպէս բաներով մարդ խաբելուն ժամանակն անցած է ։ Էմիլիա Թուղթն առաւ , վերէն 'ի վար կարդաց . եւ հանդարտ դէմքով մը առանց վրդով. մը ցուցընելու կոմսին դարձուց ըսելով . գիրը իմ գրոյս այնպէս նմանցուցեր են . որ առաջին տեսնելուս ես ալ խաբուեցայ եւ իմըս կարծեցի . բայց կարդացի . մէջի խօսքերը իմս չեն . այդպէս բաներ մտքէս ալ անցած չեն ։

Էմիլիային հանդարտ եւ անվրդով զրուցուածքէն պէտք էր որ Կոմսը խարդախութեան. կասկած մը առներ եւ ուրիշ կերպով քննութիւն ընէր . բայց կիրքը զայրացած էր . տը Լօզանին պաստաւորներուն սուտ պատմութիւններովը այնպէս ականջը լեցուած՝ ու կնոջը վրայ ունեցած թիւր կարծիքը այնպէս մտքին մէջ հաստատուած էր , որ իրեն նըկատմամբ ապացուցի կարօտութիւն մնացած չէ կըկարծէր . ձեռագիր տոմսակ ձեռք ձգել ուզելը մինակ ընելիքներուն իրաւունք ունենալը պետք եղած ատենը ցուցընելու համար էր ։ Ուստի կընոջը ըսածը ականջին ջուրի ձայնի պէս եկաւ . եւ անխռով կեցուածքը կարծեց թէ՝ երեսին քօղը պատռելէն եւ իրպն ու ամօթը սրտէն վերնալէն առաջ եկած լրբութեան նշան մըն է ։

ԳԼՈՒԽ. Ե.

Մենամարտութեամբ անմեղութիւն կը յայտնուի։

ՐԻՄՈՆԻ կոմսը կնոջը քովէն ատե-լի բարկութեամբ դուրս ելաւ. բան արդէն որ քու-նը գացած ատենը բարկացած էր. Նոյն բար-կութեամբ շիտակ ալ Լօզանին գնաց եւ ը-սաւ. անզգամ եւ պատուազրկօղս եւ մոլորե-ցուցիչ մարդ, շուտ ըրէ հեռու ելիր. Պ. որ Լօզան պատասխանեց. միւս բաները պէտք չէ-ին. միայն հեռու ելիր ըսելը բաւական էր. երթանք: Կոմսին ըրած հրաւէրը մենամարտու-թեան էր. այնքան զայրացած էր, որ հաստատա միտքը դրած էր այն օրը մեռնիլ կամ մեռցը-նել. Հետեւանքը ամենեւին միտք չէր բերեր.

Ճամբան մէկ տեղ գնացած ատենինին, որ Լօզանը որ զինքը Ս. ալբանոյի իշխանէն ջանելի չինք բաժնեցընելու ճարպիկ չէր ճանչցուր. եւ ձիաւոր գալուն կը գուշակէր, իր հին ընտանի թելերը առնուշ դրուագոտեկով անոր ականջին կը հընչեցընէր. Նկուզ երոր հակըլանը կը-նէր. սիրահարութեան պաշտօնի դէպքերը խեղ-ճը գլուխը եւ յուսաւորելով մարդոց աշխարհու-թեան արժանի բաներ չէին. մասնաւոր հանդիպե մը երկնապարգեւ մը հետ սիրոյ յայտնելովութիւն

ունենալէն ի՞նչ կ՚ելլէ եղեր. տղո՛ց խաղի պէտ-
քաններ են առոնք. ես քեզ կատարեալ խելքի
տէր մարդ մը կը կարծէի. ո՛չինչ բաներու վը-
րայօք տակաւին կը տեսնեմ որ հին նախապա-
շարմունքդ պահած ես: Մ՛տածէ անգամ մը.
մեր մէջն եղած այսքան հին բարեկամութիւ-
նը այսպէս բանի մը համար լքել կարծէ՞ս մի:
Թէ որ ես քեզ մոռցընեմ նէ՝ սիրտս անլուծե-
լի կսկիծով պիտի վիրաւորուի. թէ որ դուն
զիս մոռցընես նէ՝ դուն քեզ կը կորսընցընես:
Գայլիկի զրուցուածքները հոմեր տը Լօզա-
նին թուլամորթութեանը եւ վեհերոտութեա-
նը տալով պատասխանուոյ անգամ արժանի չը-
րաւ. մինչեւ որ առաջ քըշելով կառքերնին Մէն-
տոնի անտառին ցանկապատը հասան. հոն կառ-
քէն իջան. եւ երկուքը մէկէն անտառ մտան:

Երբ յառաջեա ճանապարհէն բաւական հե-
ռանալով անտառին խորունկը մտան, Մալմոնի
կոմսը՝ որուն ըրած ճամբաներուն ամէն մէկ
քայլափոխը մէկ մէկ ժամու ճամբայ կերեւէր,
համբերութիւնը հատած սուրը քաշեց. ժամա-
նակ չեղայ ըսելով տը Լօզանին վրայ յարձակե-
ցաւ: Մասոնիկ եւ առանց զգուշութեան տեղա-
պարելէն՝ տը Լօզանին սրոյ հարուածէն թե-
թեւ վէրք մը առաւ. բայց ասիկայ զինքը աւե-
լի կատղեցուց. ինչպէս որ գայլը արիւն տես-
նելով կը կատղի: Մէկ զարնելով գետինը փըռ-
ռեց տը Լօզանը, որ փառանգաւոր վէրք մը ա-
ռած էր: Սուրը պատեանը խօթելով վիրաւորե-

լեցն քովը գնաց․ որ նուաղեալ ձայնիւ անոր լսաւ․ կաղաչեմ քեզի բարեկամ․ քու արեւուդ համար․ եւ մահուանդ՝ քու անմեղ եւ հաւատարիմ ամուսնոյդ արեւուն համար՝ ինծի օգնէ։ Տէր Լօզանին վէրքէն փաղած տաք արիւնը՝ Պալմոնի կոմսին արտին մէջ թաթաթած սրամտութեան կրակը մարած էր․ Տիկնայքն ալ հետերնին մէկ մէկ սպասաւոր առած էին․ կոմսը սպասաւորները կանչեց․ եւ որ Լօզանը վերցուցին կառքին մէջ հանդարտ պառկեցուցին, եւ ետ դարձան։ Տէր Լօզանը իր սպասաւորին յանձնելէս ապսպրեց որ եղածը մարդու չըսէ։

Կոմսը անտառէն դուրս ելլելուն՝ շիտակ իր տունը գնաց։ Պալմոնին ըսածը՝ թէ անմեղ եւ հաւատարիմ ամուսնոյդ արեւուն համար ինծի օգնէ, վրան․ նորօրինակ տպաւորութիւն մը ըրած էր․ ձեռքն ունենալ կարծած ապացոյցներուն հետ՝ կինը անմեղ եւ հաւատարիմ անուանելը յամառութիւն չունենալ կերեւէր իրեն․ ասոր վրայ մտածելով՝ պարոնին հետ մենամարտութեան երթալու ատենէն առաջ ըսած մէկ խօսքը յիշեց, թէ ատոնք ալ խաղէ մը բաներ են․ միտքը բացուեցաւ եւ իմացաւ որ անիրաւ խաղու մը եկեր եւ խաբուեր է։

Այս բաներս եղած ատենը Էմիլիա յղի էր եւ յղութեան վերջին օրերն ալ մօտ էր։ Կոմսակը տեսնելովը որչափ տխուր եւ անվրդով ցուցուց զինքը նէ՝ այնպէս այլայլեցաւ, որ ժամանակը չհասած տղան ծնաւ։ Արդարեւ կենդ...

դանի եւ ողջ առողջ էր. Էմիլիա ալ ողորմելութեան հետ եղած վտանգներէն ազատեցաւ, բայց մահուան դուռը հասնելու չափ տկարացաւ. վրան յաճախ մարելիք կու գար: Կոմսը բարկութեամբ առմիակը ձեռքն առած արինէն դուրս ելած ժամանակը՝ նոյն օրը զաւակ մը ունենալուն նշան մը չկար. եւ դարձած առնը զինքը առոր մը հայր եղած պատու. որ ինքը անոր ըրած անխորհուրդ եւ փաղփաղկոտ անառաջանացը համար թողութիւն խնդրելու եկեր էր: Միւսնոյն քովը մոտեցաւ եւ անիկայ մարած զատու նէ սաստիկ այլայլեցաւ. բայց աչքին արցունքի կաթիլ մը՛ն ալ չէր կրնար հանել: Էմիլիա առեն առեն կարթընար. բայց արթնութեան առենն ալ այնպէս սաստիկ ցաւոց ցընցում մը զինքը կը բռնէր՝ որ քովինեները դժուարաւ զինքը կեցած տեղը հաստատ բռնելու կը զօրէին. եւ այսպէս ջղային մալեգնութիւնն ու մարեւքը անընդհատ իրարու կը յաջորդէին: Կոմսը առանց աչքովը կը տեսնէր. պատճառը իր փաղփաղկոտութիւնը ըլլալը գիտէր. կնոջը անմեղ եւ հաստատուն հաւատարմութիւնը հաստըցած էր. կրնայ ամէն մարդ գուշակել թէ աստբինական զգածմունքներու մէջ զարգացած մարդու մը սիրտ ինչ կըլլայ այնպիսի պարագաներու մէջ. կըզակին ոսկորները սրխմուած՝ եւ որպէս թէ կըզպուած. արցունքին աղբիւրը ցամքած, սիրտը կը բաբախէր. ծունկերը կը դողային, աչքին նայուածքը

ամփոփուած եւ անհաստատ՝ եւ մէջի ճերմակը կարմիրի ներկուած. ոչ կրնար խօսիլ՝ եւ ոչ լալ. ոչ ալ ինքնին քալելու կարող կերեւէր։ Բժիշկները կուզէին անիկայ քովի սենեակը տանիլ, որ քիչ մը այլայլութիւնը անցնի. բայց ինքը կը յամառէր եւ անկէց անդին երթալ չէր ուզեր։ Այն միջոցին Էմիլիային մարեկէքը անցաւ. եւ բարեբաղդաբար անոր յաջորդող ջղաց ցնցումը սաստիկ չեղաւ։ Սկսաւ այսպէս մը կոմսին ըսել. տէր իմ, սէրըդ սրտիս մէջ կենդանի է. քեզ այս վիճակիս մէջ տեսնելու սիրտս չդիմանար. կաղաչեմ քովի սենեակը գնա։ Այս աղաչանքը կոմսին համար հրաման մըն էր. իսկոյն հնազանդեցաւ. եւ գացած սենեակը գտաւ իր նորածին զաւակը, հոն կըրցաւ առատ արցունք թափել, որով սրտին ճնշումը անցաւ, եւ ինքն ալ հանդարտեցաւ։ Հանդարտութեանը վրայ ուրախութիւն մըն ալ եկաւ երբ աւետիս բերին թէ Էմիլիային ջղաց գրգռումը անցաւ եւ մարեկէքը շատ մեղմացաւ։ Այս միջոցիս տանը դուռը զարնուեցաւ. եկան կոմսին իմացուցին որ անծանօթ մէկը հետը տեսնուիլ կուզէ։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Խոստովանութիւն

ԸՐՄՍ որ Լօյոլան երբ տուն դարձուցին՝ վէրքը նայելու եւ դարմանելու համար վիրաբոյժ մը բերին. որ զննելով իմացուց թէ վիրաւորիչ զէնքը կենսական գործիքներուն դպած է. եւ վիրաւորեալը մահուանէ ազատելիք չունի։ Ինհաւատները իրենց անհաւատութիւնը միայն իրենց առողջ եղած ատենը կը բանեցնեն, երբ մահը իրենցմէ հեռու կը կարծեն. իսկ երբ իմանան որ մահը իրենց մօտեցած է՝ աչքերնին կը բացուի. անվախճան յաւիտենականութեան մը առաջը կը տեսնեն. խիղճերնին կարթըննայ. եւ ըրած գէշութիւններնուն դարման տանելու կը փութան։ Նմանն եղած էր որ Լօյոլանին ալ՝ բօթալից եւ անվրէպ բժշկական փուշակութիւնը իմանալով։ Այս վիճակս՝ որ շատ անգամ փորձուած է, բաւական է երիտասարդներուն աչքը բանալու. մանաւանդ որ այն տեղի ժամանակին զղջը շատերուն համար անօգուտ կըլլայ, սատանայն՝ որուն գոյութիւնը ուրանալը հիմակուան լուսաւորութեան համաձայն իմաստութիւն մը կը կարծեն, այն վերջին րոպէներուն վերջին հը-

նարքը կը բանեցընէ. զի՞նչ հետ մէկ տեղ Աստուծոյ անհուն ողորմութեններն յուսահատիլ մը կը բերէ անանկներուն սրտին. որ հոգւոյ անդարմանելի մահաբեր հիւանդութիւնն է։ Մարդս բնաւ մէկ ժամանակ մը չկրնար իր կենացը վրայ վստահութիւն ունենալ. ասիկայ անանկ ճշմարտութիւն մըն է որ ամէն մարդ գիտէ. բայց գործքերնին տեսնելով կը կարծես թէ անհաւատ եւ խենդ կերպերուն գերի եղող երիտասարդները կատարեալ ապահովութիւն ըստացած են երկար ապրելու. ծերութեան հասնելու. այն ատենը ճամբանին շիտկելու. եւ հոս ամէն ուզածնին ընելէն ետքը հանդերձեալ աշխարհն ալ կատարեալ երջանկութիւն վայելելու։ Անոտի պատրանք։

Պարոն տը Լօզան վէրքին մահաբեր ըլլալուն գոյժը առնելով մարդ կղրկէ. կոմսը քովը կանչել կուտայ։ Ասիկայ աճապարելով գընաց. եւ երբ քովը մտաւ՝ պարոնը քովի մարդիկը դուրս հանելէն ետքը ասոր ըսաւ. Մահուանս պատճառ եղար. բայց քեզի ըսելիք չունիմ. արժանացած պատիժս քու ձեռքովդ պիտի գտնեմ եղեր. ինչ կրնամ ըսել։ Ամուսինըդ անմեղ է. այն տոմսակը որ դուն անոր գիրը կարծելով խաբուեցար՝ ես հնարեցի, որ զիս իրօք եղածէս աւելի յանցաւոր ցուցընեմ քու աչքիդ. վասն զի միտքս դրած առաջարկութեանս հասնելու վրայ այս հնարքը գտած էի։ Աղէկ գիտէի որ գիրը անոր ուրիշ ցուցը-

նես. եւ դուն մէկ մը համոզուելէդ ետքը որ գիրը անօրէն է՝ ուրիշինը չէ: Որքան լեզու թափէր, որքան աշխատէր, երդում ընէր, լար, պաղատէր, ամենեւին դիւրաւ չհաւատայիր թէ անմեղ է: Բայց այս հաւատալով ըրածդ իմ հաշուիս մէջ առած չէի: Միթէ գիտէի որ մեծամեծ պատիւներու անձկայութիւն ունիս. եւ անոր համար պաշտօնակալներուն մէջ մտած՝ պատուաւոր պաշտօնի մը կ՚ըղձայիս. չէի յուսար որ անհաւատարիմ կարծեցեալ կընկան մը համար ինծի հետ մենամարտիլ մտածես՝ որ քեզ կրնայի ուզածիդ հասցընել. ասիկայ դու ալ գիտես. չէի յուսար որ այսպէս ընելով քու ապագայիդ ճամբան գոցես: Ասոր մտածած հընարքս շատ ապահով երեւցած էր ինծի:

Գիտէի որ Լամբլեան սովորութիւն ունի յիրիկունները կառքով պտըտելու ելլել իր առողջութիւնը խնամելու համար. կառապանքս մէկ պատճառանքով մը քովէս ճամբեցի, որ իր արուեստին վարպետ մէկն էր. ետքը ձեռաց տակէն անանկ կերպ մը բանեցուցի որ դուն անիկայ քու քովդ առիր. եւ անոր հետ խօսք ըրած էի՝ որ տոմսակին ազդեցութիւնը վրադ բանելէն ետքը երբ ամուսնոյդ հետ աւրուիս՝ անիկայ յափըշտակեմ ուզած տեղս տանիմ: Կրնար ըլլալ որ դուն անիկայ բանտարկեալի պէս տեղ մը գոցէիր պահէիր. այն ալ միտքս եկաւ. եւ անոր ալ ճարը հոգացի. պատրաստութիւնները տեսայ բանտը բռնութեամբ բանալ տալու եւ

կինդ անկէց ազատելով իմ տունս բերելու ։ Անոր իմ քովս ըլլալը իմացուեր ալ նէ՝ մարդ չէր կասկածէր որ ես անիկայ յափշտակեր եմ. ամէն մարդ պիտի ըսէր, որ Էմիլիան իւր ամուսնոյն բռնաւորական վարմանցը չկրնալով դիմանալ տունէն փախաւ տը Լօզանին տունը գընաց՝ որ իրենց տանը մտերիմ բարեկամն է. եւ ասով իմ պատուոյս վրայ ալ ապահով էի ։ Բայց վա՜յ ինձ. այն չարաժամ մենամարտութիւնը իմ խորհածներս ամէնն ալ ոչընչացուց. լարած մեքենայիս անիւները կոտրտեց ։

Կոմսը ըսաւ. Ի՜նչ սարսափելի գէշ մարդ ես եղեր դուն ։ Էմիլիային գտնուած վտանգաւոր վիճակէ՞ն ալ մի ակնածութիւն չըրիր. այն ալ միտքդ չբերի՞ր մի որ այդ սատանութիւններովդ մէջ իրար ձգելով անոր պլայլութիւն մը կըպատճառես, որ կրնայ անոր մահ ալ բերել. դուն այն ատենը Էմիլիան ո՞ւր կրնայիր գըտնել որ խորհածներդ ընես ։ Տը Լօզան պատասխանեց. յիրաւի՛ հրէշ մըն եմ ես. այս խոստովանութիւնս որ ինծի ամօթ եւ նախատինք կը բերէ, հիմայ քեզի յայտնապէս կը խօսիմ ։ Ամուսինդ գլխէ հանելու եւ իմ կամքիս հաճեցընելու համար ամէն բան ըրի՝ չկըրցայ անոր առաքինութեանը յաղթել. թէ որ անիկայ յաջողեր նէ՝ ինծի մեծ պարծանք մը պիտի սեպէի. ինծի այս բաներս ընել տուողը միայն ցանկութեան կիրքը չէր, ամբարտաւանութիւն՝ եւ դժուարութիւններու յաղթելով իմ աչքիս ա-

ուղջը փառաւորուելու ախտն ալ մէկ տեղ խառնուած էր։ Մտիկ ըրէ թէ իմ դիտաւորութեանս հասնելու համար ուրիշ ի՞նչ ըրի։

Հօրդ վրայ սուտ զրպարտութիւններ դիզեցի. խորհրդակիցներ ունեցայ այս բանիս համար՝ որոնք իմ հնարած զրպարտութիւններուս հաստատութիւն կուտային. բանը այն աստիճանը բերի որ թագաւորն ալ իմացաւ. հաւատաց. եւ հայրդ աքսոր խրկեց։ Ասոր պատճառ մինակ այն էր՝ որ անոր ներկայութիւնը եւ քեզի տուած խրատները իմ խորհածներուս կատարմանն արգելք կըլլային։ Քեզ ինծի պէս անհաւատ ընելու եւ բարոյական սկզբունքներդ մտքէդ ջնջելու եւ խիղճդ թմրեցընելու աշխատեցայ, որ Էմիլեային աչքէն իյնաս եւ մէջերնիդ պաղութիւն մըտնէ. Սէնըվիլ օրիորդին սիրահարիլդ ալ իմ վարպետութեանս արդիւնքըն էր, որ իմ նպատակիս հասնելու անվրէպ ճամբայ մը կըլլար՝ թէ որ Էմիլիային անընկճելի առաքինութիւնը եւ նախատեսութիւնը այս մեքենայս ալ չկոտրէր նէ։ Իմ նպատակիս ծառայելու ամէն կիրքեր եւ ամէն զգացումներ քու մտքիդ մէջ տպաւորելու աշխատեցայ. եւ ժամանակ մը յաջողեցայ ալ։ Էմիլիային համար ալ նոյն ճամբան բռնեցի. բայց խօսքերս անոր ջրի ձայն կուգային. վրան ազդեցութիւն չըրին բնաւ. անիկայ չկըրցայ գլխէ հանել. իր արիական առաքինութիւնովը ամէն հնարքներս կոչընչացընէր։ Նա՝ առանց քեզ տեսնելու, առանց

քեզի թշնամի ըլլալու , ամէն գէշութիւն ըրի քեզի · բայց այն գէշութիւններուն ալ առաջին զոհը ես եղայ ։ Արժանի եմ ասոր ։ Արդար Աստուած մը կայ Սալմոն · հասկըցայ՝ բայց ուշ · հասկընալովս ալ՝ ասիկայ համարձակ ամէն մարդու առաջ խօսելու չափ արիութիւն չեմ զգար վրաս* ։ Ես փոխեմ եւ կը խոստովանիմ · Աստուած մը կայ ։

Պարոնը այս ըսաւ ու լռեց · մահուանպաղ քրտինքը վրան եկաւ · մահու դողը բոլոր անձը բըռնեց ։ Սոմսը իր բարկութեան կիրքը մէկդի ձգելով անոր վիճակին վրայ ցաւել ըսկսաւ · խորհեցաւ անիկայ գոնէ Աստուծոյ ահաւոր ատեանին ներկայանալու պատրաստել · մարդ կանչեց քովը · եւ մարդ չեկած՝ պարոնին ականջին 'ի վար ըսաւ · ես քնծի ըրածներուդ 'ի բոլոր սրտէ ներում եւ թողութիւն կըշնորհեմ ։ Բայց որովհետեւ Աստուած մը կայ ըլլալուն համոզուած ես , անոր հետ ալ հաշտուելուն ճարը տեսնենք ։ Պարոնը՝ վաղը դարձեալ տեսնունիք ըսաւ , եւ իրարմէ զատուեցան ։

* Անհաւատները իրենց պէս չխորհողները ծաղրել եւ դատն խօսքով արհամարհել · ունին վրան ծաղրական ածականներ կը դնեն , եւ սանկ ամէն մարդ չհըրնար դիմանալ · արիութիւն պէտք է ։

Միւս օրը նորէն գնաց. տը Լօզանին յուսահատութիւնը աւելցած էր. եւ երբեմնը ըսաւ, Աստուած ոչ միայն արդար՝ այլ եւ ողորմած ալ է. քեզի նման եւ քեզնէ աւելի յանցաւորներուն ալ կողորմի, անոր ողորմութեանը դիմէ, տը Լօզան պատասխանեց. թէ որ այդպէս Աստուած մը կայ նէ թող հրաշք մը ընէ, որ հաւատամ եւ անոր ողորմութեանը յուսամ. միտքս ու սիրտս թող փոխէ. ինծի արիութիւն թող տայ մինչեւ հիմայ խաբուած ըլլալս յայտնի խոստովանելու: Ես կամք ունիմ խոստովանելու եւ ամենուն ալ ըսելու թէ իմ անհաւատութիւնս չէ թէ միտքիս համոզմամբն էր, այլ կիրքերուս թելադրութեամբը. Ջատ անգամ անհաւատութիւնը վարագոյր մըն էր տկարութիւնս ծածկելու. աւելի երկբայութեան մէջ էի՝ քան թէ վստահ ստուգութեան մէջ: Կոմսը պատասխանեց. այդ քեզի պէտք եղած արիութիւնը երկուքս մէկէն խնդրեմք Աստուծմէ աղօթքով. ժամանակը կարճ է. հետըս Աստուծոյ մարդասիրութեանը պաշտօնեայ քահանայ մըն ալ բերած եմ:

Նոյն միջոցին տը Լօզանին բարեկամներէն մէկն որ անհաւատութեան մէջ հինցած էր՝ զինքը տեսնելու եկաւ. եւ տունը քահանայ մը տեսնելով երբ հիւանդին քովը մտաւ՝ ըսաւ. այդ ի՞նչ է պարոն. ես քեզ էի աղէկ խելացի. եւ նախապաշարմունքէ ազատ լուսաւորեալ մէկը կը կարծէի. բայց այսօր տանդ մէջ քահանայ

կը տեսնեմ կոր. զո՞ւն ալ կը հաւատաս թէ սատանայ կայ. տղու մը պէս համոզուէ՞ր ես թէ դժոխք կայ, եւ հոն երթալէն կը վախնա՞ս. Կրնաք աճապարէց. տէր Լ. օղանին ժամանակ չըտալով որ պատասխանէ՝ ինքը պատասխանեց. այո՛ պարոն. կը վախնայ. բայց վախնալէն ի՞նչ վնաս կելլէ. Ես ալ պարոնին կը խորհիմ որ Սատանայ եւ խղճին դէմ քաջանալը վտանգաւոր է. կը յաղթուի. Մարդն բնաւ. ատոր հիմայ խղճմտանքը հիւանդի խղճմտանք է. եւ քաջերող կը զարմանամ որ պէտքը ես. բայց խըղճմտանքի տկարութեան կողմանէ հիւանդ մարդէ մը վար չես մնար. Եւ հիւանդին դառնալով բնաւ. ուրեմն պարոն՝ միւս աշխարհը երթալու համար այս քահանայէն անցագիր մը առ որ միանակ տեսնեք մարդոց աչքին բան մը ըլլալ կերեւնին. Թո՛ղ քու խելքին եւ քաջութեանդ հաւնող եւ զարմացող բարեկամներդ քեզի համար ըսեն որ խելքը կորսնցուց եւ անանկ մեռաւ. Ելաւ բնաւ ու գնաց.

Այն ատենը կոմսը պարոն տէր Լ. օղանին ըսաւ. ահա՛ մեր վերջին բոպէներուս ատենը մեր անհաւատութեան ընկերներուն մեզի տալու բոլոր մխիթարութիւններն եւ ընելու ճարերնին այս է. Ներէ՛ հիմայ որ քահանային քովը կանչեմ. տեսնես թէ ի՞նչ մխիթարութիւններ կուտայ. ի՞նչ ճար կընէ. Տէր Լ. օղան երբ այս լըսեց՝ իր ներկայ ժամանակին ձեռք չատալու կերպով ձայնը բարձրացընելով ըսաւ. չէ. այդ

չըլլար. քովս քահանայ բերել չըլլար. մանա-
ւանդ թէ հիմայ այս րոպէիս տընէս ալ դուրս
ելլելու է. չըլլըսեցի՞ր բարեկամիս ըսածը. չե՞ս
տեսներ որ զիս աշխարքի բերանը պիտի ձգես։
Քու բարեկամութեանդ շնորհիւը ամէն մարդ
զիս տխմար եւ տկար եւ նախապաշարեալ մարդ
մը պիտի կարծեն։

Կոմսը պատասխանեց. Հիմայ այդպէս բաներ
մտածելու ժամանակը չէ բարեկամ. թո՛ղ որ
այն սուտ կըտրիճները քանի՛ որ վտանգէ հե-
ռու են նէ քաջութիւն ցուցընեն. դուն քեզ
եւ քեզի մնացած վտանգը մտածէ. գտնէ ըս-
տուգագոյն եւ ապահովագոյն ճամբան բռնէ։

Տը Լօզան ըսաւ. վտանգը կը տեսնեմ կոր.
բայց եղածն եղաւ. ժամանակն անցած է. ալ
ճար չկայ։ Աստուած զիս դժնդակ կերպով կը
պատժէ կոր. դժոխքը արդէն սրտիս մէջն է.
ասկէց աւելի՞ ի՞նչ տանջանք կրնայ տալ ինծի.
ամէն բան ինծի համար կորսուած է. ամէն բան
ոչընչացած է. վա՜յ ինձ. ալ յուսալիք բան մը
չունիմ. ո՛չ հոս եւ ո՛չ հոն։ Ե՛լ դուն ալ գնա՛
քովէս՝ որ մահուանս պատճառն ես. ինծի դա-
հիճ եղար. աչքս քեզ չտեսնէ. թո՛ղ քու խըղճ-
մըտանքդ ալ քեզի դահիճ ըլլայ եւ մինչեւ ՚ի
մահ քեզ տանջէ։ Այս է քեզի վերջին հրաժա-
րականս ողջոյնս եւ բարեմաղթութիւնս ալ։ Քու
ամուսինդ ալ, նորածին զաւակդ ալ...։ Ո՜վ
գիտէ այս անմեղ արարածներուն համար բերնէն
ի՞նչ պիտի ժայթքէ, որոց մէկուն անմեղու-

թիւնը ինքն խոստովաներ էր, եւ միւսոյն տը-
կար փոքրկութիւնը ամէն մարդու կարեկցու-
թիւնը կը շարժէր. եւ մինչեւ ալ բերանը առաջ
չէր երթար չարամաղթութիւն ընելու: Այս ան-
գամը Յօզանին այս անզգամութիւնս ալ պիտի ը-
նէր. բայց մահն եկաւ բերանը գոցեց. արտա-
սանած վերջին բառերուն հետ հոգին ալ փչեց
դառն յուսահատութեան մէջ: Մեղք եղաւ
մարդուն. գուցէ այն չար բարեկամը այն օրը
քովը այցելութեան չգար նէ՝ մարդը խոստովա-
նէր եւ սուրբ եկեղեցւոյ խորհուրդները ըն-
դունէր. եւ քահանային միջնորդութեամբը Աս-
տուծոյ հետը հաշտուէր: Բայց որ Յօզանին
ընկերակիցներն արթուն էին. անոր անդամ
եղող գաղտնի ընկերութեանը ազդ մըն էր ա-
սոր իբրեւ ջերմեռանդ քրիստոնեայ խոստովանի-
լը. կը վախնային ալ, չըլլայ թէ խոստովանած
ատենը ընկերութեան գաղտնիքը քահանային
իմացընէ: Տէր Յօզան՝ գաղտնի ընկերութեան
կարեւոր սեպուած անդամներէն ըլլալով ամէն
մէկ գաղտնիքներին գիտէր. եւ միտքը պահելու
եւ իրեն պիտոյից համար առանձին գիր ալ ա-
ռած էր մարդու չիմացընելով. որ իմանային նէ
թող չէին տար. վասն զի գաղտնիք մը գիր առ-
նելը՝ որքան զգուշութիւն ալ՝ ի գործ դրուի
նէ գիրը պահելու՝ միշտ վտանգաւոր է: Տէր
Յօզանին գրած ըլլալը գիտցուէր նէ՝ եկող բա-
րեկամը կուգէր եւ կառնէր կը տանէր: Այն
վտանգաւոր կէտին որ Յօզան ինքն ալ թուղ-

թէ չկրցաւ յիշել որ անոր տար կամ ինքն իր աչքին առաջը այրել տար. եւ այնպէս թուղթը մնաց։

ԳԼՈՒԽ. Ը.

Գաղտնի ընկերութեան կատարեալ անդամոյ մը հրահանգներ։

ՐԿՇԱԲԹԻՆ եւ անյիշաչար կոմսը ուրիշ բանի չէր փափաքեր այն օրը. բայց եթէ ոչ Լօզանի հոգւոյն փրկութեանը. ուստի երբ այնպէս յուսահատութեան մէջ վերջին շունչը փչեցը տեսաւ՝ սիրտը դառնութեամբ լեցուեցաւ։ Ո՛ եկին մէկ բարեկամը մեռնի նէ՝ անոր հոգւոյն համար աղօթք մը ընելը. Աստուած ողորմի մը ըսելը մեծ մխիթարութիւն է. կոմսը այս մխիթարութիւնս ալ չէր կրնար ունենալ. վասն զի Աստուծոյ ողորմութենէն յոյսը կտրելով յուսահատութեան մէջ մեռնողի մը համար աղօթք ընելը պարապ բան ըլլալը գիտէր։

Սենեակէն դուրս ելլելու ատենը մէկ մը չորս քովը աչքէ անցուց. մեռելոյն գլխուն ներքեւի բարձին տակէն թուղթի մը ծայր տեսաւ դուրս ելած. քաշեց վերնագիրը կարդաց.

ծալլեց ծոցը խօթեց եւ դուրս ելաւ ։ Յուղարկաւորութեանը գտնուելու ալ բան չունէր. որուն նպատակը պիտի ըլլայ մեռելին հոգւոյն համար աղօթք ընելը. ուստի թուղթը ծոցը՝ ելաւ շիտակ տուն գնաց. եւ հոն առանձին սենեակ մը մտնելով եւ դուռը վրայէն գոցելով՝ վերէն 'ի վար կարդաց ։

Թուղթին վերնագիրն էր՝ Մեծ գործ. Գաղտնի ընկերութիւններուն լեզուովը Մեծ գործ կըսուէր անհաւատութիւնը տարածելը եւ քրիստոնէական հաւատքը աշխարհքէս վերցընելուն կերպը մտածել եւ ապահովցընել եւ առաջ տանիլը ։ Ասոր մէջ շատ մանրամասն հրահանգներ կային. որոնցմէ աւելի գործածականը հոս կըդընենք ։ Ամէն մարդ կըհասկընայ որ գաղտնի ընկերութիւններուն անդամ եղող անհաւատ մատենագիրները այս հրահանգները իրենց գըրոցը մէջ գրած չեն. որ առ հասարակ ամէն մարդոց կարդալու համար սահմանուած է. բայց իրենց նամակներուն մէջ անոնք ամէնն ալ կըգտնուին ։ Այսու ամենայնիւ աս ալ հարկ կըսեպենք ըսել որ՝ այս հրահանգներուն ցուցուցած կերպով ընթացք մը ով որ ունեցած ըլլայ նէ՝ անիկայ նոյն հետայն անհաւատ է եղեր ըսելով վճիռ տալու չէ. մարդուս գաղտնիքը միայն Աստուած կըդատէ. եւ կըըլնայ այնպէս պարզամիտ մարդ գտնուիլ. որ մէկ կամ մէկ քանի կողմէն անհաւատներուն բռնած ճամբան բռնէ առանց անհաւատ ըլլալու. եւ

կարծէ որ այն իր գործերէն անհաւատութիւն չհետեւիր ։ Այսպիսիները իրենց ըրածին հետեւանքը ետքը տեսնելով կը զղջան եւ կէս ճամբէն ետ կը դառնան . բայց այսու ամենայնիւ այսպիսիներէն զգուշանալը խոհեմութիւն է, եւ զԱստուած աղաչելը՝ որ միտքերնին լուսաւորէ եւ ինկած կամ իյնալու մօտեցած խորխորատնին տեսնեն եւ սոսկալով ետ քաշուին . մարդասիրութիւն է*։ Բայց՝ մեծ գործ ըսածներնին առաջ տանելու համար բռնած եւ իրարու սովրեցուցած եւ ապսպրած կերպերնին այս է ։

,,Ֆրանկմասոնները ոսկիի փոխելը մէկ անհիմն նախապաշարմունքի գործ մըն է . Ճշմարտապէս մեծ գործ է աւելորդապաշտութեան** աւերակներուն վրայ կարծեաց ազատութիւն թագաւորել տալը, մարդկութեան պատը քակելը, կուռքի պէս պաշտածնին խորտակելը . խղճէ հանգիստ ապրելու ճամբան ընդարձակել

* Երբեմն եկեղեցւոյ առաջնորդները այսպիսի մոլորելոց զգաստութեան և դարձի և լուսաւորուելուն համար աղօթք և հսկում կարգադրեն նէ՝ մարդասիրութեան գործ մըն է ապսպրածնին . որուն կատարողը ըլլալու ամէն մարդ և ամէն քրիստոնեայ պարտական է ։

** Աւելորդապաշտութիւն ըսելով անհաւատները քրիստոնէութիւնը կը հասկընան . ինչպէս որ բողոքականներն ալ նոյն բառով ուղղափառ հաւատքը կը հասկընան ։

լը. մարմնական հեշտութիւնները անմեղ եւ օ-
րինաւոր ցուցընելը. եւ ամէն վախ եւ խիղճ
անոնց սրտէն վերցընելը։ Ու այս դրութիւնս
յաջողցընելու համար ալ պէտք է որ մեր մէ-
ջէն ամէնեն աւելի իմաստունները, (անհաւա-
տութեան մէջ ամէնէն աւելի եռածները) միա-
կերպ ընթացք մը բռնեն. որ այս գործս ա-
ռաջ տանելու ապահով միջոցները իր մէջը պա-
րունակէ*։ Եւ մինչեւ որ այս բանիս վրայօք
նոյն իմաստուններուն մէջ այս ուզուած միա-
կերպութիւնը հաստատուի նէ՝ քանի մը ճամ-
բայ ցուցընեմք. որ այս գործը յաջողցընելու
[illegible]ուք զարնող լուսաւորեալ եւ արիասիրտ մար-
դոց կրնան ծառայել։

„Ա. Ամէնէն առաջ բնական է որ իրենց
անձին ապահովութեանը վրայ եւելօք հոգ տա-
[illegible]ին։ Ու ասոր համար բանեցընել պէտք եղած
քանի մի վարպետութիւնները հոս նշանակեմ
որ ըստ պիտոյից 'ի գործ դնեն։

„Երբ գիրք մը շինելու ըլլան եւ անուննին
գրքին ճակատը դնեն, եւ միտքերնին ալ ամէն
կարդացողներուն հասկըցընել չուզեն նէ,

* Մեր ազգին մէջ անհաւատութիւն սերմանող ե-
րիտասարդներուն մէջ ալ ընթացից միակերպութիւն
մը կենալը՝ ուշադրութեամբ դիտել գիտցողներէն
ծածուկ չէ՛. մէկը ի՛նչ որ ընէ նէ և ի՛նչ որ ը-
սէ՝ միւսներուն ըրածը և ըսածը նոյն է. որ յայտ-
նի նշան է թէ ամէնը մէկ ոգիի կը ծառայեն։

պէտք է որ բնական օրէնքի եւ բարոյականի վրայ ; եւ ընդհանրապէս կրօնքի վրայ յարգանօք խօսին . եւ թէ որ կրօնքի դէմ խօսիլ պէտք ըլլայ նէ՝ այն ատենը կրօնքի անուն ամենեւին չտան . նախապաշարմանց եւ աւելորդապաշտութեան եւ կեղծաւորութեան եւ կրօնքի կայ նախանձաւորութիւն անուններ բանեցընեն* : Երբեմն իրենց վարկումը կամ անձնական շահը պաշտպանել պէտք եղած առիթներու մէջ զիրենք քրիստոնեայ ալ թող ձեւացընեն , որ ռամիկները եւ յիմարները խաբեն . Համարակութեան մէջ այս հերպով խաբուելու մարդ շատ կը գտնուին : Երբեմն երբեմն խօսքին կարգին բերելով կընան համարձակիլ մէկ ճշմարտութիւն մը (ըսել կուզէ անհաւատութեան սկզբունքներէն մէկը) յայտնելու : Թէ որ ասոր դէմ խօսող մը ըլլլայ նէ՝ ուրիշներ ալ յայտնելու ճամբայ կը բացուի : Թէ որ դէմ խօսող ըլլայ , տրտունջ

* Սիէկլ լրագրին կրօնական նիւթոց դէմ խօսած ատենը պօլիթէիք բառը գործածելը՝ որ անպաշտութեան բսելու նշանակութիւն ունի , այս հրահանգիս գործադրութիւնն է : Նոյն նպատակովն է . նաեւ երբեմն ըսելն ալ որ ուրիշներէն աւելի նախանձախնդիր է . այսինքն յիմար և ռամիկ խաբելու համար : Մեղքին ալ կարգաւոր բամբասելը սուրբ կարգին պատուոյն համար ըրածի պէս ցուցընելը նոյն նպատակն ունի : Մասին ալ որ երբեմն կղերական և ուլտրամոն բառերը գործ կածէ նէ՝ իրեն կը յանձնէ մը գլածներին աչքէ անցընելը . Թող աւելնէ որ նպատակը ծածկելու զգուշութիւն մը ըրած ունի՞ մի :

ելլէ, եւ այն ճշմարտութիւնը յայտնողը բընտըրը-ուի եւ գտնուի նէ՝ խոնարհութեամբ ըռածըլ եւս կանչելէն ամըչնալու չէ. որովհետեւ հարկը այնպէս պահանջեր է. լոկ խօսքով եւս կանչելը բաւական չսեպուի նէ՝ գրով եւ տպագրութեամբ ալ թող եւս կանչէ. սակայն պէտք է որ միտքը նոյնին վրայ հաստատ մնայ: Այս կերպ ուրացութիւնները իմաստուններուն առաջը մէջն ընդունելի են. որովհետեւ ամենեն աւելի պէտք եղածը անձին ապահովութիւնըն է:

,,Չեն պախարակուիր անոնք ալ՝ որ հարկը պահանջած ատենը զիրենք ծածկելու եւ ուրիշները աւելի յաջողութեամբ խաբելու համար կրօնական պաշտամունքներու ալ ներկայ կը գտնուին. հաղորդութիւն ալ կառնեն*. արով ռամիկ ժողովուրդը կը կարծէ թէ անոնց հաւատքն ալ իրենցինին պէս է: Անոնք այս գործերուս անունը կռապաշտութիւն կըսեն. բայց ինչ վնաս ունի. Աստուծոյ գոյութեան չհաւատացող իմաստուններուն առաջը կռապաշտութիւն ըսելն ինչ ըսել է, բայց եթէ՝ առանց նշանակութեան պարապ բան մը: Աւելի կարեւորը՝ մեռնելու ատենը ամէն կեղծիք մէկ դի ձգել եւ իր ինչ ըլլալը անպատրուակ յայտ-

* Վոլթէռ ալ հաղորդութիւն առաւ 1768 ին զատկին. ինչպէս որ ինքը կը գրէ տ'Արժանթալ կոմսին 1768 յունիսի 27 նամակին մէջ:

նելն է*. որով ուրիշները միրտ կանեն. եւ իրեն ալ անկէց եսքը վտանգ մը չկայ։

,,Ուելի մեծ վարպետութիւնը՝ որով առանց երկիւղի ամէն բան համարձակ կըրնայ ըսել, այն է որ իր գրած գիրքերը իբրեւ մէկ ուրիշի մը գրած հրատարակէ. ինքն միայն տպագրիչ եւ հրատարակիչ մը ձեւանայ, անուանի եւ հաչակաւոր իմաստուն մը չինած ցուցընէ եւ սով մեր բամձներուն յարգ փառաւորկցընէ,

* Այդ ամէնէն կարեւորն է որ անհաւատութեան ախոյեաններուն ամէնն ալ կը խրատեն, բայց գործքով կատարող չկայ. այս է, և անիկայ իրենց համար մեծ դժբաղդութիւն է. որովհետեւ այս վերջնական արտութենէն յուսահատ ... չեն կրնար գըտնել։ Պարոն տը Լօզանիին այս խրատ շատեր կան որ այն վերջին րոպէին Աստուծոյ գոյութիւնը խոստովանած են. շատերը քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնն ալ դաւաներ են. ոմանք քահանայ ալ ուզած՝ և ճշմարիտ զղջմամբ խոստովանած՝ և եկեղեցւոյ վերջին խորհուրդները ջերմեռանդութեամբ ընդունած են. եւ ինչ որ իրենց կենացը մէջ համառօտ դէմ խօսեր կամ գրեր են նէ՝ իրենց ձեռագրովը եւ ստորագրութեամբ եա ուրացած են։ Ամէնեն քաջասիրտները մեռնելու ատենին կատաղած եւ տարակուսի մէջ կը գտնուին. կարելի է որ աստուած մը ըլլայ. կարելի է որ քրիստոնէութիւնը ճշմարիտ ըլլայ. եւ այլն. Ասոնք սաստիկ ըլլալը անհամաձայնութիւնը կը ցուցնեն. բայց քանի որ իրենց մէջը մեռնին նէ՝ անոր մէկ տպագրութիւն ալ կ'աւելնայ. անոր համար անոնց վերանորոգիչները չեն գրեր ... եւ բոլոր քահանայ չեն համարձակեր։

Եւ ռամիկներուն աչքին մոխիր փչելու եւ ամէն վտանգ իրմէ հեռացընելու համար՝ գրքին յառաջաբանութեանը կամ ծանօթութիւններուն մէկին մէջ ինքն հրատարակիչը խոստովանի որ այս գիրքս մարդկային հանճարոյն մինչեւ հիմայ հրատարակած գրուածներուն ամէնէն աւելի համարձակախօս եւ նորաչուրն է ։ Գիրքին բուն հեղինակը իր համախոհներէն զատ մարդու զինքը յայտնելու չէ* ։

ԳԼՈՒԽ. Թ.

Շարունակութիւն ։ փոքր ընկերութիւններ ։

§ Բ. ԱԻԵԼՈՐԴԵԳՐՇՏՈՒԹԻՒՆ փիւրաւ յաղթելու համար պէտք է որ ընկերութիւն մը կազմենք եւ իրարու օգնական ըլլանք ։ Ինչ կերպով կըլլայ նէ ըլլայ՝ հետեւողներ եւ աշակերտներ շատցընեմք . եւ մեծե-

* Այս խրատը մինակ ընող շատ կայ եւրոպացւոց մէջ . Վօլդէռ քանի մի գրքին ճակատը Պօլինպրօքի, և ուրիշներուն ուրիշ մարդու անուն կը դնէր . մէկն ալ հին ձեռագիրներէ գտածի պէս գրուած մը հրատարակեց Վօլֆընպուդէլի հատուածք անունով ։ որ հրատարակողին շինածն ըլլալը իմացուած է ։

թուն կողմէն անոնց պաշտպանութիւն եւ օգնութիւն եւ յարգ եւ հարստութիւն եւ պաշտօններ խոստանանք ։ Գաղղիա եւ Անգղիա եւ Պրուսիա եւ Շուէտի մէջ եւ Ռուսաստան մեր ընկերներէն դիւանադպիր եւ գաւառապետ եւ վարժապետ եւ ուսումնական ընկերութեանց անդամներ* դնելու հոգ տանիմք ․ ամէն երեւելի աքատէմիաներուն հետ թղթակցութիւն ընենք ․ ամէն բան պատրաստենք մեզի համար եւ մեր մարդոցը համար ։ Մէկ ցուցակ մը բռնենք պաշտօնատէր չունեցող պաշտօններու համար, եւ այն պաշտօններուն արժանաւոր անձինք ցուցընեմք նոր փիլիսոփայութեան հետեւողները՝ մեր ամենահաւատարիմ ընկերներուն երաշխաւորութիւնովը ։

,, Մեր համախոհները գովելով մինչեւ երկինք բարձրացընեմք ․ մէջերնին սանկ մէկ կարեւացող մը գտնուի նէ՝ հազուագիւտ իմաստուն եւ աքանչելի մարդ մըն է ըսելով անունը իերնէ բերան պըտըտցունեմք**, սոր հակառակ ճամ-

* Այս վարպետութիւնը մեզի կը յիշեցընէ Այվատեան Մաթէոսին ուսումնական խորհրդոյ անդամ ընտրուիլը ․ որուն ի՞նչ ըլլալը առաջուց գիտէին ։

** Այս կերպով Հիւսիսափայլ լրագիրը եւ Նալբանդեանց անուն մէկը եւ ուրիշներն ալ Միքայէլին եւ Մինասին եւ Մոսկովին գովութեանը արժանացան ։ Իրենց չտեսած գիտուններուն անունն առնելու եւ

բան ըրնեմք մեզի դէմ խօսողներուն եւ կրօնքի պաշտպան եղողներուն նկատմամբ. եւ այսքան գիտութեամբ անուանի մարդ մը եղած ըլլայ ալ նէ՝ ամենեւին հոգ չըլլալով ամէն մարդու քով անոր համար արհամարհութեամբ խօսինք. անանկ ցուցընեմք որ անոր գիտութեանը վրայ եղած համբաւը անհիմն է. գիտցածին չգիտցածին վրայ համարձակ խօսելով գիտունի անուն վաստըկեր է. բայց իրօք՝ գիտցածները բան մը ըսել չեն. եւ անոնց մէջ ալ սխալը շիտակէն շատ է։ Այնպէս կեղծեմք զի անոնց գրածները կարդացած ալ չենք. կարդալու արժանի բան ալ չեմք սեպեր. եւ թէ որ տակաւին այնպէս մէկու մը գիտութիւնը գովողներ գտնուին նէ՝ բանը ծաղրականի դարձնեմք։

„։ Մ՝եր խօսածներուն վճռական զրուցուածքի կերպարանք մը տանք. հիմայ ամէն իմաստուն ասոր ասանկ ըլլալուն համոզուած է ըսենք*. հակառակ խօսողը հին նախապաշարմունքներու գերի անուանեմք. հիմայ դպրատան աշակերտներն անգամ այդ բաներուն պարապ ըլլալը գիտեն, եւ ասանկ ըսողները ծաղրելով վրանին կը խնդան ըսենք։ Մ՝եր՝ եւ մեր

գրածները կարդալուն արգելքներ հանելու վարպետութիւններուն վրայ խօսքը մեզի չի յնար։

* Նալբանդեանցը՝ դեւերուն գոյութիւնը ուրացած ատենը այս ճամբան բռնեց։

կուսակիցներուն գրածները մեծ եւ խորիմաց բաներ ցուցընեմք. եւ եւելօք հոգ տանինք որ հասկըցող չհասկըցող ամէն մարդ կարդան*. Մեր փիլիսոփայութեանը բոլոր գաղտնիքը այս ըլլայ՝ ու իմացականութիւնը զգայարանքներու կապենք. զգայարանքները բնութեան. բնութիւնը՝ գործիքները քննելու. գործիքները քըննելը՝ արուեստներուն ետեւէն իյնալու եւ զանոնք կատարելագործելու։ Ասով կըսկըսի հասարակութիւնը փիլիսոփայութեան յարգութիւն մատուցանել։

„Անցած դարերուն վրայ խօսելով ցուցունեմք որ այն ատենները լուսաւորութիւնը շատ ետ մնացեր էր. խաւարի դար էր անոնց ժամանակը. քանի մի միջակ խելքի տէր մարդիկ քիչ մը լոյս տուին. բայց այն ալ շատ մթութեամբ խառն էր. յիրաւի անոնց օրը մթութիւնը կամաց կամաց փարատիլ սկսած էր, բայց տակաւին լոյսը պայծառ ճառագայթած չէր. եւ մեր ժամանակն է որ լուսաւորութիւնը աւելցած է։

* [illegible] լրագիրը որ տաճկերէն է. քիչ մըն ալ խրթին ըլլալով ամէն մարդ չհասկընար, ամէն տեղ դպրատուները ձրի խրկուիլը կը լսեմք։ Դպրատունէ մըն ալ մերժուեցաւ նէ՝ խմբագրին բարկութիւնը շարժեցաւ. ամենեին առիթ ձեռքէ չփախցըներ այն դպրատան անօրէնը պախարակելու։ Ուրիշ ջուղողներ ալ կան՝ պախարակութենէն զգուշանալով յայտնի չեն մերժեր. բայց տղոց ձեռք չեն տար։

տանելք ընելով կամացուկ մը այն մըտցուններն անանց միտքը, որ այս լուսաւորութեան եւել-նալուն եւ տարածուելուն գլխաւոր գործիք-ները եւ գործադիրները մենք ենք: Ըսով կը-յաջողի մեզի՝ հին մատենագիրները ռամիկնե-րուն աչքէն ձգել, որ մինակ մեր գրածները յարգել սովրին:

ԳԼՈՒԽ. Ժ.

Շարունակութիւն: Բան գրելու մէջ վարպետութիւն:

,,Գ. Ի՞Ո· մէկ գիրք մը հրատարա-կենք. որուն մէջ պարունակուին ամէն մարդ-կային գիտութիւններ եւ գիտեր. եւ կարդա-ցողը մէկ յօդուածէն մէկալին խոսկելով անանկ ճամբայ մը բռնենք որ միայն խելացիները բա-նը հասկընան. ռամիկները բան մը չհասկընան: Մէկ տեղէն մէկալ տեղը ա՞. ըսելով խոսկե-լը՝ թէ որ վարպետութեամբ շինուած ըլլայ նէ՝ երկու իրարու հակառակ արդիւնք մէկէն կու-նենայ. մէկ տեղ հաստատածը մէկալ տեղը հերքելու պէս կընեն. որով կարդացողին միտ-քը կըշփոթի՝ եւ հեղինակին ճիշտ միտքը ինչ ըլլալը չկընար ըմբռնել. որով հեղինակը

ուզածը ըսած կըլլայ․ միանգամայն չարախօսներն ալ զինքը բամբասելու հաստատուն փաստ մը չեն կրնար ունենալ։ Ասանկ գործքի մը մէջ նիւթերուն կողմէն խառնակութիւն եւ շփոթութիւն ըլլայ ալ նէ՝ գոնէ նպատակի եւ վարդապետութեան միակերպութիւն ըլլալու է հարկաւ․ որ ամէն ժամանակի մարդոց առաջը զարմանալի եւ հրաշալի գործ մը երեւնայ։ Ասանկ միակերպութիւն չունենայ ալ նէ գիրքը՝ պակասը գովութեամբ լեցընելու է․ եւ անանկ ընելու է որ գլխաւորապէս գովողները հարուստ եւ պաշտօնատէր՝ եւ ինչ եւ իցէ պատճառաւ եւ կերպով բազմութեան վրայ ազդեցութիւն ունեցող մարդիկ ըլլան․ որ՝ ուրիշներուն ըստակ եւ յարգ վաստըկցընելու բաւականութիւնը եւ յօժարութիւնը ունեցող կարծուին։ Ասոնց գոված գիրքը գովող շատ կըլլայ՝ եւ բազմութեան մէջ շատ կը տարածուի․ ամէն մարդ կը փափաքի կարդալ․ եւ երբ այն ժամանակին յարմար կարդալու արժանի մէկ հատիկ գիրքը կը սեպուի։

ԳԼՈՒԽ. ԺԱ.

Շարունակութիւն. Կրօնքի անտարբերութիւն.

,,Դ. ՕՆԸՄ ՈՂՈՒԹԻՒՆԸ (քըրիստոնէութիւնը) հիմնովին խախտելու համար ամէն կերպ կրօնքի ազատութիւն եւ թոյլտուութիւն քարոզելու է. բայց մեծապէս զգուշանալու է կրօնական եւ քաղաքական ազատութիւնն ու թոյլտուութիւնը իրարմէ զանազանելէն. ըսելու է որ ամէն կերպ կրօնքներուն թոյլտուութիւն կըլլայ, միայն անոնց թոյլտուութիւն չըլլար՝ որ ուրիշ կրօնքներու հետ միաբանելու չեն զիջանիր։ Ասանկները ծաղրելու, հեգնելու, նախատելու եւ անարգական ամէն տեսակ խօսք անոնց գլխուն թափելու է՝ որով հասարակութեան աչքէն իյնան եւ վարկուածնին կորսընցընեն։ Երբեմն չըրած բաներնին ալ վրանին ձգելով այս ինչ բանը անոնք ըրին ըսելու է. եւ թէ որ այնպիսի բան մը չըրած ըլլալնին գիտցող շատ կայ՝ եւ զրպարտութիւնը շուտով պիտի յայտնուի եւ խայտառակուինէ՝ ասկէց ալ պէտք է զգուշանալ. մեր հակառակ կողմը աղտոտելու համար սուտ խօսիլը վնաս չունի եւ մեր մէջ-կարեւոր բան մը բըռնելու ալ ենք նէ՝ յայտնի սուտ խօսելէն

զգուշանալու եմք որ անուննիս ստախօս չըլլէ. եւ ըսածնուս ամեն մարդ դիւրաւ հաւատայ։ Ուստի մեր հակառակորդներուն համար սուտ եւ զըրպարտութիւն մը հնարելու ըլլանք նէ՝ նայելու է որ սուտը ճշմարտի նման ըլլայ։

„Հաւատք հաստատելու համար աւելորդապաշտները (քրիստոնէութեան բոլոր քարոզիչները) կրօնապաշտութեան հնարած նեցուկները խախտելու եւ վերցընելու պատրուակաւ ինչ միշտ ձեռք առին նէ՝ ամէնն ալ մեր բանին կուգայ, եւ մեզի համար օրինաւոր է։ Տգիտութիւն, դիւրահաւանութիւն, կրօնքի համար կոյր նախանձախնդրութիւն. պատերազմ, բռնակալութիւն, եւ մարդկային ազգին աղէտք բերող ամէն գէշութիւն՝ աւելորդապաշտութեան արդիւնքն են ըսենք, ինչպէս որ աւելորդապաշտութիւնը ջատագովողները ըսին թէ այս բաները կրօնապաշտութեան արդիւնքն են։ Աշխարհիս օրէօր գէշնալուն պատճառ՝ քրիստոնէութիւնը դընենք. բայց անունը տալէն զգուշանանք. աւելորդապաշտութիւն կամ կրօնամոլութիւն (պադըրքէթ կամ սօֆուլուգ) բառերը գործածենք, որ քրիստոնէութեան կապուած ռամիկներուն բազմութիւնը մեզի դէմ չգրգռենք. եւ մեր միտքը անոնց հասկըցընելու բաւական մարդ կայ նէ մէջերնին՝ մեզի գլխաւոր բան գործ ընենք անիկայ բամբասելը եւ հաւատքի կողմէ կասկածաւոր ցուցընելը։ Քրիստոնեայ հին թագաւորներուն ամէնն ալ բամբասենք. վրա-

նքն մէկ մէկ ծանր յանցանք ձգենք . Մեծն Կոստանդիանոս է եղեր*, մեծն Թէոդոս է եղեր, Գաղղիայի սուրբ Լուդովիկոս թագաւորն է եղեր . ամէնեւին չնայինք : Նոր Հակառակ Յուլիանոսի մոգական յիմարութեան գործերը որոց վըրայ հեթանոսներն ալ կըխնդային, եւ իր սուտ աստուածներուն համար մարդիկ զոհելը ամենեւին բերան չբերելով՝ փիլիսոփայութիւնը առիթ բռնենք զինքը գովելու : Խէ որ պէտք ըլլայ նէ՝ կըռապաշտութիւնն ալ աղէկ ցուցընելու ջանանք . անոնց չաստուածները պաշտպանենք, դիւցազնութիւնը գեղեցկացընենք, եւ անիկայ ամէն կերպով քըրիստոնէութենէն աւելի խելքի մօտ ցուցընենք :

,, Քրիստոնէութեան աւելի ապահովութեանը միաս հասցընելու համար պատմութիւններ շինենք եւ հրատարակենք . Հին եւ փուտ պատմութիւններուն նոր կերպարանք մը տալով նորոգենք, որպէս թէ ըստոյգ ըլլալնին ապացուցուած ըլլայ . թէ եւ անհիմն ըլլալնին ստուգուած է . բայց փաստ ցուցընելու չելլենք հիմակուան իմաստունները տոր այսպէս ըլլալուն կատարելապէս համոզուած են ըսելը հե-

* Մոսէս լըագիրն ալ մեծն Կոստանդիանոսը կըպարսաւէ իբրեւ մոլոց եւ կրօնից ազատութեան վրայ բռնացող, եւ կռապաշտները բռնի քրիստոնեայ ընող : (տե՛ս Մոսիս . 1853 . Նոյ . 11 . բանասիրականը) :

քիք սեպենք եւ անկէց անդին չանցնիմք։ Հեթանոսական անտեղի առասպելներուն ճշմարիտ կերպարանք մը տանք. որպէս զի կարող ըլլանք ասոնք քրիստոնէից գրքերուն մէջ պատմուածներուն դիմացը հանել. եւ ասով քրիստոնէութիւնը հաստատող ապացոյցները ջրեմք կամ գոնէ տկարացընեմք*։

„Ի՞նչ գիտութեան եւ ի՞նչ նիւթոյ վրայ որ գրեմք, թէ՛ բնական գիտութիւն ըլլայ. թէ պատմութիւն. թէ աշխարհագրութիւն, միշտ քրիստոնէից գրքերուն դէմ բան մը գըտնեմք խօսելու. ամէն առթի մէջ անհաւատութեան փիլիսոփայական դրութիւնը առաջ քալեցընեմք. արուեստով եւ երեւակայութեան ուժով մարդկային ազգի նկարագիրներ շինեմք. եղած բաներուն պատմութիւնը՝ մեր կարծիքը հաստատելու յարմար գալու կերպով յօրինեմք. եւ ամէն առեն քրիստոնէութեան դէմ եւ անհաւատութեան իրաւունք տալու բան մը հանեմք. տակէն։

* Անհաւատները երբեմն սուտ հրաշքներու եւ սուտ մարգարէութիւններու կը հաւատան. եւ ջերմութեամբ կը պաշտպանեն ալ. բայց հաւատալնին կեղծիք է. ճշմարիտ հրաշքներն ու մարգարէութիւնները սուտերուն հետ մէկ տեղ ջրելու հընարք մըն է։

ԳԼՈՒԽ. ԺԲ.

Շարունակութիւն ։ Խորհելոյ եւ գործելոյ ազատութիւն ։

ԿԵ. ԱՄԷՆ կերպ կրօնքի ջնջում քարոզելնէս ետքը՝ մեր միաբանութեան հանգանակին գլխաւոր յօդուածը ըլլայ խորհելոյ եւ գործելոյ ազատութիւնը. ամէն բանի վրայ տարակոյս հանել եւ երկբայիլը, եւ բնաւ մէկ բանի մը չհաւատալը. հաւատոյ վարդապետութենէն տարբեր դրութիւններուն մէկ մէկ հիմ եւ իրաւունք գտնելն ու անոնք ամէնն ալ ընդունիլը. ամէն բանի վրայ տարակուսիլը մեծ իմաստութիւն սեպենք եւ անանկ ալ սեպել տալու աշխատինք. եւ ասով այն ամէն մարդոց յարգը կոտրենք որ հաւատալիքները եւ աստուածաբանական վարդապետութիւնները իբրեւ անտարակուսելի ճշմարտութիւն կը քարոզեն* ։ Կրօնական դրութիւններուն մէկուն ալ

* Ասոր նման բաներ մենք ալ տեսանք ։ Հաննէ վարդապետին Երուսաղէմի պատմութեան մէջ պատմած ժողովքը եւ կանոնները սուտ հանեց Չիլինկիրեան Յովբ վարդապետը. Մ...ն ալ անոր գրուածը հրատարակեց ։ Նոյն կանոններուն հաստատութեանը համար եղած կոնդակին հարազատութիւնը տարակուսելի ցուցուցին խելմը երիտասարդներ.

ճշմարիտ ըլլալուն ապահով վստահութիւն մը չունիմք ըսելը՝ ամէն կրօնքի փիջանելու հետ դնեմք*։

,,Խորհելու ազատութիւնը հաստատելու յաջողիմք նէ՝ յայտնի է որ անկէց ետքը ամէն ուզածնիս ալ խօսելու ազատ կըլլանք. ատոնց մէկը վաստկիմք եւ մէկալը չկըրնամք ձեռք ձգել նէ՝ մեզի ի՞նչ օգուտ կըլլայ։ Ժողովուրդը լուսաւորեալ ըլլայ նէ կը հասկընայ որ մարդիկ ամէն բան խորհելու եւ ամեն խորհածնին խօսելու ազատ ըլլան նէ՝ շատ մեծ օգուտ կը ծագի (անհաւատներուն ուզած օգուտներէն). ի՞նչ կարծէք որ ըլլայ՝ երբ ալ դէմ խօսող ունենայ նէ իրեն միաւսակար ալփիսութիւնը կը կորսընցընէ**։

որոց Թեւլադիրը անշուշտ գաղտնի ընկերութիւններէն էր։ Այվատեան Մատթէոսն ալ տարակոյս հանեց այն կոնդակին՝ որ իրեն եկեղեցին սահմանադըրական է ըսելը իբրև Լութերամիտ մոլորութիւն կը դատապարտէր։

* Մխիթարեան ալ քանի մը թերթերուն մէջ կը պընդէր որ այլ և այլ կրօնից վարդապետութիւններուն մէջ մէկն ալ չկայ որ մտաց համոզիչ փաստ մը ունենայ հաստատութեան։

** Այս ըսածը ընդհանրապէս ճշմարիտ է. բայց դէմ խօսողին համբաւը և ազդեցութիւնը և անհաւատներուն ուրիշ խորդալի ճամբաները որ գըրուածոյս մէջ տեսանք՝ կրնան հաւատոյ ճշմարտութիւններուն օգտակար, որպիսութիւններն ալ խոա

ԳԼՈՒԽ. ԺԳ.

Հարուստկութիւն : Բուն միտքերնին բանալու յաջող ծանօթ[illegible] քանել :

„Զ. ԵՐԻԿԱՆՑԻՆ ժամանակ ու ճերմակոյն քով եւ բնական օրէնք եւ ուրիշ սանց նման խոշոր խոշոր բառերով զբօսեցընելէն եւ խաղցընելէն ետքը կրնանք դատել յարմար ժամանակը, որ մտքերնիս անոնցմէ ծածկող վարագոյրը վերցընենք առանց մէկ վնաս մը կրելու : Այն ժամանակը պէտք է որ ճշմարտութիւնը (անհաւատները իրենց դրութեան այս անունը կուտան) իր պայծառ լուսովը շողշողի. այն է մեծ գործը որ բոլոր աշխարհ կըլուսաւորուի. ամէնքն ալ փիլիսոփայ կըլլան. եւ աւելորդապաշտութիւնը եւ կրօնքը աշխարհքէս կը վերնայ :

„Այն ատենը [illegible] բառին տեղը որ տկարամիտներուն եւ յիմարներուն խրտուիլակի պէս էր, եւ մինչեւ հիմա ամէն մարդիկ ասանկ պակասամիտ յիմար էին, բնական բառը կանչընենք. եւ մինչեւ հիմայ այս բառով

փանել. . . անհասկանալի ճշմարտութիւններն ալ իբրեւ առարկայական ցուցընել այս կերպ միաբանութիւններուն արդիւնքներուն մէկն է.

ինչ հասկցուելիքը պէտք եղածին պէս ծանու-ցանող՝ մը եղած չէր ալ նէ մենք ջանալու ենք որչափ հնար է նէ որոշ եւ յստակ հասկցը-նելու ։

„Ու աղէկ միտք առնել պէտք է՝ որ մեծ եւ կարեւոր բանը այս է ։ Աստուծոյ համար ժողովրդեան մտքին մէջ եղած, գաղափարը ա-մենէն հին եւ ընդհանուր՝ եւ խորին արմատ ունեցող նախապաշարումն է . եւ քանի՛ որ այս գաղափարը մարդոց մտքին մէջը մնայ նէ՝ մեր աշխատանքը պարապ է . բան մըն ալ չենք կրնար ձեռք ձգել ։ Աստուծոյ գաղափարին հետ միշտ կը միանան իմաստութեան եւ արդարու-թեան եւ կարգի եւ բարութեան գաղափարները . եւ թէ ուշ թէ կանուխ ասոնց հետ նորէն երեւան կելլէ բնական օրէնքը . ասկէց կը ծագի այս աշխարհքէս ետքը մէկ ուրիշ աշխարհքի մը հաւատալը, ուր տեղ աղէկները իրենց բարե-գործութեան վարձքը՝ եւ չարերը իրենց չա-րագործութեան պատիժը կատարելապէս կառ-նուն եւ արդարութիւնը տեղը կը գտնէ ։ Ասով քրիստոնէութիւնը նորէն ուժ կառնէ ։ Վասն զի Աստուծոյ վրայ հասարակութեան մտքին մէջ եղած գաղափարը բնական օրէնքին հետ՝ եւ բնական օրէնքը քրիստոնէութեան հետ՝ մեր կարծածէն աւելի ամուր կապով կապուած են ։ Քրիստոնէութեան մէջ երեւցած կատարելու-թիւնը բնական օրէնքին լրումը կը սեպուի . որովհետեւ բնական օրէնքը շատ բաներու մէջ

կը տկարանայ, թէ որ քրիստոնէութիւնը անոր օգնութեան չհասնի ։ Նաեւ մէկ մը Աստուծոյ գոյութիւնը խոստովանելէն ետքը բնապէս կը հետեւի ըսել՝ թէ ինչ բան որ անոր սրբութեանը եւ փառացը վայելուչ է, այն ամէն բան անկէց կը ծագէ ։

,, Ուստի մեծ հոգ տանելու բան է ռամիկ ժողովրդեան հաւատացընելը որ՝ ինչ բան որ մեզի զարմանալի կերեւի աշխարհիս մէջ՝ դիպուածով եղած է, իրաց էական հարկը եւ նիւթոյն շարժելու օրէնքն ու յատկութիւնն է անոնք ընողը ։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Շարունակութիւն ։ Մարդը անմահ հաւատար ցուցընել ։

,, Ե. ԵՐԳՈՒԹԻՆ ամէնէն հարկաւոր գիտնալիքը այն է որ երբոր ինչ ըլլալը գիտնայ. եւ երբ որ ասիկայ անոր սովրեցընեմք, ինքնին անոր միտքէն եւ սրտէն կելլէ հանդերձեալ կեանքին ակնկալութիւնը որ զինքը կը փախցընէ՝ եւ թող չտար որ այս աշխարհիս հեշտութիւնները եւ փառասիրութիւնները վայելէ. կրօնական ծնողք երկիւղները զինքը վհեհ-

րոյ եւ փոքրոգի կըլլան. եւ երբ որ աշխարհէս կը ձանձրանայ՝ թող չեն տար որ ինք զինքը մեռցընելով այս կենաց թշուառութիւններէն եւ ցաւերէն ազատի. մէկ մտացածին գեշութիւն մը կըբերեն անոր աչքին առջը. (հանդերձեալ կենաց վրայ ամէն խօսք մտացածին կ'անուանեն, անհաւատները). եւ անով իրական եւ ճշմարիտ առաքինութենէ մը (այսինքն՝ անձնապահութենէն) խեղճը կը զրկեն. իր գոյութիւնը եւ իր կարողութիւնները գործածելը աւելի քննադատելու տեղ նեղ սահմանի մէջ կամփոփեն. վայելմունքները կը քիչցընեն, եւ հեշտութիւններն ու զուարճութիւնները կը թունաւորեն եւ կը դառնացընեն։

„Մարդոց հասկըցընել պէտք է թէ պարզապէս տեսակ մը մեքենայ են, թէպէտ ուրիշ մեքենաներէն աւելի վարպետութենով շինուած, բայց այսու ամենայնիւ մեքենայէ մը տարբեր բան չեն. մէկ ջութակ կամ երաժշտական գործիք մը կ'ըննմանին, որ առաջուց մէկ մը լարուած ըլլալով ինքնիրեն ձայն կը հանէ. եւ կը կարծեն թէ այն ձայնը իրենց հանել տուողը ով է. չեն գիտեր որ իրենցմէ է այն ձայնը. դուրսէն անանկ ձայն հանել տուող չկայ*։

* Ահա այս յիմարական բնաբանական ըսուած գրքին վարդապետութիւնն է. որուն հեղինակը մը գաղղիական անաստուածներէն մէկն է. և գիրքը առանց ան-

,,Իր չըսեմ կըսէ գրուածը, թէ մարդս պարզ մեքենայ մըն է ըսելով մարդուս պատիւը պըղտիկցընել կուզեմ. մարդը ծառի մը եւ չնչին խոտի մը նման է ըսելը անիկայ նուաստացընել չէ: Նախապաշարմունքէ ազատ փիլիսոփան՝ ագէտներուն հնարած լեզուն չըհասկընար, որ մարդը ուրիշ արարածներէն գերագոյն է ըսին: Ծառն ալ օգտակար է պտուղ տալովը եւ զուարճալի է արեւուն տաքէն նեղեալ մարդիկը իր ստուերովը պատըսպարելովը եւ զովացընելովը: Երբեմն մարդոյս պէտք է որ իր յիմարական հպարտութիւնը մէկ դի դնէ. (մարդս Աստուծոյ գերագոյն արարածն է ըսելը՝ որ սուրբ գիրքը կը վկայէ, անիկայ յիմար հպարտութիւն կանուանէ). որով զինքը աշխարհիս մէջ գտնուած ամէն բաներէն գերագոյն կըկարծէ. եւ իր չափը գիտնայ:

,,Մարդը օրան ուտան ըսուած կապիկներէն աստիճան մը վեր է*. Երկու կարծողութիւն

ուան հեղինակը տպուած է. անկէց կը հասկըցուի որ՝ համարձակախօս մէկ գիրք մըն է. առանց պատըրուակի անաստուածութիւն կը քարոզէ:

* Անհաւատ մատենագիրներէն շատը օրան ուտանին արտաքին կազմուածքը քննելով կարծեցին կամ կարծել ցուցուցին թէ այս կապիկս ալ մարդկային տեսակէն է. կամ թէ մարդը օրան ուտանին տեսակէն է: Բայց Պիւֆոն՝ բնական պատմութեան երեւելի հեղինակը՝ որ ԺԸ դարուն մատենագիրներէն է. և թէպէտ Վօլթերեաններուն պէս անհաւատ

ունի․ բնական զգայականութիւն եւ միջողութիւն․ Եւ ասոնց երկուքն ալ անասունները ունին ։ Մարդոյս անասուններէն տարբերութիւնը միայն անդամներուն ուրիշ ձեւով ըլլալն է՛, օրինակի համար ըսենք․ անասուններուն առջի ոտքերուն տեղը մարդս ձեռք ունի․ եւ մեծ մասն ալ անանկ կերպով մը շինուած է, որ ամէն տեսակ արուեստական բաներ շինելու եւ անով իրեն մտաւորական կատարելութիւնները յայտնելու եւ աւելցնելու դիւրութիւն ունի․ որ ուրիշ անասունները չունին* ։

չէ՛․ բայց անոնց հոլմնաւորութեան տակը համբառանալու համար ցանութեամբ անոնց շողոքորթելու չէ՛ անցած, այսու ամենայնիւ իր փիլիսոփայական և բնագիտական քննութիւններովը գտածը յայտնի կը զրուցէ որ օրանկ ուտանկը ներքին կազմութեան և հոգւոյ կարողութեան կողմանէ մարդէն այնքան տարբեր է, որ անհնար է կարծել և հաստատել թէ մարդս ու այս կապիկս մէկ տեսակէն են․ փիղը օրանկ ուտանկէն աւելի մարդուս մօտ է կըսէ ։

* Անհաւատներուն մէկ ապշութիւնը՝ և բնական բաներու անհմուտ ըլլալնուն, և չգիտցած բաներնուն վրայ վճռաբար խօսելնուն մէկ նշանն ալ այս է ։ Օրանկ ուտանկը և ուրիշ քանի մի տեսակ կապիկներ՝ առջի ոտքերնուն տեղը ձեռք ունին, և մեծ մասերնին ալ մարդոյս մարմնէն շատ տարբեր չէ՛․ կրնան ձեռքերնին քար և փայտ բռնել և ուզածնուն պէս գործածել․ սակայն ասիկայ բնաւ օգնութիւն մը չէ՛ ըրած անոնց որ իրենց հոգւոյ կատարելութիւնը յայտնեն և աւելցնեն ։ Ցուցանէն

,,Այս բաներս մարդոց հասկըցընելուն գործնական արդիւնքը սա կըլլայ՝ կըսէ գրուածը, որ ասկէց կը հասկընայ մարդ թէ ինչպէս որ մեքենայ մը չկրնար իր ուզած շարժմունքն ընել ; այլ ինչ կերպ շարժումներ ընելու համար լարուած է նէ նոյնը կընէ, նմանապէս մարդս ալ իր գործքերուն մէջ ազատութիւն չունի. անձնիշխան չէ. ինչ որ կընէ նէ հարկաւ պիտի ընէ. եւ անիկայ չընելը կամ անոր հակառակը ընելը իր ձեռքը չէ: Այս անձնիշխան չըլլալը իմանալով ինքնին կը հասկընայ որ բարոյական ըսուած բանը բոլորովին անհիմն է: ոչ բարոյական բարի կայ եւ ոչ բարոյական չար. ոչ առաքինութիւն եւ ոչ մոլութիւն*:

։մտած, առանձինքն՝ վառած կրակ ատենէն նէ քովը կը նստին կը տաքնան. բայց կրակը մարելու մօտենայ, և քովերնին ալ փայտ շարուած ըլլայ՝ չեն կըրնար խելք ընել որ հեռ մը փայտ առնեն կրակին մէջ ձգեն. որպէս զի կրակը արծարծի և չմարի. Անիկայ անասուններուն ընել կրնալու ամենէն դիւրին բանն է. և անիկայ ընելու համար գործարան ունեցող կապիկներն որ ասս չեն ըներ նէ՝ կրնայ ամէն մարդ դիւրաւ հասկընալ թէ մտաւորական կարողութեան կողմանէ ո՞րքան վար է կապիկը՝ մարդոց նկատմամբ:

* Անհաւատներուն միջի գրութիւնը ասոր վրայ է. և ասկէց կը հասկըցուի որ աւելի բերանը բարոյական քարոզելնին և առաքինական գործքերու յորդորելնին պարզամիտները խաբելու համար մտած-

Եւ անգամ մը առաքինութիւն եւ մոլութիւն չըլլայ ըսելէն ետքը՝ ալ մարդը բռնող կայ չըմնար. ամէն երկաթ շղթաները կը կոտրին. ամէն կապ կը քակուի. եւ անկէց ետքը անխիղճ եւ արձակ համարձակ իր կամքին կը հետեւի, ուրիշ կերպ չեմ կրնար ըսել. եւ ապանկ չընելը իմ ձեռքս չէ կըսէ: Եւ ասոր մէկ օգուտն ալ այն է որ քրիստոնէութիւնը մէկ հարուած մըն ալ կընդունի ասով. անոր հետը բնական օրէնք ըսուածն ալ կը կործանի. ապացուցուած կըլլայ որ ոչ մէկը մարդուս բնութիւնը գիտցող մարդոց գործ է, թող թէ Աստուծոյ. եւ ոչ միւսը բնութեան ազդմունքէն է:

ուած կեղծաւորութիւն մըն է: Գրե՛թէ այն ամեն մատենագիր որ մանր տղայոց քրիստոնէական վարդապետութիւն սորվեցընելը պատշաճ չեն սեպեր. պէտք է կըսեն զանոնք առաքինի գործքերու մէջ վարժել. և ոչ անոնց մտքին հասողութենէն վեր բաներով զբաղեցընել և ժամանակնին պարապ անցընել: Ասոնք իրենց վարդապետութեանը վերջը՝ մարդուս անձնիշխանութիւնը ուրանալու կը հասցընեն. և թէ որ անանկ մատենագիրներ գտնուին որ քրիստոնէական վարդապետութիւնը վերցընել և անոր տեղը բարեպաշտութիւն և առաքինութիւն մտցընել խրատեն, այսու ամենայնիւ հաւատան թէ մարդս իր գործքերուն մէջ ազատ անձնիշխան է, ասով ցուցած կըլլան թէ պարզամտութեամբ և տխմարութեամբ անհաւատներուն որոգայթին մէջ ինկեր են, սակայն աշակերտութեան մէջ են. և անոնց դրութեան խորունկը չեն հասած:

«Բայց մենք այդքանս ալ հերիք սեպելու չեմք կրնար անհաւատութիւնը տարածելու. Հը-րահանգ» տալով գրուածը. մարդոց կիրքերը գովելու եւ բարձրացնելու եմք. Պէտք եւ ան-զօր խելքէն աւելի վեր բռնելու եմք* մեր կիրքը իբրեւ մեծագործութիւններու առիթ, եւ մեր ճշմարիտ երջանկութեանը մէկ հատիկ աղ-բիւր սեպելու եմք**. Այն թէ որ առանց նա-

* Անհաւատներուն մէկ խարդախութիւնն ալ այս է. Երբ որ հաւատացեալներու գալու ըլլայ նէ՝ խելքերնին ամենազօր բան մը կը սեպեն. բայց մեր խելքը չըհաւնիր, անոր համար չեմք կրնար հաւատալ կը-սեն. Երբ մարդս տեսակ մը անասուն է ըսե-լով խելքի կողմանէ ալ իրենք զիրենք անբան անա-սուններու կը հաւասարեն. եւ որպէս թէ այս ըսել հաւատարութենէն մարդուս խելքին ի՞նչ աստիճան զօրաւոր ըլլալը բացայայտ չէր հասկըցուեր, մարդոց կիրքերը խելքէն վեր կը բռնեն. Եւ այսանկ ընելու իրաւունք ալ ունին. որովհետեւ խելքերնին մէկ դի ձգելով իրենց կիրքը իրենց առաջնորդ բռը-նած էին. խելքը կիրքէն վար դասելու են որ ի-րենց բռնած ընթացքը արդարացընեն. Այսով ի-րենք չուզելով ալ սուրբ գրոց խօսքը ճշմարիտ կ'ընհանեն. «Մարդ ՚ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ. «հաւասարեցաւ անասնոց անբանից եւ նմանե-«ցաւ նոցա»։ Մենք անոնց ըսածը իբրեւ ճշմարիտ կ'ընդունիմք մինակ իրենց համար. մենք անոնցմէ այս տարբերութիւնը ունիմք որ մեր խելքը մեր կիրքէն վեր կը բռնեմք. եւ երբեմն կիրքերնուս յափշտակուիմք ալ նէ գիտեմք որ խելք բանե-ցընելով անկէց ազատ կրնայինք մնալ։

** Հէլվեցիուս. Յաղագս ոգւոյ։

խապաշարման քննեմք, նէ կը տեսնեմք որ աւետարանին եւ քրիստոնէութեան ամբողջակատար բարեգործութիւնները կատարելը անհնար բան է։ Մարդոյ պատուէր տալը որ իր կիրքերը զսպէ, պատուէր տալ է որ մարդ ըլլալէն դադրի։ Իր ցանկութիւններուն չհետեւիլ հրամայելը իր բնական կազմութիւնը փոխելու հրաման տալ է*։

,, Բարոյականի վերաբերեալ խնդիրներուն համար անհաւատութեան յառաջանալուն հրահանգ տուող գրուածը կ'ապաքապքրէ որ սկզբունքներ դրեն. բայց այն սկզբունքներէն հետեւութիւն չհանեն**։ Նման բարձր եւ ռամկին նախապաշարմանը դէմ գալու վարդապետութիւնը (մարդս անձնիշխան չէ՛ ըսելը) մեկնացընելու համար հարկաւոր ալ է մարդիկ տգիտութեան յորդորել. ճոխութիւններուն դէմ

* Ի դիրան՝ յօրինուած բնութեան։
Այն չեն նայիր այդ փիլիսոփաները որ աւետարանին պատուէրները կատարող խիստ շատ մարդիկ կան. բանձնին սուտ հանելու համար. անոնց պատմութիւնը անոնց աչքին առաջը դնելը բաւական է։

** Ասոր պատճառը այն է՝ որ սկզբունքները հասարակութիւնը խաբելու համար աղէկ կուգան. որ անոնց նայելով կըսեն անհաւատներուն համար թէ բարոյականին աղէկ է. բայց թէ որ անոնց վրայ երկար խօսէն եւ հետեւութիւններ հանելու պատրաստին նէ՝ մարդոյս ազատ անձնիշխանութիւնը ջնջելու առաջացընելուն կը տկարանայ։

ա բողել․ ցուցընել թէ մոլութիւններըն որ-քան ճշմարտութեան եւ երջանկութեան ճամբէն դուրս կըհանեն մարդը․ պարկեշտութեան եւ բարերարութեան վրայ խօսիլ․ եւ բարի վարքին եւ զգաստութեան առաքինութիւնը հասկըցընել։

„Այս ամէնուն մէջ մէկ դժուարութիւն մը կայ կըսէ գրուածը․ եւ այս է, որ մեր ընկերութիւններուն եւ մեր պատճառաբանութիւններուն մէջ հակասութիւն մը կերեւի։ Արդեան մեզի ըսել․ թէ որ ամէն բան հարկաւ պիտի ըլլայ, եւ ինչ որ կըլլայ նէ՝ ուրիշ կերպ կամ անոր հակառակն ըլլալը անհնարին է․ ինչ պէտք է մարդուս միտքը լուսաւորելու եւ կրթելու համար գրքեր եւ ճառեր շինել։ Ինչ որ պիտի ըլլայ նէ, արդէն այն է․ հարկաւոր պատճառներ զինքը հիմակուան վիճակին հասցուցած են, եւ այն ալ մարդկային ազգին ընդհանուր առաջեւկութեանը համար, որուն ծառայելու սահմանուած է բոլոր բնութիւնը, ամէն ոյժ եւ էութիւն եւ գոյութիւն իր իշխանութեան տակն են։ Ասոր պէս ուրիշ խօսքերով մեր ընկերութիւններուն եւ պատճառաբանութիւններուն մէջ հակասութիւն գտնուիլը կըրնան ցուցընել։

„Ասոր պատասխանը կըտրուի։ Նոյն հարկը որ մարդոց մէկ մասը աղէկ եւ մէկ մասը գէշ ըլլալու կըստիպէ, մատենագիրներն ալ կըստիպէ որ գրքեր եւ ճառեր շինեն մարդիկ լուսաւորելու եւ կրթելու․ եւ չարագործնե-

րը կշտամբելու եւ խրատելու ։ Նմանապէս խնճոյ ըրածն ընելու խրատուունք ունին ․ որովհետեւ ուրիշ կերպ չեն կրնար ընել ․ մենք ալ խրատւունք ունինք անոնց խրատելու եւ կշտելու եւ լուսաւորելու համար գրքեր շինելու ․ որովհետեւ նոյն հարկն է որ մեզ ալ անանկ ընելու կըստիպէ* ։

* Այս պատասխանս դէմ բան մը կայ․ որուն չեմք գիտեր թէ ի՞նչ պիտի ըսեն․ եւ այս դիմացանութիւնը յայտնի կը ցուցընէ որ անհաւատներուն այս տուած պատասխանը պատասխան ըսուելու արժանի խօսք մը չէ՛ ․ տգիտութեաննին չգիտցող տղեաները խաբելու համար շինուած պարապ խօսքերն են․ բնութիւն ըսածին մէջ իմացականութիւն կամ կայ կամ չկայ ․ թէ որ իմացականութիւն չկայ նէ՝ մարդոյս իմացականութիւնը ո՞րտեղ է․ ի՞րենց մէ[illegible] կըրնար ըսել․ վասն զի անոնց ըսածին նայելով մարդըս ըսի՞ նիւթ եղած պիտի ըլլայ, եւ նիւթին էութեանը մէջ՝ որ է նոյն իսկ անոնց բնութիւն ըսածը, իմացականութիւն չըլլալով, մարդս ալ այս զօրութիւնը պիտի չունենայ․ բայց անհաւատները թէ որ ուրիշ անձնունի հակառութեան մէջ ընկնիլ չուզեն նէ՝ հարկաւ պիտի ըսեն թէ բնութիւնը իմացականութիւն ունի․ Այդ՝ խնդրական էակին էութեներէն է՝ որ ինչ որ ընէ նէ մէկ նպատակ մը պիտի ունենայ․ եւ ասիկայ ներքինս գրուածոց մէջն ալ ընդունուած է․ որ քիչ մը վերը ըսաւ թէ մարդոց մէկ մասը աղէկ եւ մէկ մասը գէշ ըլլալու կըստիպէ բնութիւնը նէ՛ „մարդկային ազգին ընդհանուր աղէկութեանը համար է„․ Նպատակի մը համար գործողը՝ այն նպատակին չծառայելուան չըներ․ Մարդոց աղէկութիւնը կամ գէշութիւ-

,,Ը. Մեր ձեռք զարկած մեծ՚ գործը իր կատարելութեանը հասցընելու համար կը՛մնայ մեզի, որքաղաքական ընկերութեան ծանր լուծը մարդոց վրայէն վերցընելու աշխատինք. մանաւանդ իրենց գերութեան վիճակէն զիրենք ազատենք, որ թագաւորներու եւ իշխաններու տակ գերի ինկած են,,* .

Նը մարդկային ազգին ընդհանուրը իրեն նպատակ ունի նէ, ի՞նչ նպատակ կըրնայ ունենալ նոյն ընդ-նութիւնը երբոր մատենագիրները կըստիպէ որ ըզ-մարդիկ աղէկութեան յորդորեն եւ գէշութենէն ետ կենալու խրատեն ։ Գէշերուն աղէկ ըլլալն ան-[illegible]ար է կըսեն անհաւատները. Նմանապէս աղէկը գէշ չկըրնար ըլլալ. ուրեմն անհաւատին գըրած բարոյական խրատն անգործադրելի է. ուստի բոլորովին անպիտան է. եւ անոր համար ալ ծաղրական է ։ Թէ որ այն խրատը գործադրելի ըլլայ նէ՝ գէշը աղէկ կըրնայ ըլլալ ըսել կըստիպուին . եւ ասով իրենց դրութեան նայելով, մարդկային ազգին ընդհանուրին աղէկութեանը համար ընդ-նութեան յարմարած զուգակշռութիւնը կաւրուի ։ Եւ այսպէս այս պատասխանը տուող անհաւատները ո՛ր կողմը դառնան նէ՝ ծաղրական հակասութեան մէջ կիյնան ։ Ասանկ ըսող անհաւատները անմիտ են չըսելու համար՝ անոնց պատիւ ընել կըկարծեմք երբ ըսենք թէ իրենց հետեւող ռամիկները խաբելու համար այսպէս փուտ պատասխան մը հնարած են ։

* Ամէն ժամանակ անհաւատներուն նպատակը այս ըլլալը անժխտելի է ։ Ա[illegible]ն ըսածնին ատր կընայի. եւ այս ազատութիւնը իրենց գործէք

Թ. Մեր գործը կատարելութեան հասցընելու ժամանակնիս միայն անոր պարապելով անոր ետ մնալուն եւ գուցէ բոլորովին խափանելուն ալ պատճառ եղող բաներէն զգուշանալու է։ Ասանկ զօրաւոր պատճառ մըն է մեր յարգը եւ վարկումը հասարակութեան առջեւ կորսուիլը որ անշուշտ այն ատենը կըլլայ՝ երբ որ գիտնան որ մենք անոնց նախապաշարմունքը եւ աւելորդապաշտութիւնը վերցընելու, եւ իրենց եւ նախնիքներնուն տգիտութեան ատենէն ՚ի վեր սովրած ծառայութենէն ազատելու կաշխատինք*։ Մ՝եր նպատակը միշտ այս պիտի ըլլայ. սակայն մեր ընկերութեան մէջն ան-

մը ըրած են իրենց կուսակիցներ շատցընելու ։ Անհաւատ մատենագիրներուն մէջ օրինաւոր իշխանութեան չհնազանդիլ սորվեցընողներ խիստ շատ կան. եւ անանկ ալ ըլլալ հարկ է, թէ որ սուրբ առաքելոյն ըսածը ճշմարիտ է. ինչպէս որ է իրօք. թէ՝ « ամենայն իշխանութիւն յԱստուծոյ է », անհաւատները, որ Աստուծոյ գոյութիւնը չեն ընդունիր, իշխանութիւն ունեցողը ինչո՞ւ պիտի ընդունին ։ Անհաւատներուն վարդապետութիւնը տարածուած տեղը հարկաւ ապըստամբութիւն եւ արիւնհեղութիւն կըլլայ. ասոր ապացոյց՝ 1789 ին Գաղղիայի մեծ յեղափոխութիւնն է ։

* Ըսել է՝ հաւատքը եւ կրօնական պաշտամունքը վերցընելու, եւ ամէն հնազանդութեան պարտականութենէ ազատելու եւ մեծ ու պզտիկ մէկցընելով եւ կատարեալ հաւասարութիւն քարոզելով ինչպէս իշխանի եւ հասարակ ժողովուրդի մէջ, նըմանապէս քահանայի եւ աշխարհականի մէջ ալ ։

գամ ամէն մարդ այս նպատակը գիտնալու չէ. կարծելու են որ նպատակնիս, չոկ. չքաւորներուն մարդասիրական օգնութիւն մը տալ է. միայն խորհրդապահ ըլլալնին փորձուածներուն իմացընելու է. այն ալ մէկէն 'ի մէկ չըլլար: Որովհետեւ անոնց մէջ ալ սաստիկ նախապաշարեալներ կը գտնուին, որ ամէն բանի մէջ խորհրդապահ ալ են նէ՝ ասանկ բան մը հրատարակելը մեծ մեղք կը սեպեն: Ուստի թէ որ այս մեր մեծ գործոյն խորհուրդը մէկ ընկերի մը յայտնել կուզես նէ՝ առաջ անոր նախապաշարումները վերցընելու փորձ մը ընելով տրամադրութիւնը հասկըցի՛ր. ասանկ կըսեն ըսելով անօրաւելորդապաշտութիւններուն դէմ առարկութիւններ հանէ. պատասխան ուզէ. որ ըսէ թէ դուն անանկ բաներէն չես: Թէ որ ուժով պատասխան մը տայ նէ՝ մեր խորհրդակիցներուն շինած մէկ գիրքը տուր կարդացուր անոր. եւ մինչեւ որ այն կէտէն խախտիլը ըստոյգ չիմանաս նէ ուրիշ կէտ մի՛ բանար. ոտք ոտք առաջ երթալու է:

Ժ. Ինչ հնար բան մըն է՝ որքան զգուշութիւն բանեցընենք ալ նէ՝ որ մեր ընկերութեան բուն նպատակը չյայտնի. եւ մարդը չըր ծակի. եւ արդէն կիմանամք որ հասարակութեան մէջ շատ տեղ կամ ստոյգ տեղերէն իմանալով կամ նշաններէն գուշակելով բուն նպատակնիս հասկըցած են. եւ նոյնը հրապարակելով մեր ընկերութիւնը ատելի ըրած են. այն պատճառաւ՝ որ

Հիմայ որքան աշխատիմք եւ քարոզեմք որ ֆրա-մասոն Franc–maçon ընկերութիւնը աղէկ եւ օգտակար ընկերութիւն մըն է, եւ թէ այն ընկերութենէն դուրս մնացող մարդ մը որքան կարդացող՝ որքան խելացի եւ բանգէտ ըլլայ նէ՝ ըստ[illegible] չկրնար սեպուիլ, մարդ չենք կրնար համոզել. մանաւանդ թէ մենք ալ աչքէ կիյնանք. խօսքերնիս յարգ չունենար. մտիկ չըլլուիր. ուժը կը կորսնցընէ. եւ մենք անխոհեմութեամբ մեր գործը մեր ձեռքով աւրած կըլլամք:

Ուստի մեր ֆրա-մասոն ընկերութենէն ըլլալը ուրանամք. վրանիս ուրիշ անուն առնումք. մենք մեզ կոչեմք երաժշտաց ընկերութիւն (Réunion chantante ռէիւնիօն շանդանդ), մարդասիրական ընկերութիւն (Association philanthropique ասօսիասիօն ֆիլանթրօբիքը), ընթերցարան վերծանութեան (Cabinet de lécture գապինէ տը լէքթիւռ), երկրաբանից ընկերութիւն (Société géologique սօսիէթէ ժէօլօժիք) եւայլն*: Բայց չըլլայ որ ֆրա-մասոն ընկերութեան համար գէշ խօսիմք. այլ միշտ անիկայ

* Զարմանալ պէտք չէ որ այս անուններէս մէկը կամ երկուքը ինչպէս մանր են մեր մէջը եւ ընկերութիւններու անուն եղեր են, այն ընկերութիւններուն մէջ՝ իրեն վարպետներէն կատարեալ հրահանգ առնող կայ. եւ մենք տեսանք եւ կը տեսնեմք որ զիրենք ծածկելու համար այսպէս անուններ վրանին առնելով բանը չեն ըմբռնուած. վարպետութիւննին ալ յայտնաբերուած են.

գովեմք։ Թէ որ ստոյգ իմացած են ֆրա մասոնութեան նպատակընին գիտնալով որ այն ընկերութիւնը իր նպատակը գաղտնի կը պահէ եւ ամէն մարդ չհասկընար. մեզ ալ այն չըդիտցողներուն կարգը կը դնեն, եւ այսպէս յարգերնիս չկոտրելով մեր գործը առաջ կը տանիմք*։

* Աստ օրինակը մօտ ժամանակներս տեսանք, երբ քանի մը երիտասարդ Մանչէսդըրի օտտ ֆէլօզ Odd fellows մարդասիրական ընկերութեան անդամ գրուեցան. և լրագիր մը՝ ֆրամասոնութեան գըրուեր են ըսաւ նէ՛ անոնց մէկը ուրիշ լրագրի մը մէջ նամակ հրատարակեց որ այն օտտ ֆէլօզ ընկերութիւնը ֆրա մասոն ընկերութիւնը չէ՛. բայց ֆրամասոն ընկերութիւնն ալ գովեց. անոր համար պըտըտած համբաւը զըպարտութիւն է ըսաւ, և փափաք ալ ցուցուց որ մեր ազգէն ալ ֆրա մասոն ընկերութեան գրուին։ Է՛փ աղէկ. մարդիկ կը հարցընեն թէ՝ այդ նամակը գրողը ֆրա մասոնութիւնը անմեղ և օգտակար ընկերութիւն գտեր է՝ և ազգին մէջ մտնելուն փափաք ունի եղեր նէ՝ ինքն ինչո՞ւ գացեր օտար ընկերութեան մը մէջ մտեր է և ուրիշներն ալ հոն քաշեր է։ Թէ որ յիրաւի այն նամակը գրողը այդ ընկերութիւններուն բուն նպատակը չգիտեր նէ՝ կրնայ կարդալ Ամէտէ Հէննըքէն Amédée Hennequin գաղղիացիին հասարակականութեան և նորահաս Գերմանիա 'ի Զուիցերիա Le Communisme et la jeune Allemagne en Suisse ըսուած գիրքը. որ մեծ բան մըն ալ չէ՛. մէկ մը աչքէ անցընելու համար երկար ժամանակի կարօտ չէ՛։

Ահա՛ այս է պարոն տը Լօզանին գլխուն բարձին տակէն գտնուած գրուածոյն համառօտութիւնը ։ Այս հրահանգներս էր որ պարոնը՝ երբ իր կիրքը զինքը ստիպեց պարկեշտասուն Էմիլիան գլխէ հանելու համար առաջ անոր բարեպաշտ բայց պարզամիտ ամուսինը անհաւատութեան մէջ ձգել ուզեց ․ որ ասով ընկերութեան ուրիշ կապերուն հետ ամուսնական հաւատարմութեան կապն ալ թուլնայ ․ եւ ինքն իր փափաքանացը դիւրաւ հասնի ։ Այսպէս մարդ մը՝ իր եղբայրներուն եւ ազգականներու ․ ալ հաղորդած էր 'ի հարկէ այս սկզբունքները ․ Քանի մի եղբայր ունէր ․ որ ըստ բնութեան եղբայր եւ ըստ կրթութեան աշակերտն էին ․ անոնք ալ իրեն սովրած սկզբունքին մէջ կըրթեր էր որ ինքը մեռնելէն ետքն ալ իրեն յաջորդներ ունենայ ։

ԳԼՈՒԽ․ ԺԵ․

Տը Լօզանին վրէժխնդրութեան կեղծ եղբայրները

ը Լօզան վտանգաւոր կերպով վիրաւորուած՝ ատենը սպասաւորներուն պատուիրեց՝ ինչպէս տեսանք, որ եղածը մարդու չըսեն

Ասիկայ Վալմոնի կոմսը մեղքնալու համար չէր: Մարդկային կրից մէջ այն ալ կայ՝ որ մէկ մարդ մը իր անձին վնասողին վնաս մը հասցընելը փոխադարձ արդարութեան գործ մը սեպելով՝ անոր յանցանքին չըներեր. ինքը չկըրնայ ալ նէ իր վրէժը առնելու՝ ուրիշներուն կը յանձնէ: եւ ասիկայ կը տեսնեմք բարբարոս ազգերու մէջ. որոնք մարդասիրական կրթութիւն առած չըլլալով իրենց կրից բերմանը կը յափշտակուին. մանաւանդ երբ ըրածներնուն արդարութեան կերպարանք մը տալու կարող ըլլան նէ: Խըռովաթներուն մէջ մէկը սպանուի նէ անոր ազգականները անիկայ մեռցընողէն վրէժ առնելու մասնաւոր օրէնք մը ունին, որ երբէք չեն աւրեր:

Մարդկային օրէնքը սրբագրող՝ եւ մարդասիրութիւնն ալ օրէնքի տակ դնող եկաւ սուրբ Աւետարանը. մարդոց մտաց եւ գործոց գերագոյն դատաւորն ըսաւ. իմ է վրէժխնդրութիւն: Քրիստոնէական կրթութեան մէջ՝ թըշնամիէն 'ի մահ վիրաւորեալ մարդ մը իր սպանողին ներէ նէ առաքինութիւն մըն է: Բայց տը Լօզան՝ Քրիստոնէական կրթութիւնը արհամարհած էր. եւ այս կրթութիւնս չունեցող կամ արհամարհող մարդ մը այսպիսի դիւցազնական առաքինութիւն մը գործէ նէ պատճառը չէ թէ մարդասիրութեան մէջ, այլ մարդկային նկատմանց մէջ բընտըռելու է:

Լուդովիկոս թագաւորին կառավարութեա-

նը մէջ սա աղէկութիւնը կար որ մենամարտութիւնը խըստիւ արգելած էր. եւ ամենամարտողները երկուքն ալ ընդդէմ օրինաց յանցաւոր կը սեպուէին. թէ որ մէկերնին մեռնէր նէ մեռցընողը մըշտընջենաւոր աքսորի կը դատապարտուէր. մեռնողն ալ վատահամբաւ եւ անպատիւ կը սեպուէր։ Տը Լօզան իր կեանքը կորսընցընելու կէտին իր համբաւը պաշտպանել մտածելուն համար էր որ գաղտնութիւն պատուիրեց սպասաւորներուն։

Բայց ասոնք ինչո՞ւ համար մեռնող մարդու մը տուած խօսքերնուն վրայ հաւատարիմ կենային. եւ տը Լօզան՝ որ ամէն Աստուածային եւ մարդկային օրէնք արհամարհեր՝ եւ իր քովինններուն ալ խօսքով չէ նէ գոնէ օրինակովը նոյնը սորվեցուցեր էր, ի՞նչպէս կրնար յուսալ որ սպասաւորները իրեն տուած պատուէրը ինք մեռնելէն ետքն ալ բռնեն, եւ մինչեւ ցվախճան խորհրդապահ մնան։ Նոյն սպասաւորները բանը յայտնեցին. եւ տը Լօզանը Ալմոնի կոմսին հետ մենամարտելով վիրաւորուած եւ անկէց մեռած ըլլալը տը Լօզանին եղբայրները այս կերպով իմացան։

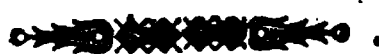
Ասոնք իրենց եղբօրը մահուան վրէժն առնելը մտքերնին դրին. բայց մենամարտութեան պատճառով ըլլալը յայտնուէր նէ դարձեալ իրենց եղբայրը անպատիւ պիտի սեպուէր. եւ անոր անպատուութիւնը իրենց ալ աղտ մը կըլլար. ուստի Ալմոնի կոմսին հետ թշնա-

մանալնուն ուրիշ կերպարանք մը տուին, որպէս թէ կոմսը իրենց եղբայրը չէ թէ մենամարտութեան մէջ քաջութեամբ, այլ նենգութեամբ եւ խարդախութեամբ սպաննած ըլլայ անանկ ատեն մը՝ որ ասիկայ բան մը չգիտնալով եւ յանկարծակիի բռնուելով զինքը չէր կրցած պաշտպանել։ Իրենց եղբօրը պէս ասոնք ալ պալատական ըլլալով՝ բանը այս կերպարանքով թագաւորին ականջը հասցընելը դիւրին եղաւ։ Տը Լօզանը կեղծաւոր եւ շողոքորդ բնաւորութիւնովը թագաւորին ինք զինքը սիրցուցած էր. անոր համար երբ որ բանն իմացուցին, կոմսին մըշտընջենաւոր աքսորի հրաման հանեց։

Էմիլիա կոմսին կինը՝ թագուհիին սիրելին էր՝ եւ անոր սենեկապահութեան պաշտօնն ունէր։ Բանին ինչպէս ըլլալուն ճիշտ տեղեկութիւնը թագուհին ասկէց սորվելով կոմսին համար բարեխօս եղաւ. անմեղութիւնը անոր հասկըցընելու ջանաց. բայց թագաւորը իր թագուհին շատ չէր յարգեր. բարեխօսութիւնը բանի տեղ չէր դներ. ուստի հարկ եղաւ որ Վալմոնի կոմսը աքսոր երթայ։

Ասիկայ մինչեւ այս ժամանակս հօրմէն առած նամակներովը հաւատոց ճշմարտութեան կատարելապէս համոզուած ըլլալով, այս անգամին անոր նամակ մը կը գրէ. եւ աւետիս կու տայ որ անհաւատութենէ բոլորովին հրաժարուած եւ կատարելապէս դարձի եկած՝ եւ

տուրք հաւատոց հրահանգները եւ վարդապետութիւնները անպակաս՝ եւ առանց կէտ մը դուրս ձգելու ընդունած է. եւ որ Լօզանին մահուանը պատճառով՝ որուն պարագաները կը պատմէր առանց սուտ խառնելու կամ ճշմարիտը ծածկելու, աքսորի դատապարտուած ըլլալն ալ իմացընելով կըսէր. այս պատիժս Աստուծոյ կողմանէ ինծի մէկ այցելութիւն մը՝ եւ յատուկ բարերարութիւն մը եղածի պէս կընդունիմ. աշխարհիս բոլոր փառքերուն եւ պատիւներուն ոչընչութիւնը հասկըցընելու ինծի մէկ խրատ մըն է ասիկայ. ես ալ աշխարհքէ բոլորովին ձեռք կըքաշեմ։

ԳԼՈՒԽ. ԺԶ.

Աքսորէ վերադարձ։

ԱԳՈՒՀԻՒՆ միջնորդութիւնը գոհութիւն մը չունեցաւ կոմսին պատիժը քաւել տալու. բայց Թախանձանօքը այսքան միայն կըրցաւ ընել՝ որ մշտնջենաւոր աքսորը ժամանակաւորի փոխել տուաւ. Հրաման ընդունեց որ տասն եւ հինգ տարի աքսորը կենալէն ետքը հայր եւ որդի մէկէն, Վալմոնի մարքիզն ալ կոմսը փախչ դառնալու կարող ըլլան. Սէ

այսպէս տղուն աքսորը հօրն ազատուելուն պատճառ եղաւ, որուն վրայօք մարդ չէր մտածեր թէ որ այս դէպքը չըլլար նէ։ Վասն զի մարքիզը իր պանդխտութեան երկիրը բաւական բարեկամներ ստացած էր. անոնց հետ զուարճութեամբ եւ անտրտում ժամանակ կանցընէր, որպէս թէ իր բնիկ քաղաքն եղած ըլլար. ուստի երբ տասն եւ հինգ տարի ետքը Փարիզ երթալու հրաման ունենալը իրեն իմացուցին եւ զինքը մայրաքաղաքը հրաւիրեցին նէ՛ տեղս հանգիստ եմ ըսելով հրաժարեցաւ, որովհետեւ բաւական ծեր եւ հիւանդոտ ալ էր։ Բայց բուն պատճառը՝ մայրաքաղաքին եւ մանաւանդ թագաւորական պալատին մէջ զեղխութիւններ եւ բարուց ապականութիւններ տեսնելով նորէն սիրտ հատցընել չուզելն էր. աղէկ գիտէր որ մայրաքաղաքը դառնայ նէ դարձեալ պալատականութեան պատուաւոր պաշտօնը իրեն պիտի գորձընէին, որկէց կը խորշէր։ Իսկ կոմսը մեծաւ յօժարութեամբ քաղաք դառնալու յանձնառու եղաւ։

Զինքը աքսորել տուողը ասոր վերադարձը եւ նորէն պալատականներուն կարգը ընդունուիլը տեսաւ նէ՝ ոխակալութիւնը նորէն գրգռեցաւ. վրէժխնդրութեան ոգին արթընցաւ, միտքը դրաւ անիկայ կերպով մը պալատէն հեռացընել. կամ թէ որ այս չյաջողի նէ՝ մեռցընել ալ։ Անոր համար սկսաւ մտած ելած տեղը անիկայ բամբասել եւ զրպարտել. կոմսին

քրիստոնէավայել հեզութիւնն ու քաղցրահամբոյր կենցաղավարութիւնը որ Լօզանին խօսքերուն յարգը կը կոտրէին. եւ ասով իր ուզածին հակառակին պատահեցաւ. անունը զրպարտիչ եւ չարախօս ելաւ. եւ ամէն մարդ անկէց կըզգուշանար: Տեսաւ որ այս ճամբան գլուխ պիտի չելլէ. երկրորդ մտածածը առաջ տանիլ խորհեցաւ. որ էր կոմսը մեռցընել: Եւ ասոր ալ կարճ ճամբայ՝ կոմսը մենամարտութեան հրաւիրելն էր, ինչպէս որ անիկայ իր եղբօրն՝ ըրաւ: Իր ճարպիկութեանը եւ զէնք գործածելու վարժութեանը ապաւինելով վստահ էր որ կոմսը անշուշտ կը մեռցընէ մենամարտութեան մէջ. ուստի ամենեւին միտքը չէր բերեր որ՝ թէ որ ինքը մեռնի նէ յիշատակը անպատիւ եւ վատահամբաւ պիտի հռչակուի. այս անպատուութենէն ինքը իւր եղբօրը յիշատակը մաքրելու հոգ տանելով անոր մեռնելուն սուտ պատմութիւն շինած էր. իրեն համար այդպիսի զգուշութիւններն անպէտ երեւցան:

ԳԼՈՒԽ. ԺԷ։

Մենամարտութիւն. Անյիշաչարութիւն։

ԱՅՆ խորհուրդը որ Լօզան մտքին մէջ աղէկ մը հաստատելէն ետքը օր մը տոմսակով մը Վալմոնի կոմսը Վէնսանի ցանկապատ՝անտառը կը հրաւիրէր. որ մենամարտիլ ուզողները սովորաբար հոն կերթային։ Մենամարտութիւնն արգիլելու համար թագաւորական հրամանը՝ եւ մշտընջենաւոր աքսորի եւ յետ մահուան փառահամբաւ մնալու սպառնալիքը չէր կրցած ազգային հինցած նախապաշարումը յաղթելու. որ այս կերպ հրաւէր մը չընդունիլը մեծ ամօթ սեպուած էր։ Եւրոպացիները աստ պատուոյ կէտ կըսեն. եւ այն կրթեալ եւ ամէն ազգաց կրթութեան առաջնորդ եւ վարժապետ սեպուած Եւրոպայի բոլոր ազգերը այս սովորութիւնս մինչեւ հիմայ ունին. բարբարոսութեան ժամանակին այս մարդոցը չեն կրցած վերցընել. Արժէր որ այս բանս իրենց աշակերտելու հրաւիրած ազգերնէն սորվէին իրենք՝ որ այսպիսի բարբարոսական սովորութիւն մը անոնց մէջ չտեսնելով ալ զանոնք բարբարոս կը կոչեն։

Կոմսին գաղափարները շատ մաքրուած՝ եւ քրիստոնէական սկզբանց աւելի համեմատ էին այս անգամ՝ քան թէ ասկէց տասն եւ հինգ տա-

րի առաջ․ մենամարտութեանը դէշ եւ ընդդէմ մարդկութեան ըլլալը աղէկ գիտէր․ բայց ազգային սովորութեանը զիջանիլ հարկ էր՝ թէ որ չէր ուզեր հասարակութեան առջին պատիւը կորսընցընել եւ վեհերոտ եւ կնամարդի կոչուիլ։ Ճար մը մտածեց․ որ էր Թագաւորին կողմէն յատկապէս արգելք մը հանել մենամարտելնուն․ անոր համար ալ Լօզանին տոմսակը Վիլիմային ցուցուց։ Ըսկէց աւելին ընելու ժամանակ չունէր․ մենամարտութեան երթալու համար որոշուած ժամանակը՝ որ խորամանկ ալ Լօզանը կարճ ըրեր էր, եկած հասած էր․ անմիջապէս ճամբայ ելաւ ժամադրեալ տեղը նշանակեալ ժամուն գտնուելու․ Վիլիմ ալ տոմսակը առնելուն պէս Թագուհիին տանելու փութաց․ որ նոյն հետայն մարդ հանեց ալ Լօզանը ո՛ւր էնէ գտնելու եւ իրեն կանչելու․ մարդ մըն ալ կոմսին խրկուեցաւ․ բայց երկուքըն ալ չգտնուեցան․ արդէն Վէնսանի անտառին ճամբան բռնած էին։

Երբ չգտնուելնուն եւ բռնած ճամբաններնուն լուրը Թագուհիին բերին՝ Վիլիմ շատ տըրտմեցաւ եւ կըսէր․ ո՜վ Աստուած․ ինչպէս եղաւ որ կոմսը այդ մենամարտութեան հրաւէրըն ընդունեց․ կրօնքը եւ անոր վարդապետութեանցը եւ ըսկըզբանցը վրայ ունեցած հաստատամտութիւնը ո՞ւր մնաց։ Ո՜վ Վալմոն․ կարծե՞ս արդեօք որ այդ սկզբունքներուդ դէմ կը գործես․ քու առաքինութեանդ պատասխա-

նասու եւ երաշխաւոր կըլլամ ըլլալ ծըլծար-
ծէր ։ Ողո՞ւկ. տակաւին աղէկ մը չփորձուած
առաքինութեան վրայ վստահիլ չըլլար եղեր.
ողորմէ՛ Աստուած՝ անոր տկարամտութեանը.
եւ թէ որ մեզ պատժելու համար անոր մահը
կուզես՝ զոհ ընդունիլ հաճեցար նէ՝ քու սուրբ
կամքիդ եւ անհասանելի տնօրէնութեանդ ընդ-
դէմ չունիմ։ միայն անոր վրայ ողորմիլդ կաղա-
չեմ։ Ժամանակ շնորհէ՛, որ գոնէ ըրածին վը-
րայ զղջայ, մեղքերուն վրայ լայ եւ քրիստոնէ-
աբար մեռնի ։ Եմիլիան այսպէս կը մրմնջէր.
որովհետեւ չէր գիտեր թէ կոմսին մենամար-
տութիւնը ընդունելը յօժար սրտիւ չէր. տոմ-
սակը իրեն ձգելն ալ՝ արգելք մը հանելու
մտքով էր։

Այսպէս սրտառուչ եւ աղէկտուր հառա-
չանքներով առ Աստուած աղօթելով Եմիլիա
պալատէն տուն դարձաւ։ Խիստ քիչ ժամանակ
անցաւ՝ կոմսը եւ ալ Լօզան երկուքը մէկէն
թեւ թեւի բռնած տուն եկան։ Ներս մտածնուն
պէս ալ Լօզանը Եմիլիային ներկայանալով
ըսաւ. յաղթուեցայ՝ ազնուահի՛ տիկին. եւ
յաղթուիլս խոստովանելու համար քեզի ներ-
կայացայ։ Ափսո՛ս ինծի՛. քու ամուսինդ մեռցը-
նել միտքս դնելուս չափ չարութիւն ունիմ ե-
ղեր, հիմայ անոր դէմ ունեցած ատելութեա-
նըս եւ վրէժ առնելու դիտաւորութեանս վրայ
կամըչնամ. եւ անոր արիութեանը եւ առաքի-
նութեանը վրայ կը զարմանամ։

Էմիլիա ասոնք երկուքը մէկէն ողջ առողջ տեսնելով շատ ուրախացաւ. ուրախութենէն աչքէն արցունք ալ եկաւ. եւ երբ կոմսին առաքինութեանը գովեստը անարժանի մը Լօզանին բերնէն լսեց՝ աչքը կոխեց ու ըսաւ. Վա՛յ մեռնիմ. ի՞նչ առաքինութիւն է որ ասիկայ կը գովէ. Ա՜ մենամարտութիւն... Կոմսը միտքը հասկընալով խօսքը լըմնցնել ըսել չտուաւ. մի՛ շփոթիր Էմիլիա. ապահով եղիր ըսաւ. ես իմ պարտականութեանս դէմ պակասութիւն չըրի. մենամարտութիւնը չընդունեցի: Տը Լօզան ըսաւ. չէ. ազնիւ տիկուհի. մենամարտութիւնը չընդունեց. բայց ընդունելէն շատ աւելի աղէկն ըրաւ. առանց մենամարտութեան զէնքերըս ձգել տուաւ ինծի: Այս ըսելով՝ եղածին պատմութիւնն ըրաւ:

Երկուքս մի եւ նոյն ժամանակ Վէնսանի ցանկապատը հասանք ըսաւ. հետը խօսք ըրած տեղերնիս գացինք: Այն ատենը տեսայ որ վեհանձն եւ ազնիւ կերպով մը ինծի գալով ըսաւ. ահա այս տեղս է որ ես քու եղբօրդ մահաբեր հարուածը տուի. մէկ րոպէի անզգած բարկութեանս վրայ տասն եւ հինգ տարի է որ կողքամ, նորէն ինծի ողբոց պատճառ ըլլալու բան ընել չեմ ուզեր: Աղաչ անունդ տուր հիմակուան վարմունքիս. պատիւս քու ձեռքդ յանձնելու եկայ. ահա իմ պատիւս որ կեանքէս վեր բռնած էի՝ այսօր կը զոհեմ: Թէ որ վրէժ առնել կուզեսնէ՝ սուսերովս զոհ եղիր. Եւ ա-

րովՀետեւ պատիւս զոհելէս ետքը՝ անպատիւ մը-նացած կեանքը սատակ մը չարժեր, անոր ալ չեմ պաշտպան. պատիւս ալ՝ կեանքս ալ քու ձեռքդ է, ի՛նչ կուզես նէ ըրէ՛։ Այս ըսաւ. ձեռքի սուրը Հեռուն նետեց. եւ կուրծքը բացաւ՝ դի-մացըս կայնեցաւ։

Ի՜նչ զարմանալի զօրութիւն ունի եղեր ա-ռաքինութիւնը. այս խօսքերը Թմրեցուցին ե-մարեցին վըրէժխնդրութեան կիրքիս կրակը, որուն մարելուն արեան Հեղեղ մը պէտք էր կը կարծէի։ Քի՛չ մը ժամանակի՝ այս ինծի Հա-մար անօրինակ խօսքերուն եւ վարմունքին վը-րայ ապշած զարմացած մնալէս ետքը աչքիս ար-ցունքը չկարենալով զսպել՝ ճիտը պլլուեցայ եւ ըսի. յաղթեցիր Վալմոն. եւ ինչ բարկու-թիւն կրնայ ըլլալ որ դու այդ կերպով չը-յաղթես։ Խելքս կորսընցուցեր էի. քու շնոր-Հիւդ է որ խելքիս տէր եղայ. եւ ասոր Համար մեծ շնորՀակալութիւն ունիմ քեզնէ. բարե-կամս եւ անկեց ետքը, եւ անկեղծ բարեկամ եմ ես քեզի. մեր մըշտընջենաւոր եւ անայ-լայլելի բարեկամութեանը գրաւական սեպէ այս գրկախառն Համբոյրը։ Ըսաւ ու՛ րուՀի, ազնիւ կոմսը այսպէս յաղթեց ինծի.

Կոմսը ըսաւ. սիրելի, այդ կերպ յաղթ-ութիլը պըզտիկ բան մը թող չերեւնայ աչքիդ. կըռուոյն բոլոր փառքը պարծանքը եւ օգուտը վաստըկողը դուն եղար։ Բարկութիւնը կոյր է եւ անմիտ. քու տեղդ մէկ ուրիշը ըլլար նէ՝

զէնքերս ձգած ատենս սուրը իմ կողըս կը խօթէր, եւ արիւնս իր եղբօրը ուրուականին կը նուիրէր․ եղբայրը առանց վրէժխնդրութեան թողած չըլլալը իրեն պարծանք կը սեպէր։ Կեանքս ինծի ձգէր ալ նէ՝ պատիւս տեղը չէր բերեր․ եւ իմ պատիւս քու ձեռքդ հաւատացի, դուն հաւատարմութեամբ անիկայ յարգեցիր։ Տէ՛ր, օգան անձապարելով եւ կոմսին խօսքին վերջանալուն չըսպասելով ըսաւ․ քեզի դէմ ըրած անիրաւութիւններուս կշտամբանք են այդ խօսքերը բարեկամ, այդպէս խօսելէն դադարէ․ կաղաչեմ։ Միտքս դրած եմ կատարեալ հատուցում ընել քեզի․ գիտեմ թէ մարդուս պատիւ տխմարներու բերան իյնայ նէ՝ ինչ վտանգներու տակ կըլլայ*, եւ քանի որ այս մտածեմ նէ կը սոսկամ։

Այսպէս խօսելով կոմսէն եւ կոմսուհիէն զատուեցաւ․ եւ այն օրուընէ սկսաւ ամէն տեղ ըստ արժանւոյն գովութեամբ խօսիլ կոմսին համար։ Այս գովութիւններէս իրեն ալ մասն կար․ վասն զի անիկայ գովելով ինքն ալ ազնիւ զգացմանց տէր եւ վեհանձն եւ անո-

* Մարդու պատիւն անարգողը տխմար մը ըլլայ նէ՝ նոյն պատիւը տխմարներու առաջ միայն կը վտանգի։ Այնպէս մարդիկ կան որ մէկը անարգելնին գովելու համազօր է․ գէշ մարդ մը մէկը պարսաւէ նէ՝ յայտնի է որ իրեն պէս գէշ չըլլալուն համար է․ ուստի պարսաւելովը գոված կըլլայ։ Այսպիսիներուն գովութեանն արժանի ըլլալը անպատուութիւն է։

խակալ կերեւէր ։ Թագաւորը՝ թէպէտ չորս բոլորը առնող պալատականներուն խօսքին խաբուելու՝ եւ գէշին աղէկ եւ աղէկին գէշ ըսելու վնասակար պակասութիւնը ունէր, սակայն ինքը բնապէս աղէկ մարդ էր ։ Սալմոնի կոմսին եւ Պարոն տը Լօզանին մէջ անցած անցքը մանրամասնաբար իմանալով կոմսին առաքինութեանը եւ խոհեմութեանը եւ ազնուութեանը շատ հաւնեցաւ ։ միշտ կը գովէր ։ եւ որովհետեւ մենամարտութեան մեծապէս թշնամի էր՝ կոմսը ամենուն օրինակ ցուցընելէն չէր դադարեր ։ Ասով կոմսը շատ մեծ փառք եւ պատիւ ստացաւ ։

Ասոր փառաւորութիւնը տը Լօզանին սրտին մէջ՝ նախանձու կիրք մը արթընցուցին ։ Հին քէնը եւ վրէժխնդրութեան ոգին զայրացուցին ։ Կոմսին իրեն նկատմամբ բռնած ընթացքը բաւական չէր անիկայ անկրօնութենէն հեռացընելու ։ եւ անկրօնութեան մէջ ամէն ազնըուական եւ առաքինի յատկութիւնները անհաստատ են ։ որովհետեւ հիմերնին Աստուծոյ վրայ չէ ։ որով միայն կըլլայ ամէն հաստատութիւն բարի բաներու մէջ, այլ մարդկային փոփոխամըտութեան վրայ է ։ Թուլահաւատ մէկը թըշնամւոյն հետ կատարելապէս հաշտ իլ չկրնար ։ հաշտութիւն ցուցընելը շատ անգամ խաբել մըն է ։ յարմար առթի մը կընայի անոր վնասելու ։ իսկ թէ որ հաշտութիւնը իր կողմէն սըրտանց

ըլլայ ալ նէ՝ ինչպէս էր անշուշտ՝ տը Լօզանին հաշտութիւնը, ոչ ինչ պատճառով մը դիւրաւ կաւրուէր։ Կըրնար կարծուիլ որ տը Լօզան կոմսը կը գովէր նէ՝ անիկայ իր բարեկամութեանը վրայ հաւատարմացընելու համար էր, որ ետքը որոգայթի մէջ ձգելը դիւրին ըլլայ։ Իսկ կոմսին հաշտութիւնը սրտանց եւ անկեղծ էր. մանաւանդ թէ սկիզբէն ալ հետը մէկ ատելութիւն մը չունէր՝ որ հաշտուելու կարօտ ըլլայ. միայն անոր եւ անոր պէսներուն մոլութիւնները եւ մոլորութիւնները կատէր. ուստի երբ այս բաները չըտեսաւ տը Լօզանին վրայ՝ անիկայ սիրեց։ Չարութիւնն է մինակ՝ որ բարեկամութիւնը կըքակէ. թէ չար մարդուն եւ թէ բարիին կողմէն. այս տարբերութիւնով որ բարի մարդը չարին չարութեանը թշնամի կըլլայ. իսկ չարը բարիին անձինը թշնամի կըլլայ. անանկ որ՝ բարին չարանայ ալ նէ՝ թշնամութիւնը տակաւին մէջերնին կըմնայ; ինծի պէս եղաւ ըսելով չարն անոր հետ չհաշտուիր։

ԳԼՈՒԽ. ԺԸ.

Անիրաւութիւն և հրապոյր

Տը Լօզան պարոնը պալատի կանանոցին օրիորդներուն մէկուն հետ ամուսնացաւ։ Ա-

ուած աղջիկը հրաշալի գեղեցկութենէն զատ բա-
րակ եւ հանճարեղ խելք ալ ունենալով քիչ օր-
ուան մէջ ամուսնոյն վրայ տիրելու եւ իր ա-
մէն ուզածն անոր ընել տալու եղանակը գտաւ.
Տէր Լօզան այս աղջկանը գերիի պէս կերեւէր.
բայց մէկ կէտ մը միայն՝ այս երեւոյթը կաւ-
րէր։ Պալատական երիտասարդները իրենց քանի
մի հոմանի ունենալը պարծանք մը կը սեպէին.
որ Լօզան ալ անոնց մէջ մեծցած եւ անոնց
խելքովը տոգորուած ըլլալով ամուսնութեան
օրինաց հաւատարիմ չէր։ Ուրիշներէն աւելի սա
գէշութիւնն ունէր սակայն՝ որ պարկեշտասուն
եւ համեստ օրիորդներ գլխէ հանելը իրեն կըտ-
րիճութիւն կը սեպէր։

Օր մը խաթուն մը իր աղջկանը հետ Վալ-
մոնի կոմսին քովը եկաւ՝ երբ կոմսը եւ կոմսու-
հին՝ եւ իրենց աղջիկը Յուլիա՝ մէկ տեղ նըս-
տած էին։ Յուլիա պզտիկ գալովը դուրս խըրկ-
ուեցաւ. եւ ներսը մնացին միայն կոմսը եւ
կոմսուհին։ Խաթունն ու աղջիկը՝ մեր խեղ-
ճութեանն ողորմեցէք ըսելով՝ անոնց ծունկը
փաթթուեցան լալէն. անկէց զատ բան չէին
կրնար ըսել։ Կոմսը, տունը վերցուց. աթոռ-
ակի մը վրայ նստելու հրամցուց. եւ մարդա-
սիրութեամբ եւ քաղցրութեամբ հարցուց թէ
ինչ կուզեն։ Խաթունը խորին հառաչանք մը
ընելէն ետքը ըսաւ. Տէր իմ, մեր պատիւը
ըստելի մը ընող չար մարդու մը ձեռքէ պաշտ-
պանութիւն կը խնդրեմ. արքայական եւ որդ-

բռնէր մարդ՝ միայն քեզ գտայ, որ այս պարագայիս մեջ մեզի օգնելէն չես վախնար։ Ուրախութեանդ համբաւը մեր ականջն ալ հասած է. անօգնական վտանգեալներուն ապաստան ճանչցուած ես. եւ մենք ալ այսպէսներուն կարգն ինկած ըլլալով՝ քեզի դիմելու իրաւունք ունեցած եմք։ Ասկէց աւելին ես չեմ կրնար ըսել։ Ծերը աղջկանը դառնալով ըսաւ. Թէ որ կրնաս նէ՝ աղջիկս՝ դուն պատմէ քու եւ մերտանը պատուոյն դէմ եղածը, եւ մեր խեղճութիւնը։ Աղջկանը երեսը պարկեշտութեան նշան կարմրութիւն մըն է պատեց. իր բոլոր անձը դող մըն է առաւ. պռունգներն իրար կը զարնուէին. կոկորդին մէջէն ակամայ հեկեկալու ձայն մը կելլէր. բայց կոմսէն քաջալերուելով՝ ձեռքովը երեսը գոցեց եւ ըսաւ։

Կոմսուհի. տէր իմ կոմս. ինծի նման խեղճի մը ողորմեցէք. որ խարդախութեան մը զոհ եղաւ. եւ հիմայ նոյն խարդախին բռնութեանցը դէմ ձեր պաշտպանութիւնը կը խնդրեմ։ Հայրս զինուորական կարգէ հրամանատար մը՝ իր մահուամբը մայրս այրի եւ զիս որբ թողուց. բոլոր ապրուստնիս ալ՝ մեզի ժառանգութիւն մնած մէկ երկրէ մըն էր։ Այս երկիրս ալ՝ որ Լօզան ցեղին կալուածներուն սահմանակից էր։ Պարոնը տակաւին հիմակուան մեծութեանը չըհասած՝ քանի մի անգամ մեզի այցելութեան եկաւ հօրս կենդանութեան ատենը, երբ ես տակաւին պզտիկ էի. եւ բոլոր ընտանեօք

հետ ես ալ անիկայ յարգանօք կընդունէինք ։ Պալատականներուն կարգը մտնելով պարոնը քիչ ժամանակէն առաջ եկաւ. պատուոյ տէր եղաւ. մեծցաւ. եւ այն ատեններն էր որ Հայրս երկու ամիս հիւանդութիւն քաշելէն ետքը մեռաւ. եղբայրս անոր պաշտպանութեանը յանձնելով, որ զինուորական ծառայութեան մըտած էր ։

Հօրս մօտաւոր ազգականներէն մէկը՝ անոր մահուանէն ետքը մեզի դէմ ժառանգութեան դատ մը բացաւ. եւ թէ որ յաջողէր եւ դատը վաստըկէր նէ՝ մեր ապրուստին մէկ հատիկ աղբիւրը մեզի դէմ պիտի գոցուէր. եւ մենք յետին խեղճութեան մէջ պիտի իյնայինք ։ Տը Լօզան պարոնը մեզի աղէկութիւն ընելու դիտաւորութիւն մը ցուցընելով՝ մեր հակառակորդին ձեռքի մուրհակները անկէց ծախու առաւ. որպէս թէ նոյնը մեզի ձրի տալու՝ եւ մեզ այն վտանգաւոր դատէն ազատելու համար ։ Չգիտէինք որ ասիկայ մեզ իրեն կամքին ծառայեցընել եւ իրեն կապել մըն է եղեր. անոր բընութեանը մեզ քաւական տեղեակ կարծելով բարեկամութեանը վրայ վստահ էինք ։ Ինքն ալ մեզ եւս առաւել խաբելու համար՝ եղբայրս ծովային զինուորութեան կարգ խօթեց եւ այնպէս աստիճան մը տալ տուաւ՝ որ սովորական կարգին նայելով՝ անոր հասնելու շատ ժամանակ կուզէր ։ Այսպէս պաշտօնով մը Ամերիկայի կողմը խրկելով՝ մեր քովէն հեռացուց ։

Իր չար խորհրդոյն առաջը ելլելու այս մէկ հատիկ արգելքը մէջ տեղէ վերցընելէն ետքը ինծի աւելի սէր մը ցուցընելու սկսաւ։ Այ-րըս կռահեց. իր խոհեմութիւնովը զիս անոր որոգայթներէն զգուշացուց. եւ հօրեղբօրս տունը խրկեց որ երթամ ժամանակ մը հոն կենամ։ Հոն կեցած ատենս խրատական նամակ մըն ալ խրկեց ինծի, որ է այս՝

Ըսելով ծոցէն նամակը հանեց. բայց այն միջոցին սիրտը փղձկեցաւ. լալը չկրցաւ բըռնել, նամակէն բառ մը անգամ չկըրցաւ կարդալ. հարկ եղաւ որ կոմսը առնու ձեռքէն եւ կարդայ։ Այրը ուրիշ խրատական խօսքերուն կարգը այսպէս կըսէր աղջկանը. «բաւական հարըստութիւն չունիս որ տը Լօզանի մը օրինաւոր ամուսին ըլլաս. բայց պարկեշտութեամբ եւ առաքինի սկզբունքներով սնած ու մեծցած ըլլալովըդ անոր սիրուհի հոմանի ալ չես կըրնար ըլլալ»,

Մինչեւ կոմսը նամակը ինքնիրեն կարդացնէ՝ աղջկանը սիրտը հանդարտեցաւ. որ նամակին ընթերցումէն ետքը իր պատմութիւնը շարունակեց. Թէ ինչ ճամբաներ բռնած էր տը Լօզան զինքը հրապուրելու համար. նամակներ կըգրէր. սիրահարական՝ եւ երիտասարդական արիւնը բորբոքող վէպեր (ռոմաններ) կըխրկէր որ կարդայ իբրեւ զբօսանք*. նամակներուն մէջ

* Երանի Թէ հիմակուան երիտասարդներուն ալ որ գաղղիերէն բերուն աղջկանց դպրատուններուն

անիկայ իրեն օրինակովը ամբողջ ընել կը խոս-
տանայ . որուն կերպը ասկից՝ Հայրենի ժառան-
գութեան երկինք իրենց վրայ շարահիւսընելու։
Համար՝ անոնց զաւակներուն ժառանգականին ձեռ-
քէն առնուած մնացորդները անոնց դարձընել
կը խոստանայ։ Իսկ խոստմունքը ստուգապէս
մըն ալ կը պարզեցնէր . Թէ որ ազգին որ
Աստուծոյ Հաւատարմութեան [illegible] Հայրենի ժա-
ռանգութեան կը զրկուին [illegible] պիտի
ըլլայ։ [illegible]

Բայց այն դատապարտութեան ձեռքէն՝ որ Աստուա-
ծը առաւ . առանց ապրուստի . որով ամէն կեր-
պով օրինաւորութեան դրան մէջ առաւ իր ա-
նիրաւութեանը . Հիմայ անոր ձեռքէն ով կըր-
նար առնել Աստուծոյ կամ արքայութիւնը . կամ պա-
տիւը եւ պարկեշտութիւնը կորսընցընելու ,
կամ վերջին աստիճան խեղճութեան մէջ իյ-
նալու։ Ինչո՞ւ ազգին խաբուեցաւ . Հաւատաց
որ յիրաւի որ Աստուծոյ օրինաւոր ամուսինը
մինակ ըլլայ , եւ խաբուեցաւ այն ատենէն ի վեր՝
երբ որ որ Աստուած [illegible] առաւ .
Սրբական խաբուելուն՝ եւ որ Աստուծոյն ամուս-
նանալուն միջոցը մինակ [illegible] . Այս
անզգամին միտքը՝ այս [illegible] իրրեւ
Հարճ պահել էր .

մէջ ծնանեցընել [illegible] , [illegible] որդիները այն
ամեն օրինաւորութեան [illegible] կարգաւորելով
վարքերնին [illegible]

Սմուսնանալէն քանի մը օր ետքը՝ այն Նօզան ամըչնալը բոլորովին մէկ դի ձգելով նորէն ներկայացաւ ասոնց տունը ։ Եղբին երեսը պահել ուզեց . բայց ալ Նօզան՝ լրբութեամբ ըսաւ . ուզես չուզես իմ ձեռքս ինկած ես . Հայրենիդ ժառանգութիւնդ ձեռքս է, այսօր ուզեմ նէ՝ կը ծախեմ . դուք մէջէն ելլելու կրնայուք եւ յետին աղքատութեան մէջ կինաք . դուն ալ մէկ մըն ալ նորօրէն երեսը չես կրնար տեսնել ։ Այս խօսքերուս դարման՝ ինծմէ զատ ուրիշ մը չըկրնար ըլլալ . Հարկաւ ինծի պիտի տայու ինքը . եւ այն ատենը դուք ձեզ երջանիկ պիտի սեպէք թէ որ աղաչանքներիդ ականջ մըտնէ ։ Այս ալ չըլլայ նէ՝ ըսաւ աղջկանը , քեզ իմ կամքիս բռնադատելու ուրիշ ճամբաներ ունիմ ։ Այս ըսաւ ու գնաց ։ Եւ Հետեւեալին դատ մը բացաւ որ դատը վաստըկողը աղջիկն ու մայրը ըլլային ալ նէ՝ դատաստանին ծախքը միայն բաւական էր անոնք մոխիրի վրայ նստեցընելու ։ Այս միջոցին էր որ այս խեղճերը Ա. ողորմածին կամքին ապաւինեցին եւ անոր գիծերը էին ։

Սոսոյ տանը ըսեցուն վրայ քիչ մը ինքն իրեն մտածեց , եւ ետքը ըսաւ . գիտեմ որ որ Նօզան դերակոմը (այն ատենը այն անըզգամը այս պատուաւոր կոչումը առած էր) ինծի գաղտնի թշնամի . եւ . այս բանիս մէջ մըտնեմ նէ՝ յայտնի եւ անհաշտ թշնամութեան մը դրդուել է անիկայ . եւ ինքը այնպէս մարդ

մըն է որ, Թշնամութիւնեն կը վախցուի ։ Քիչ մըն, որ այս յիշածիս կերպով, կանխ ... ձեռքը ձեռքերը, ... մը կեցուց ։ Մշտնջենաւոր կանոնաց, խեղճութիւն ու ... զինքը շահելու ... որ բանը ... Հոգ չէ ։ ... զինքը կը ... ձեռքի պաշտպանութիւն ըրլալու ։ Մեղքեր ... բայց Հիմայ ... ութեան ձամբէն մէկ մըն ալ գողը չելլել կուզէ ։ ... ու այն է ։ ... որ գերակոմսին ... մը ... ունենայ նէ ... բայց Հիմա Հաւասար Հաւասարի Հետ վարուելու ձամբան բռնելու է, ... ձամբեց ։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Զինուորներուն պաշտպանութիւն.

...ՆՂՃ խաթունն ու աղջիկը միյուսով ... կամքին ... ... նէ կամսուհին, ... ամուսնոյն ։ ... առաջ ... մը ... երբ, այս խեղճերուն ... մէջ ... չեմ յուսար որ ... մը ըներ ։ ... ու է որ ... Լօզան գերմանական ... Թշնամի ... ըլլայ ։ Եւ անոր երեսէն ... աչքեր պա-

տանհիս. մեզի մեղք պիտի ըլլայ։ Կոմսը պատասխանեց. խիղճս զիս կը մեղադրէ եւ կը պարտաւորէ որ ձեռքէս եկած աղէկութիւնն ընեմ. տակէն ելլելիք դժուարութենէ մը փախչիլ չըլլալրեցընեն. եւ մենք չըլլանք նէ այս խեղճերը մէկ կըլլան իրենց օգնական գտնել։ Այս ըսաւ. եւ առանց ուշանալու որ Լօզանին գնաց։

Տը Լօզանը տունը գնաց եւ ըսաւ։ Լսեցի որ մէկ բարձրաստիճան անձ մը համեստ ընտանիքի մը պատիւը իր գարշ ցանկութեանը զոհելու կը պատրաստի. եւ ասիկայ անմիջապէս Թագաւորին կրնայի իմացընել. բայց աւելի զօրաւոր պաշտպան մը այն տանը ձեռնելու համար քու բարեկամութեանդ դիմեցի. կը խնդրեմ, դուն այն տանը պաշտպան ըլլաս եւ այն վտանգէն ազատես. իրենք զիրենք ազատելու բաւական չեն. կամ համեստութիւն մը պիտի կորսուի; կամ ապրուստնին կորսընցընելով դժուար աղքատութեան մէջ պիտի իյնան. իրենց ընելիքը այս երկուքին մէկն է. երկուքին մէկէն չեն կրնար ազատիլ։

Այս յանձնարարութենէն ետքը տանը այնպէս մը ձեւացընելով որպէս թէ ընողը մէկ ուրիշ մըն է. որ Լօզանը չէ. եւ հեռ. բայց հաստատ կերպով մը ցուցուց թէ որքան մեծ մեղք է ակար եւ [illegible] կանացի սերին խաղաղ եւ [illegible] կեանքը վրդովելը. եւ [illegible] գլխէ [illegible] [illegible] եւ [illegible] ըստանալ կարծելը։ [illegible]

Տը Լօզան դերակոմսը առանց շատ մը միտք յոգնեցընելու դիւրաւ հասկըցաւ որ իրեն ըրածին պատմութիւնն է Վալմոնի կոմսին ըրածը. վեհանձնութեան դիմակ մը առնել եւ այնպէս պատասխանել ուզեց. բայց մարդ մը որքան որ խիղճը լռեցընել ուզէ նէ չկրնար ամէն ատեն յաջողիլ. Տը Լօզանին խիղճը մըտքին տրամադրութեանը մէջ անանկ շփոթ մը ձգեց՝ որ չկըրցաւ ուզածը ըսել, եւ ինչ որ չէր նէ՝ այն երեւիլ. խօսելիքը բերնին մէջ կը կոտըրտէր, եւ կըտրէկըցուկ խօսքեր դուրս կըթափէին. խելքը կը հասնէր որ կոմսը կըրնայ բանը եղածին պէս թագաւորին պատմել. իր անունն ալ այն ատենը յայտնի երեւան կելլէր. այն ատենը իր գլխուն գալիքը չգիտցուելու բան մը չէր ։

Ուստի ինք զինքը կըրցածին չափ ժողվելով կեղծաւորութեան ձեռք զարկաւ. այս մոլութիւնը մէկ բռնադատեալ հարկ մըն է՝ որ մոլին կըստիպուի առաքինութեան մատուցանել։ Ըսաւ. եղբօրս հետ բըռնած վարմունքէդ իմացած էի քու որքան առաքինի ըլլալդ. մեծամարտութեան առիթովն ալ աւելի իմացայ. բայց հիմակուան ըրածդ քու յարգդ իմ աչքիս եւս առաւել բարձրացուց. դուն խելքըս գլուխս կանչելով զիս իմ անձիս տէր ըրիր. հիմակուան ազնիւ վարմունքէդ շնորհակալ ըլլալուս գրաւականն այն ըլլայ՝ որ անոնց հետ բացած դատս առաջ տանելէն ետ կը կենամ. եւ անոնց

ժառանգութեանը վրայ ունեցած իրաւունքս անոնց կը շնորհեմ ։

Սալմոնի կոմսը ըսաւ. Ձեր խոստացած բարերարութիւններուն իբրեւ լրումն այն ալ կուզեմ՝ որ աղջկանս Աստղայիսը Վերիկային ես հանձնուի. անոր յառաջանալը եւ առնուն եւ ըստակ փառքերուն դիւրութիւն տալը ես իմ վրաս կառնեմ։ Բարերարութիւն մը պիտի ընես նէ լման ըրէ. որը աղջիկը եւ այրի կինը կատարեալ միխիթարէ։ Տը Լօզան նոյն օրը խոստացածը կատարեց. վեծի տակ ձրգած անկին վերաբերեալ բոլոր մուրհակները եւ թուղթերը խեղճ կընկանը վրայ դարձուց. որ՝ աղջիկը առաւ՝ կոմսին շնորհակալութեան գնաց ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Կանացի հետաքրքրութիւն եւ վրէժխնդրութիւն ։

ր Լօզանին կինը՝ իր երկանը անհաւատարմութեանը վրայ կասկած ունեցեր էր. հաւատարիմ բարեկամներու եւ լրտեսներու միջնորդութեամբ իմացեր էր թէ որոց հետ գաղտնի յարաբերութիւն ունի. եւ հնարագէտ վարպետութիւնով բանն անանկ դարձուցեր էր՝ որ դերակոմսին անհնար եղած էր այն կա-

կանթեղի անձերուն քովն երթալը. եւ մնացեր էր մինակ այն խեղճ խաբուած աղջիկը որ Վ՝ալմոնի կոմսին դիմեց ։

Տը Լ՝օզանին տօնը տունը յաճախելն ալ կնոջը սիրտը կասկած ձգեր էր. բայց առերեւոյթ մէկ պատճառ մը կար. կալուածնին իրարու քով ըլլալը. որով մէջերնին մէկ ապօրինաւոր յարաբերութիւն մը ըլլալուն ապացոյց չէր գտնուեր ։ Արդարեւ ընելուն պատճառն էր դերանկումնին փորձուելէն առաջ այն ընտանեաց հետ սերտօրէն կարգի սիրով վարուիլը. եւ հարսնիքէն [illegible] մեծնալը եւ [illegible] փափաքները. Նոյնցմէ սրտին մէջ մնացած կասկածը տարագրելու համար վարպետ [illegible] ալ գործած էր. եւ անոնցմէ իմացու[illegible] ծածուկ [illegible] ըլլալը. եւ անոնց ալ [illegible] հասնելով Վ՝ալմոնի կոմսին դիմելը ։ [illegible] մնացած եւ կանչուիլն ալ աւելի յանդգնութիւն տուած էր կասկածին. բայց Վ՝ալմոնին [illegible] տը Լ՝օզանին եկած առենը ինչ խօսիլը. եւ ինչու համար եկած ըլլալը չէր իմացած. [illegible] հետաքրքրութիւններուն կարգը այն [illegible] ։

« Այս գիշեր տը Լ՝օզանին հետ առանձնանալու համար [illegible] համար չէր [illegible] ալ [illegible] չէր, որ տը Լ՝օզան [illegible] եւ [illegible] մըն է ։ Ինքն կինը [illegible] գեղեցիկ եւ համեմատ էր նէ այնքան ալ փառասէր էր. եւ կարգաւորովը երկու նը-

պատակ ունէր։ Ինքը պալատին մէջն ըլլալով կըտեսնէր իր որ Սօղանը բաւական մեծ իշխանութիւն ունի հոն. եւ մէկ մը անոր հետ ամուսնանալէն ետքը կըյուսար որ ինքն ալ դիւրաւ կըրնայ անոր վրայ բացարձակ իշխանութիւն ունենալ. եւ ասով պալատական բամբիշներուն ամէնէն մեծը կըլլար։ Կանացի սեռին որքան ցանկալի բան մըն է այս։ Երկրորդ դիտաւորութիւնը այն էր որ որ Սօղանը ապօրինաւոր յարաբերութիւններէն ետ կըքաշէ. մինակ իր հետը կըկապէ. որով ամէն պալատականներուն կանանցմէ վեր եղած կըլլար իրեն ամուսնոյն զգաստութեան պատճառ մը ըլլալով։ Պալատի երկրպագուներուն մէջ այդպիսի ըզգաստութիւն տեսնուած չըլլալով՝ թէ որ ինքը այս դիտմանս յաջողելու ըլլար նէ իրեն մեծ փառք էր. եւ յաջողելու յոյս ալ ունէր իր անօրինակ գեղեցկութիւնովը եւ խելքովը։

Բայց կալուածին դրացիներուն՝ Սալմոնի կոմսին դիմելու ստիպուելուն դէպքէն իմացաւ որ այս երկրորդ դիտաւորութիւնը չէ յաջողեր մինչեւ այն ժամանակը. եւ այն օրնէն ալ ասոքը կորուսելուն պատճառ՝ Սալմոնի կոմսը եղեր է։ Նանը ամէն մանր պարագաներովը հասկընալ դնելով միտքը՝ շնորհակալ ըլլալու պատըրուակաւ իր սագրը Սօղանի ասպետը հետն առնելով կոմսին տունը գնաց։ Ասպետը իր եղբայրներուն չէր նմաներ. բարեկարգ կտրիճ մըն էր։

Սակայն կոմսը այս կնոջը իրեն այցելու-
թեան երթալուն բուն միտքը հասկըցաւ. թէ
որ չարամիտ մարդ մը ըլլար նէ՝ որ Լօզանին
ամէն գաղտնիքը մի բստ միոջէ կընկանը կը հաս-
կըցընէր. եւ երէկ կընկան մէջ խռովութիւն
ձգելով տունը որ Լօզանին գլխուն դժոխք կը-
դարձընէր. հետեւութիւնն ալ որ Լօզանին հա-
մար շատ գէշ կըլլար: Բայց ինքը չուզեց բա-
նը անոր հասկըցընել. մէկ դիէն ալ քրիստո-
նէական բարոյականէն չխոտորիլը հաստատ միտ-
քը դրած ըլլալով՝ բանը ծածկելու համար սուտ
խօսիլ ալ չէր ուզեր. ուստի քանի՛ որ դերակոմ-
սուհին այս բանիս վրայ խօսք կը բանար՝ կոմսը
ճարտարութեամբ խօսքը ուրիշ բանի վրայ կը դար-
ձընէր. եւ ուղղակի պատասխան տալու ստիպուած
ատենը այնպէս տարտամ բան մը կըզրուցէր՝ որ
կինը որոշ մէկ միտք մը չէր կըրնար հասկընալ:

Անկէց մանրամասն տեղեկութիւն ստանա-
լէն յոյսը կտրելով ուրիշ սատանութիւն մտա-
ծեց: Գիտէր որ կընիկ մարդոց բերանը թոյլ
կըլլայ. գաղտնիք պահելը անոնց համար չէ.
ուստի կոմսին հրաժարական ողջոյնը տալու ա-
տենը՝ կոմսուհիին հետ տեսնուելու ալ փափաք
ցուցուց: Ասիկայ ալ իմացած էր դերակոմ-
սուհիին գալուն նպատակը. եւ միտքը դրած
էր բան մը չհասկըցընել. որով ասոր հետ տե-
սութենէն ալ բան մը չհասկըցաւ:

Մէկ անգամ միայն գալով չկըրցած հաս-
կըցածը կըյուսար որ այն տունը երթալ գա-

լը յաճախելով կըրնայ հասկընալ. եւ տասը այլ տարիէ եղաւ իր տղերը որ Լօզան տապե-ւյին առաջին անգամին հետը գտնուիլը։ Այն անգամէն Սալմոնի կոմսուհին ու որ Լօզան դերակոմսուհին իրարու հետ մտերմական խօսակցութեան մտնելով խօսք մըն ալ անցա կոմսին Յուլիս տղեկը որ Լօզան տապետին տեսնելու։ Ամէն ազգի մէջ այս կայ. երկու կին, իրարու հետ խիստ մտերմաբար տեսնուին նէ մանչ մը կամ աղջիկ մը կարգելու խօսք չմըտնելը գրեթէ անհնար է։ Ասով որպէս թէ իրարու խնամի եղան. եւ դերակոմսուհին ու տապետը շատ անգամ կուգային հոն. բայց դերակոմսուհին միշտ իր նպատակէն կը վրիպէր. որոշ բան մը չէր կրրնար հասկընալ։

Ասանկ յաճախ տեսութեամբ աղէկ հասկըցաւ դերակոմսուհին Սալմոնի կոմսին առաքինութիւնները. զմայլեցաւ. եւ սիրտը անոր հետ սիրով կապուեցաւ։ Բայց աւելի մաքուր սէրն ինչ ըլլալը չգիտնալով սիրահարութեան փոխեց. կուզէր ինքն ալ իր կողմէն ամուսնական հաւատարմութիւնը աւրել. որպէս թէ ամուսնոյն անհաւատարմութեանցը վրէժն առնելու համար։ Կոմսին քաղցր եւ մարդասէր բարքը տեսնելով ալ խաբուած էր, կը կարծէր որ իր մտքէն անցածին դիւրաւ կամակից կը գտնէ կոմսը. միայն թէ կերպով մը միտքը անոր բանայ։ Առաքինի ըլլալը փորձով հասկըցած էր. բայց առաքինութիւնը մինչեւ որ աստիճան հաս-

նելը չէր գիտեր. եւ կը կարծէր որ պալատը ձեծցած ըլլալով. պալատականներուն մոլութիւնըն ալ ունի :

[illegible] հետ քալ՝ երթալէն ետքը որպէս թէ աւելի մտերմացած՝ մինակ երթալ գալ ալ սկսաւ. այն միջոցին ընտանութիւնը աւելցուց [illegible] [illegible], [illegible] ճամբաներ մտաւ՝ որ ինքը բան չըրած [illegible] մտքը [illegible] : [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] : բայց [illegible] կը կեղծէր. մինչեւ որ դերակատարանքի [illegible] [illegible] հասնելով օր մը մտքը բացաւ. որպէս թէ դերասանութեան ըրած [illegible] [illegible] [illegible] ար[illegible] [illegible] ընելու իրեն հետ միաբանի : [illegible] [illegible] մէկ նոր. Յովսէփ մը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] յառաջադի[illegible] [illegible] ալ [illegible] որ իր [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մը [illegible] [illegible] [illegible] չէ. իր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ու [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. բայց [illegible] [illegible] կը յաճախէր. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] քալը [illegible], կամ բան մը [illegible] կը ծը[illegible] կը [illegible] կամ [illegible] [illegible] կը [illegible]. որով [illegible] [illegible] [illegible] վը[illegible]ութիւն ընելու չյաջողեցաւ :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

[illegible]

[illegible] յարմարա-
կից գեղեցկութեամբ [illegible] էր՝ որ մէկ
մը ինքն, [illegible] չէր
յուսար որ մեռնելու [illegible] կամքը
ըրաւ. Եւ [illegible] որ [illegible] թիւնը
կիմացուն [illegible] թիւնը՝
որ ողջախոհութիւնը [illegible] պահէր, զիւրե՝
պաղատութիւնն ալ [illegible] Յուսա-
լի բան չէր [illegible] -
թիւն եւ [illegible]
որ համարձակ [illegible]
էին. եւ [illegible] ազդե-
ցութեամբ [illegible] որ մէկ հա-
արկ [illegible] թեանց.
Համաստղ [illegible] չէր [illegible]
[illegible]
թագաւորական [illegible]
էր. այն [illegible]
եւ [illegible], եւ
իր [illegible] հա-
ւատարմութիւն [illegible] մի-
[illegible] թէ որ [illegible]

Թիւն ունենար՝ ինչպէս որ ուրիշ բաներու մէջ ունէր, եւ բարկութեան եւ վրէժխնդրութեան եւ բղջախոհութեան կիրքը գերի չըլլար նէ՝ Սալմոնի կոմսը սքանչելի մէկ մարդ մը սեպուելու էր, եւ անոր վրայ ունեցած յարգը եւ վարկումը աւելցընելու էր։ Բայց կոմսը՝ որ գեղեցկին Հ'օլօէփիայ առաքինութեանը նմանող եղաւ կնոջ առաջարկութիւնը մերժելով՝ միւս կողմէն ալ նմանելու էր անոր ախակալութեանը եւ թըշնամութեանը նպատակ ըլլալով։ Ասոր միտքը դրաւ որ այսպէս չնաշխարհիկ առաքինութեան դէմ վրէժխնդրութիւն ընէ։

Բայց Գերակոմսուհին հետաքրքրութեամբ սկսած եւ պղծութեան խորհրդով վերջացած այցելութիւնը մէկ ուրիշ աղէկ արդիւնք մը ունեցաւ։ Ըսինք որ մէկ երկու անգամ Գերակոմսուհին իր տղաքը Լօզանի աւագերը հետը բերեր էր Սալմոնի կոմսին տունը, եւ կոմսին Ճիւղիա աղջիկը անոր հետ ամուսնացընելու խօսք մը եղեր էր։ Լօպերը բարեսիրտ երիտասարդ մըն էր՝ բայց ժամանակին գաղափարներուն ալ բըռնուած էր. անհաւատութեան սկզբունքները անոր ալ մտքին մէջ տեղի տուած էին։ Ճիշդ անհաւատ չէր. հաւատքը չէր ատեր՝ բայց չէր ալ սիրեր. որովհետեւ չէր գիտեր. քրիստոնէութեան վրայ ինչ տեղեկութիւն ունէր նէ՝ միայն անհաւատներուն գրքերը կարդալով քաղած էր. եւ այսպիսի տեղեկութիւնները ծուռ ըլլալը ամէնուն յայտնի է։ Բայց անհաւատութիւնը մար-

դուն դատուելու ալ կարէ։ Մէկն մարդ գիտէ եւ կը խոստովանի՝ որ արդարութիւնը մէկ բանին վրայ երկու կողմէն ալ լսելու եւ երկուքին մէջ դատելու է. կարելի է ուրիշ նիւթերու վրայ այսպէս ալ ընել. բայց հաւատալեաց վրայ գալու ըլլայ նէ՝ հաւատոյ պաշտպանութեան վրայ գրըուած բան չկարդար, նախապաշարեալ մարդու գրած է ըսելով. երբեմն շարադրութեանը չհաւնիր; երբեմն՝ այսպէս գրքերը կարդալ ինծի չիյնար, ես վարդապետ չեմ քահանայ չեմ կ'ըսէ։ երբեմն՝ համեմատականութեան կամ բողոքականութեան կամ չգիտեմ ո՛ր կրօնքին միտում ունի կ'ըսէ. բայց երբ իրեն ունիմ կարծած կրօնքը ասոնցմէ ի՞նչ տարբերութիւն ունենալը հասկըցունի նէ՝ բան չգիտէ որ պատասխանէ. եւ գիտնալ ալ չուզեր։

Ահա այսպիսի երիտասարդ մըն էր, որ Լոզան ասպետը. եւ անկէց զատ՝ Թեթեւ ալ էր. ինչպէս կըլլան սովորաբար՝ Թուլահաւատութեան կամ կրօնից ազգիտութեան մէջ մեծցած երիտասարդները։ Ասոր խիղճ առաքինի կրնար սեպուիլ. որովհետեւ վրան տիրող մոլութիւն մը չէր երեւցած. բայց առաքինութեանն ալ վստահիլ չէր ըլլար։ Միքը առաքինութեան փորձն է. եւ մարդու մը առաքինութիւն երբ աստուածային պատուիրանաց վրայ հիմնած ըլլալու տեղ մարդկային նկատմանց վրայ հիմնի. երբ մէկ մարդ մը մոլութենէն փախչի՝ տեսնողը կամ լըսողը ի՞նչ կ'ըսէ ըսելով, կամ ամօթ կամ իր

պատուոյն ճշմարտակար ունենալով, անոր առաքինութիւնը խախտուած է. երբ մոլութիւնը մարդ- չիմանալուն վստահ ըլլայ, կամ չարերը եւ յաջողութիւն ունեցող մարդիկ այն մոլութեանը հետեւելնուն համար ամօթ չսեպուի, այն ատենը տանձը կը վերնայ, եւ ինքն ալ անխիղճ նոյն մոլութեանը կըսկսի հետեւիլ։

Աղմուկ այս ասպետը իրեն փեսայ ընելու միտք ունեցեր էր. բնաւորութիւնն ալ՝ գաղափարներն ալ լրտեսելով հասկըցած էր. ուստի միտքը դըրաւ ասոր քըչիկ քըչիկ քրիստոնէական կրթութիւն տալ. եւ բռնելու ճամբան արդէն իր հօրմէն սովրած էր. հայրը զինքը անհաւատութեան խորխորատէն ինչ կերպով հանեց եւ որ Յօզան պարոնին հրապոյրներէն ազատեց նէ՝ իրեն ալ բացական էր նոյն ճամբան բռնելը. այնպէս ըրաւ եւ յաջողեցաւ։ Անհաւատները որքան որ իրենք զիրենք լուսաւորեալ կը կարծեն նէ՝ մըտքերնին մէկ նախապաշարումով մը պատած մըթընցած է. այն նախապաշարումը վերնալու է որ միտքը լուսաւորի. բայց անհաւատութիւն տածողներն ալ այս նախապաշարման վարագոյրը հետ զհետէ հաստատելու եւ թանձրացընելու կը նային։ Ով որ կրնայ այս վարագոյրը վերցընել նէ՝ անոր յարգը կը կորսնեն. ծիծղելի է կըսեն. ընդդէմ եկեղեցւոյ մոլորութիւն կը քարոզէ կըսեն. երբ իրենք ոչ եկեղեցին ինչ ըսելը եւ ինչ սովրեցընելը գիտեն. եւ ոչ մոլորութիւն ըսելով ինչ հասկըցուիլը, զաւակը

առաքինութեան եւ բարի վարուց մէջ կրթել ուղող մէկը՝ հարկաւ այսպիսի մարդոց գրածները, այն մատաղ մտքերուն վրայ ազդեցութիւն ընելէն հեռու պահելու է. զգուշանալու է որ այնպիսի բաներ տղոց ձեռք չանցնին, թէ գիրք ըլլան՝ թէ պարբերական տետրակ կամ թերթ. Այս բաներէս կը հասկցուի թէ որքան կը սխալին եւ գէշ կ'ընեն անոնք՝ որ քրիստոնէական հաւատոց հիմը խախտող եւ հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ պաշտօնեաները արհամարհել սորվեցընող գրուածներ՝ դպրատուններու կը ցրուեն ձրի՝ որ տղայքը կարդան, եւ այս գործը իրենց մէկ ազգասիրութիւն մը կը սեպեն. որպէս թէ ազգին տղոցը մտքէն առաքինութեան հաստատուն հիմը խախտելը՝ ազգին ակէկութիւն մը ընել ըլլայ. որ բոլորովին ասոր հակառակն է. Ամենէն կարեւորն այն է՝ որ թէ որ մատղաշ տղոցը մտքին պըլըշկած թիւր սկզբունք մը կայ նէ՝ անոնք ջնջելու, եւ հաւատոց պատմութիւնը ճշտիւ անոնց առաջը դնելու հոգ տարուի։ Վալմոնի կոմսը իր փեսացուին սանկ ըրաւ. մտացը նախապաշարմունքը վերցուց. անիկայ քրիստոնեայ՝ եւ իրեն փեսայանալու արժանի մարդ մը ըրաւ. անկէց ետքը իր հօրը՝ Վալմոնի մարքիզին գիր գրելով հրաման խնդրեց նոյն երիտասարդը իրեն փեսայացընելու. եւ անոր հաճութիւնն առաւ։ Մարքիզն ալ գրով իր հօրեղբօրը հաճութիւնն առաւ՝ որ իրենց ազգատոհմին մեծն էր, եւ

սահմանակից տէրութեան մը արքունիքը գացած էր դեսպանութեամբ . ասիկայ գիր գրեց Ալմոնի կոմսին . միջնորդելով եղբօր որդւոյն համար . վասն զի այն ազնիւ երիտասարդը կոմսին միտքը հասկըցած ալ էր նէ՝ իրեն համեստ պարկեշտութիւնը չէր ներեր որ իրեն ալ հաճութիւնը անոր իմացընէ .

Կասկած ունէր ասպետը՝ որ իւր մեծ եղբայրը որ Լօզան դերակոմսն էր իր միտքը դըրածն իմանայ նէ հաճութիւն չտար եւ արգելք ալ կըլլայ . կոմսին թշնամի ըլլալուն համար չէ ալ նէ՝ եղբօրորդին աչքը բացուելու եւ միտքը լուսաւորուելու վիճակէն հեռացընելու համար : Բայց անոր չիմացուցած ալ չէր ըլլար , եւ ասոր համար ասպետը խոհեմութեամբը թագուհիին դիմեց : որպէս զի այս ամուսնութեանը հրամանը դերակոմսէն անիկայ ուզէ . որովհետեւ գիտէր որ թագուհին զԱլմոնի կոմսը եւ անոր ընտանիքը շատ կը յարգէ . եւ որ Լօզան դերակոմսն ալ չկըրնար թագուհիին բանը մերժել :

ԳԼՈՒԽ· ԺԲ·

Բարի արարէք ատելեաց ձերոց

ՍՊԵՏԸ այս բանը Թագուհիին խմացընելէն եւ անոր միջնորդութիւնը խնդրելէն՝ քանի մի օր առաջ պալատականներէն մէկը մեռեր էր. եւ անոր ունեցած պաշտօնը որ պատուաւոր ըլլալէն զատ շատ ալ շահաւոր էր՝ բացը մնացած ըլլալով, Թագուհին առաջարկած էր Թագաւորին, եւ հաճեցուցած ալ էր որ նոյն պաշտօնը Վալմոնի կոմսին տրուի։ Աչեանողը որ Լօզան ազգատոհմին հետ ազգականութիւն ունէր. եւ որքան որ պետութեան պաշտօնները ստացուածքներու պէս ազգականներու ժառանգութիւն չեն մնար ալ նէ՝ որ Լօզան դերակոմսը յոյս մը ունէր եւ կը փափաքէր ալ որ իրեն տրուի։ Ուստի այն պաշտօնը Վալմոնի կոմսին տրրուիլն որ իմացաւ նէ՝ շատ բարկացաւ եւ մտատանջութեան մէջ ալ ինկաւ. որովհետեւ կըկարծէր թէ իրեն ետ ձգուիլը աչքէ ինկնալու մէկ նշան մըն էր։

Կոմսը որ Լօզանին միտքը իմանալուն պէս Թագուհիին աղաչեց որ նոյն պաշտօնը որ Լօզանին տալ տայ. եւ պաշտօնի ետեւէ ըլլալու եւ անոր պաշտօն մը առնալու կարօտութիւն

չունիմ ըսաւ, եւ տը Լօզանին յանձնելովդ զիս աւելի երախտագէտ եւ շնորհապարտ կը-նէք, քան թէ անմիջապէս ինծի տուած ըլլա-յիք։ Թագուհին՝ որ զկոմսը կը յարգէր, եւ գիտէր ալ որ տը Լօզանը անոր մահու չափ թշնամի է, եւ այս պարագայս կոմսէն ալ ծա-ծուկ չէ, սքանչացաւ անոր վեհանձնութեանը վրայ․ անանկ վեհանձնութիւն մը որ քրիս-տոնեայ մը միայն կրնայ ընել․ եւ խնդիրը կատարեց, այն փառաւոր եւ շահաբեր պաշտօ-նը տը Լօզան դերակոմսին տալով։

Մէկ երկու օր ետքը երբ տը Լօզան սա-ցեալին խնդիրքէն իմացաւ որ կոմսը իր մէկ հատիկ աղջիկը անոր տալու կը հաճի, շատ ու-րախացաւ․ եւ թագաւորին ալ իմացուց․ եւ ա-սիկայ առիթ առնելով պատմեց որ գերակոմսը թէպէտ Սալմոնի կոմսին անհաշտ թշնամի է, բայց կոմսը այնպէս վեհանձն եւ բարեսիրտ մարդ մըն է՝ որ ամէն ջանքը կընէ անոր աղէ-կութիւն մը ընելու առիթը չըփախցընելու․ եւ չարը իր աղէկութիւններովը կը յաղթէ, ինչ-պէս որ սուրբ առաքեալը կըսէ․ իրեն համար-պատրաստուած հացը իր բերնէն հանեց իր ծա-նուցեալ թշնամիին բերանը դրաւ․ վասն զի այն պաշտօնն որ Սալմոնի կոմսին տուեր էիր, եւ ետքը իմ աղաչանքովս տը Լօզան դերակոմ-սին տուիր, նոյն իսկ կոմսին աղաչանօքն էր։

Թագաւորը այս պատմութեանս վրայ խան-դաղատեցաւ․ նոյն օրը տը Լօզան գերակոմսը

կանչել տուաւ, եւ կոմսին աղջկանը հետ ասպետը ամուսնացընելու խնդիրը առաջարկեց ։ Դերակոմսին մտացը մէջ երախտագիտութենէն աւելի զօրաւոր էր թշնամութիւնը. մանաւանդ որ հիմայ նոյնը նոր արծարծող եւ բորբոքեցընող ալ կար, իր ամուսինը. եւ Սալմոնի կոմսէն առած ամէն բարերարութիւնները իր սրտին մէջ նոր խոց մը կը բանային. իր կրից բորբոքեալ կրակին վրայ ձէթ լեցընելու պէս էր ։ Թէ որ առաջարկողը ասպետն ինքն ըլլար նէ՝ անհնար էր որ դերակոմսը հաճութիւն տար, բայց թագաւորն առաջարկեց. եւ բնաւ ամենեւին ասոր բանին չէր գար կոմսին թշնամի ըլլալու նշան մը ցուցընել վրան. չէր գիտեր որ թագաւորը ամէն բան իմացած է. կամայ ակամայ հաճութիւն տուաւ ։ Իսկ նոյն առթիւ թագաւորէն լսելով որ իրեն նոր տրուած պաշտօնը Սալմոնի կոմսին միջնորդութեամբն եղած էր՝ պարտաւորեցաւ անձամբ անոր շնորհակալութեան երթալ. այս ալ իրեն մէկ նոր հարուած մըն էր. վասն զի երկուքն ալ մի եւ նոյն թագաւորի պալատան մարդիկն ըլլալով՝ չէր քաշեր որ ինքը իրեն հաւասար կամ (ինչպէս որ թերեւս ինքը կը կարծէր) իրմէ վար մէկուն շնորհիւը եւ միջնորդութեամբը պաշտօն առած ըլլայ ։ Այս միջնորդութիւնը անոր կնոջը դերակոմսուհիին ալ շատ ծանր կուգար, երբ որ Լօզանին հետ ասոր համար ամուսնացեր էր՝ որ որ Լօզանը պալատան մէջ ամէնէն.

աւելի ազդեցութեան տէր կը կարծէր. որով ինքն ալ պալատական կանոնաց եւ ընդհանրապէս Փրանսայի կառավարութեան երկիրներուն բոլոր կանոնացը գերագոյն ըլլալ կերազէր. Հիմայ ինչպէս որ դերակոմսը Վալմոնի կոմսին շնորհակալութիւն ընելու կը պարտաւորէր, իրեն ալ նոյն քաղաքավարական պարտաւորութիւնը կար Էմիլիա կոմսուհիին այցելութիւն մը ընելու. որ իրեն մահուան հաւասար էր:

Դերակոմսը Վալմոնի կոմսին գնաց տարուապաշտած շնորհակալութեան պարտքը հատուցանելու. եւ ինչպէս որ թագաւորէն հրահանգ առած էր՝ նոյն առթիւ անոր Ջուլիա աղջիկը իր եղբօրը ասպետին ամուսնութեան տալ առաջարկեց: Կոմսը եւ կոմսուհին մեծ մարդասիրութեամբ ընդունեցին դերակոմսին գալուստը՝ եւ անոր խնդիրը՝ որպէս թէ ճիշդ հաստատ բարեկամ եղած ըլլային իրարու. եւ երբեք մէջերնին պաղութիւն մը մնացած չըլլար. եւ ամուսնութեան խնդիրն ալ երկու կողման հաճութեամբը որոշուեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Որոգայթաւոր բարեբարութիւն։

յն, ատենները գաղղիացիները Բը-րուսիայի տէրութեան հետ պատերազմ ունէ-ին. եւ արդէն պատրաստուած եւ մարէշալի մը զօրապետութեամբ Թշնամիին դէմ խրկուած բանակէն զատ երկու մնայուն բանակներ ալ հաւաքելու խօսք կ'ըլլար. պալատականները ա-մէնն ալ աչքերնին չորս բացեր՝ պատրաստ-ուեր էին բանակի մը վերին զօրապետութիւ-նը իրենց յափշտակելու, եւ ասոր համար վար-պետ խարդախութիւններ եւ դաւաճանութեան հնարքներ ալ պակաս չէին. պալատին մէջ յուզմունքը շատ էր. եւ այս դաւաճանութիւն-ներուն մէջ գերակոմսուհիին նիւթածը բանե-ցաւ, որ Սալմոնի կոմսին վնասելու եւ անի-կայ արքունեաց աչքէն ձգելու համար ըրած ուխտը մոռցած չէր։

Թագաւորին աչքէն մէկը ձգելու համար պալատականներուն մեծ վարպետութիւնն է ա-նիկայ մեծապէս գովել, եւ դուրսի երկիրները հանդարտ եւ խաղաղ պահելու յարմար պաշտօ-նատէր մը ցուցընել։ Թագաւորը անոր պաշ-տօն մը տալով փառօք եւ պատուով մայրաքա-

քաղէն կը հանէ. թշնամիներուն ըրած աղէկութիւնն ալ մինչեւ հոն է։ Ասկէց ետքը կըսկըսին կամաց կամաց գովեստնին պարսաւի փոխել. գիտցածնուս պէս չելաւ ըսելով իրենց աղէկ ընտրութեան տէր չըլլալու պզտիկութեանն ալ յանձնառու կըլլան. ըրած մէկ թեթեւ պակասութիւնը կը մեծցընեն եւ այնպէս կը պատմեն. պակասութիւն չունի ալ նէ՝ իրենք կը հընարեն. զրպարտութիւն կընեն։ Բայց աւելի զգուշաւորները, որ գիտեն թէ ըսածներնին զրպարտութիւն ըլլալը թէ ուշ թէ կանուխ կիմացուի՝ եւ իրենք կը խայտառակին, ուրիշ հընարք ունին բանեցընելիք։ Իրենց միջնորդութեամբը դուրս խրկուելու մարդուն քովը մարդ մը կը դնեն իրենց կողմէն՝ որ անոր ըրած կամ ընելիք աղէկութիւնները կաւրէ. գէշութիւնները ընել կուտայ կամ ինքը կընէ, եւ ըրածը անոր մեծին կը սեպուի. եւ այսպէս ընելիք զրպարտութիւններնուն մէկ հիմ մը կը պատրաստեն առաջուց։ Այս այն պաշտօնատէրը մայրաքաղաքին մէջ ներկայ չըլլալով որ իրեն համար լարուած որոգայթները իմանայ եւ խորտակէ՝ կը բռնուի. մէկ մըն ալ յանկարծ գիր մը կառնէ, որով պաշտօնը ձգելու. եւ այնինչ երկիրը երթալու եւ մինչեւ յատուկ հրաման չըլլայնէ մայրաքաղաքը չդառնալու հրաման կընդունի. եւ անկէց ետքը Աստուած գիտէ թէ այնպէս հրաման մը երբ պիտի ըլլայ։

Սալմոնի կոմսը քանի՛ որ պալատականնե-
րուն կարգը մտած էր՝ պատերազմի մը մէջ
անձամբ գտնուած չէր, որ գիտցուի թէ զին-
ուորական արուեստին մէջ ի՛նչ աստիճան հմը-
տութիւն ունի. այսու ամենայնիւ ասոր զին-
ուորական վարժութիւնը եւ քաջութիւնը գո-
վել սկսաւ տը Լօզան գերակոմսը չարամ[...]
ամուսինէն թելադրելով. որ մէկ կողմէն ա[...]
ինքը՝ երկանը ըսածներուն հաստատութիւն
կուտար։ Այնքան ըրին որ թագաւորը ասիկայ
նոր պատրաստուելու երկու բանակին մէկէն
գերագոյն սպարապետ անուանեց. մեծ բանակը
քան հազար հոգիէ պիտի բաղկանար. եւ անոր
գլուխ պիտի ըլլար Կոմսը անձամբ. փոքր բա-
նակին ալ ութը հազար հոգիէ պիտի ըլլար. եւ
կոմսը ինքը անոր զօրապետ մը պիտի ընտրէր,
որ իր հրամանին տակը ըլլար. որով ինքը Կոմ-
սը երկու բանակին ալ գործողութիւններուն
պատասխանատու կըլլար։ Թագաւորը եւ թա-
գուհին՝ որ Սալմոնի կոմսը կը սիրէին, պարզ-
մտութեամբ կարծեցին որ այս մեծ պատիւը կոմ-
սին տալով անիկայ ըստ արժանւոյն յարգած կըլ-
լան. եւ նոյն իսկ թագուհին անձամբ նոյն
պաշտօնը շնորհաւորեց. սակայն տակի խարդա-
խութիւնը շատ աղէկ կը հասկնար կոմսը, որ ինքն
ալ անոնց վարժուած դպրատան մէջ վարժուած
էր. ամէն բան գիտէր, բայց աղէկը միայն կընէր:
Կուզէր պաշտօնէն հրաժարիլ. բայց օրինաւոր պատ-
ճառ մը չունենալով ակամայ կամօք ընդունեց։

Մէկ մարքիզ մը՝ գերագոյն սպարապետու-թեան ետեւէ էր. որ Յօզան այս սպարապետ-ութիւնը Վալմոնի կոմսին տալ միջնորդելէն ետքը կոմսին ալ միջնորդեց որ երկրորդ բանա-կին զօրապետութիւնը այս մարքիզին յանձնէ։ Պատմագրաններէն յայտնի կերեւի այս միջնորդու-թեանս տակը ծածկուած սատանութիւնը։ Մարքիզը 'ի հարկէ սպարապետ ըլլալու փա-փաքը ձգած չըլլալով միշտ որոգայթ պիտի լա-րէր կոմսին, որպէս զի անիկայ ձգէ եւ անոր տեղը ինքը անցնի։ Ուստեւալքար՝ կոմսին հը-րամանները ամենայն ճշդութեամբ պիտի չկա-տարէր. ամէն առեն թշնամիներուն զօրանալու եւ Գաղղիացւոց երկու մասնաւոր բանակներուն մէկէն տկարանալուն եւ յաղթուելուն կերպը պիտի մտածէր։ Թուլահաւատ մարդոց մէջ այս-պիսի ազգասիրութիւններ ալ կըլլան։ իրենց կիրքը ամէն բանէն վեր բռնելէն ետքը ի՛նչ որ գնելք կըլլայ իրենց՝ ազգերնուն ալ մատնիչ ըլլալու եւ ազգը իրենց կրիցը զոհելու։

Մարքիզին այսպիսի դիտաւորութիւն ունե-նալը յայտնի եղաւ պատերազմի մը մէջ, ուր վտանգաւոր շարժումով մը քիչ մնաց չարաչար պիտի յաղթուէր, եւ բանակը ցրուէր։ Կոմ-սին՝ մարքիզին ամէն շարժմանցը վրայ եւելօք մտադիր ըլլալու համար այն միայն բաւական էր՝ որ անիկայ զօրապետ ըլլալ առաջարկողը իր անհաշտ թշնամին էր։ Այս աչալրջութիւնովը ազէկ ժամանակին իմացաւ վտանգը. վրայ հա-

[illegible] մեծ փոքր վա-
[illegible] ալ երբ բանին ելքը
[illegible] աւելցաւ մեծ քաջա-
[illegible]
[illegible] էր դիտաւորութիւնը ։
[illegible] ակայ իր քովէն հեռացընե-
[illegible] ամիներուն ըրած ճամբան
[illegible] նեց գիր գրելով պատերազմին
[illegible] թիւն տուած ատենը մարքիզին
[illegible] գործերն ալ գովութեամբ պատ-
[illegible] կըսէր. այսպէս ճարպիկ եւ նը-
[illegible] պետ մը. աւելի օգտակար գործ կը
[illegible] մէ որ մարէշալին ըսպարապետութեան
[illegible] նուած մեծ բանակը խրկուի. Թշնամին
[illegible] ելագոյն զօրութիւնը այն բանակին դէմ
[illegible] ելով այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն
[illegible] պէ ։

Խըրկած նամակին պատասխանն առաւ ։ Թա-գաւորն ու Թագուհին անոր ըրած քաջութենէն մեծապէս շնորհակալ էին. բայց միանգամայն կը ծանուցանէին որ Թշնամին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին. չըլլայ որ դրացի տէրութիւններ նախանձին, եւ Գաղղիան շատ զօրացած տեսնելով տկարացընելու համար անոր Թշնամին հետ միանան ։ Ու որովհետեւ նոյն իսկ Լիւքն մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կը պատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ, եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ, նոր հրաման եւ հրահանգ առնելու համար։ Տը Ֆլօղան գերմանիոյն ալ առանձին բարեկամական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, քանզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր, որովհետեւ Սուլթանի կոմսին սպարապետ ըլլալը աւելի փառաւորութեան պատճառ եղաւ, որուն ինքը չէր յուսար. պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անիկայ՝ ինքնիրեն կըսէր. Ի հարկէ մէկ սխալ մը գործելով կը խայտառակի. Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կիյնայ. Եւ ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ։

Սուլթանի կոմսին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանաւը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ. բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատը տարին. հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին։ Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր. որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր. բայց այս միջոցիս փառաւոր պաշտօն մըն էր, որովհետեւ Գաղղիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Պրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր, եւ Սուլթանի կոմսը այս պաշտօնին հանելով այն երկու աղէկութենէն զերծ ըլլալը կը-

սաւ․ Թշնամիին յաղթեց եւ մեծ փառք վաստըկեցաւ ։ Ինքն մարքիզն ալ երբ բանին ելքը աւրիշ կերպ տեսաւ՝ սախալուեցաւ մեծ քաջութիւններ ընել ։

Կոմսը հասկըցած էր դիտաւորութիւնը ։ ուստի ինքն ալ ասիկայ իր քովէն հեռացընելու համար իր Թշնամիներուն բռնած ճամբան բռնեց․ արքունեաց գիր գրելով պատերազմին վրայ տեղեկութիւն տուած ատենը մարքիզին քաջութեան գործերն ալ գովութեամբ պատմելէն ետքը կըսէր․ այսպէս ճարպիկ եւ նըրիճ զօրապետ մը․ աւելի օգտակար գործ կըտեսնէ թէ որ մարէշալին սպարապետութեան տակը եղած մեծ բանակը խրկուի․ Թշնամիին առաւելագոյն զօրութիւնը այն բանակին դէմ ըլլալով՝ այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն կվայլէ ։

Խըրկած նամակին պատասխանն առաւ ։ Լիւդովիկոսն ու Թագուհին ասոր ըրած քաջութենէն մեծապէս շնորհակալ էին․ բայց միանգամայն կըծանուցանէին որ Թշնամիին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին․ չըլլայ որ դրացի տէրութիւններն նախանձին, եւ Գաղղիան շատ զօրացած տեսնելով տկարացընելու համար անոր Թշնամիին հետ միանան ։ Այս որովհետեւ նոյն իսկ ինքն՝ մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կըպատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ, եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ, նոր Հռոմայ եւ Հռոմայեցւոց անուներու համար: Տը Լօզան դերակոմն ալ առանձին քաղաքական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, քանզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր, որովհետեւ Ալեմոնի կոմսին սպարապետ ըլլալը աւելի փառաւորութեան պատճառ եղաւ, որուն ինքը չէր յուսար. պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անիկայ՝ ինքնիրեն կըսէր. Ի հարկէ մէկ սխալ մը գործելով կը խայտառակի. Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կիյնայ. եւ ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ:

Ալեմոնի կոմսին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանաւը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ. բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատը տարին. հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին: Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր. որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր: բայց այն միջոցիս փառաւոր պաշտօն մըն էր, որովհետեւ Գաղղիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Պրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր, եւ Ալեմոնի կոմսը այս պաշտօնին հանելով այն երկու աղէկութեանց տէր ըլլալը կը-

ճանչցուէր։ Ըսելի փառք մը այն եղաւ կամոքն՝ որ դեսպանութեան վերադարձեալ փափուկ պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն. երթալու Ռուսիոյ Թագաւորը հաճեցնելու էր որ Գաղղիայի ուրիշ թշնամիներէն զատուի, եւ Գաղղիայի հետ բարեկամութեան դաշինք մը դնէ։ Այսպիսի դժուարութիւն առաջարկող պետութեան դեսպանը թէ որ պետութեան գործոց մէջ եփուն չըլլայ նէ՝ իրեն կողման վնասակար ըլլալու առաջարկութիւններ ընդունելու կը ստիպուի, կամ գործը չկրնար յաջողցընելու. ասոր համար աշխարհավարութեան հմուտ եւ յաջողակ մարդ մը պէտք էր։ Ձ յաջողերնէ՝ որ յաջողութիւն գըտնելէն աւելի յուսալի էր՝ դեսպանութեան ընտրուած մարդը յարգը եւ պատիւը իր ազգին եւ տէրութեան առաջը կըկորսընցընէր. Տը Լօզան դերակոմսին ուզածն ալ այն էր. ուստի այս պատիւս անոր տալ տուողն ալ անիկայ էր։ Ժամանակ մը կոմսին հայրը Սալմոնի մարքիզըն ալ հոն դեսպան գացած էր այժմեան Թագաւորին հօրը ժամանակը, եւ խելքովը եւ հանճարովը եւ անկեղծութիւնովը մեծ համբաւ վաստըկած էր երկու տէրութեան մէջ ալ։ Թագաւորը որ այն ատենը տակաւին տղայ էր՝ մարքիզին դեսպանութեան գործերը լսելով Սալմոնի ցեղին մէկ համակրութիւն մը ունեցեր էր. ուստի այս անգամ որ լսեց թէ իր հօրը քով դեսպան խրկուած Սալմոնի տղան է որ իր քովը դեսպան պիտի գայ՝ շատ պիտի

ուրախանար. եւ գործը յաջողութեամբ լըմըն-ցնալուն մեծապէս դիւրութիւն պիտի ըլլար։

Պ. Երակոմսն ալ կըստիպէր Վալմոնի կոմսը որ օր առաջ ճամբայ ելլէ. չէ թէ պետութեան գործը օր առաջ զօրանալու համար, այլ կոմսին ներկայութենէն ազատելու՝ որ իր աչքին փուշ էր. եւ միանգամայն անոր անկումը արագցընելու համար։ Վասն զի բանակին հետ դուրս գացած ատենը կոմսը այնքան ժամանակ չէր ուշացեր դուրսը՝ որքան որ պէտք էր դարան. գործելով անիկայ թագաւորին աչքէն ձգելու. այս անգամի գործը անանկ էր որ քիչ ժամանակէ չէր լըմըննար. կը յուսար ուզածին պէս աղտոտելու ժամանակ գտնել։

ԳԼՈՒԽ. ԻԴ.

Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ 'ի փարիզ։

ՈՄՍԸ բանակին հետ փարիզէն հեռանալու ժամանակը իր ամուսինը Լըմիլեան իր հօրը քով խրկեր էր։ Իր աքսորէն դարձած ժամանակը հօրը համար ալ հրաման եղած էր դառնալու. բայց անիկայ քաղաքին մէջ սըրտամաշուքով եւ տագնապանքով պարելէն աղէկ սեպելով դուրսի երկիր մը իր բարեկամներուն

հետ հանգիստ կեանք վարելը՝ քաղաք չէր դարձած ։ Պօղոսի երկիրը կանանց սերին եւ մանաւանդ օրիորդներուն պարկեշտութիւնը պաշտպանելու համար աղէկ էր. ասոր համար Էմիլիային Ճուլիային հետ մէկ տեղ մարքիզին քովըն երթալը՝ պատշաճաւոր սեպեց կոմսը ։ Եւ որովհետեւ պատերազմէն դառնալէն ետքը շատ ժամանակ չտրուեցաւ իրեն փարիզ մընալու՝ ընտանիքն ալ բերել տալ պէտք չեղաւ ։

Տը Լօզանին սատանութիւն բանեցընելը եւ Վալմոնի կոմսին դէմ թշնամութիւնը առաջ տանելը թագուհիէն ծածուկ չէր կըրցած մնալ, որ բարակ միտք եւ զգացողութիւն ունէր. որով կըկասկածէր որ այս անգամ ալ կոմսին բացակայութեանը՝ նոյն նենգագործութիւններն ընէ, եւ ժամանակի երկարութեանը յաջողի. ասոր համար հարկ սեպեց կոմսին հայրը Վալմոնի մարքիզը փարիզ բերել տալ. եւ ասոր պատշաճաւոր միջոց մըն էր Էմիլիան քովըն ունելը, որ իր սենեկապան ազնիւ տիկնայց կարգն էր, եւ ուրիշ սենեկապաններէն աւելի սիրելի էր իրեն առաքինի եւ խոհեմ բընաւորութեանը համար ։ Ասոր փարիզ գալուն պատճառաւը Վալմոնի մարքիզն ալ հետը պիտի գար 'ի հարկէ. եւ ասոր հոն ներկայ գըտնուելովը՝ կոմսին դէմ ելլելիք զրպարտութիւնները շատ ազդեցութիւն չէին ըներ. որովհետեւ Թագաւորը ծերունի մարքիզին վրայ մեծ վարկում ունէր. աքսորմանն ալ անմեղու-

թիւնը եւ տարապարտ եւ մեռնող պարոն տը Լօզանին խորամանկութեան արդիւնքն ըլլալը իմացեր էր. ուստի ասոր ներկայութիւնը նոյն արդիւնքը կունենար՝ ինչ որ նոյն իսկ կոմսին ներկայութիւնը կրնար ունենալ։ Թագուհին Էմիլիային փարիզ գալուն հրամանը տալը կոմսին ձգեց. ան ալ գիր գրեց հօրը, որ հարսը հետը առնէ օր առաջ փարիզ գայ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Անակնկալ վտանգ մը։

ԿՈՄՍԸ հօրը գալուն չըսպասեց. Ճամբայ ելաւ. որովհետեւ զինքը արտորցընող շատ կար. Ճանապարհորդութեան երկրորդ օրը կոմսին սպասաւորը որ ձիով կառքին քովէն կերթար՝ ձիէն ինկաւ սախտեցաւ, ուստի կոմսը անիկայ իր կառքին մէջ նստեցուց, որ միայն մէկ մարդ մը կառնէր. եւ ինքը ձին հեծաւ եւ ամենուն առջեւէն ձիավարելով կերթար դէպ 'ի սուրհանդակարանը. միւս սպասաւորները ետեւէն կերթային. միայն մէկ սպասաւոր մը ձիով՝ կառքին քովէն կերթար. բայց իրարմէ շատ հեռու չէին։ Իրիկուան մութը կոխած էր երբ անտառը մտան. եւ հոն երեք ձիաւորի հանդիպեցան։

կանչել տուաւ, եւ կոմսին այցելանքը հետ ասպետը ամուսնացընելու խնդիրը առաջարկեց. Դերակոմսին մտացը մէջ երախտագիտութենէն աւելի զօրաւոր էր թշնամութիւնը. մանաւանդ որ հիմայ նոյնը նոր արծարծող եւ բռընկցընող ալ կար, իր ամուսինը. եւ Սալմոնի կոմսէն տեսած ամէն բարերարութիւնները իր սըրտին մէջ նոր խոց մը կը բանային. իր կրից բորբոքեալ կրակին վրայ ձէթ լեցընելու պէս էր։ Թէեւ որ առաջարկողը ասպետն ինքն ըլլար նէ՝ անհնար էր որ դերակոմսը հաճութիւն տար, բայց Թագաւորն առաջարկեց. եւ բնաւ ամենեւին ասոր բանին չէր գար կոմսին թշնամի ըլլալու նշան մը ցուցընել վրան. չէր գիտեր որ Թագաւորը ամէն բան իմացած է. կամայ ակամայ հաճութիւն տուաւ։ Նա նոյն առթիւ Թագաւորէն լսելով որ իրեն նոր տրուած պաշտօնը Սալմոնի կոմսին միջնորդութեամբն եղած էր՝ պարտաւորեցաւ անձամբ անոր շնորհակալութեան երթալ. այս ալ իրեն մէկ նոր հարուած մըն էր. վասն զի երկուքն ալ մի եւ նոյն Թագաւորի պալատան մարդիկն ըլլալով՝ չէր քաշեր որ ինքը իրեն հաւասար կամ (ինչպէս որ թերեւս ինքը կը կարծէր՝) իրմէ վար մէկուն շնորհիւը եւ միջնորդութեամբը պաշտօն առած ըլլայ։ Այս միջնորդութիւնը անոր կնոջը դերակոմսուհիին ալ շատ ծանր կուգար, երբ որ Լօզանին հետ ասոր համար ամուսնացեր էր՝ որ որ Լօզանը պալատան մէջ ամէնէն.

աւելի ազդեցութեան տէր կը կարծէր. որով ինքն ալ պալատական կանանց եւ ընդհանրապէս Փրանսայի կառավարութեան երկիրներուն բոլոր կանանցը գերագոյն ըլլալ կերազէր. Հեմայ ինչպէս որ դերձակուհը Վալմոնի կոմսին շնորհակալութիւն ընելու կը պարտաւորէր, ինքն ալ նոյն քաղաքավարական պարտաւորութիւնը կար Էմիլիա կոմսուհիին այցելութիւն մը ընելու. որ իրեն մահուան հաւասար էր։

Դերձակուհը Վալմոնի կոմսին գնաց պարտուպատշաճ շնորհակալութեան պարտքը հատուցանելու. եւ ինչպէս որ թագաւորէն հըրաման առած էր՝ նոյն առթիւ անոր Յուլիա աղջիկը իր եղբօրը ասպետին ամուսնութեան տալ առաջարկեց։ Կոմսը եւ կոմսուհին մեծ մարդասիրութեամբ ընդունեցին դերձակուհին գալուստը՝ եւ անոր խնդիրը՝ որպէս թէ ճիշտ հաստատ բարեկամ եղած ըլլային իրարու. եւ երբէք մէջերնին պաղութիւն մը մըտած չըլլար. եւ ամուսնութեան խնդիրն ալ երկու կողման հաճութեամբը որոշուեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Ողջայթաւոր բարերարութիւն.

ՍՅՆ ատենները գաղղիացիները բը-րուսիայի տէրութեան հետ պատերազմ ունէին. եւ արդէն պատրաստուած եւ մարէշալի մը սպարապետութեամբ թշնամիին դէմ խրկուած բանակէն զատ երկու մնայուն բանակներ ալ կազմելու խօսք կըլլար. պալատականները ամէնն ալ աչքերնին չորս բացեր՝ պատրաստուեր էին բանակի մը վերին սպարապետութիւնը իրենց յափշտակելու, եւ ասոր համար վարպետ խարդախութիւններ եւ դաւաճանութեան հնարքներ ալ պակաս չէին. պալատին մէջ յուզմունքը շատ էր. եւ այս դաւաճանութիւններուն մէջ դերակոմսուհիին նիւթածը բանեցաւ, որ Սալմոնի կոմսին վնասելու եւ անիկայ արքունեաց աչքէն ձգելու համար ըրած ուխտը մոռցած չէր։

Թագաւորին աչքէն մէկը ձգելու համար պալատականներուն մեծ վարպետութիւնն է անիկայ մեծապէս գովել, եւ դուքսի երկիրները հանդարտ եւ խաղաղ պահելու յարմար պաշտօնատէր մը ցուցընել։ Թագաւորը անոր պաշտօն մը տալով փառօք եւ պատուով մայրաքա-

փաքէն կը հանէ. Թշնամիներուն ըրած աղէկութիւնն ալ մինչեւ հոն է: Անկէց ետքը կըսկըսին կամաց կամաց գովեստնին պարսաւի փոխել. գիտցածնուս պէս չելաւ ըսելով իրենց աղէկ ընտրութեան տէր չըլլալու պզտիկութեանն ալ յանձնառու կըլլան. ըրած մէկ թեթեւ պակասութիւնը կը մեծցընեն եւ այնպէս կը պատմեն. պակասութիւն չունի ալ նէ՝ իրենք կը հընարեն. զրպարտութիւն կընեն: Բայց աւելի զգուշաւորները, որ գիտեն թէ ըսածներնին զրպարտութիւն ըլլալը թէ ուշ թէ կանուխ կիմացուի՝ եւ իրենք կը խայտառակին, ուրիշ հընարք ունին բանեցընելիք: Իրենց միջնորդութեամբը դուրս խրկուելու մարդուն քովը մարդ մը կը դնեն իրենց կողմէն՝ որ անոր ըրած կամ ընելիք աղէկութիւնները կաւրէ. գէշութիւններ ընել կուտայ կամ ինքը կընէ, եւ ըրածը անոր մեծին կը սեպուի. եւ այսպէս ընելիք զրպարտութիւններնուն մէկ հիմ մը կը պատրաստեն առաջուց: Նաեւ այն պաշտօնատէրը մայրաքաղաքին մէջ ներկայ չըլլալով որ իրեն համար լարուած որոգայթները իմանայ եւ խորտակէ՝ կը բռնուի. մէկ մըն ալ յանկարծ գիր մը կառնէ, որով պաշտօնը ձգելու. եւ այն ինչ երկիրը երթալու եւ մինչեւ յատուկ հըրաման չըլլայ նէ մայրաքաղաքը չդառնալու հըրամանն կընդունի. եւ անկէց ետքը Աստուած գիտէ թէ այնպէս հրաման մը երբ պիտի ըլլայ:

Սալմոնի կոմսը քանի՛ որ պալատականնե-
րուն կարգը մտած էր՝ պատերազմի մը մէջ
անձամբ գտնուած չէր, որ գիտցուի թէ զին-
ուորական արուեստին մէջ ի՛նչ աստիճան հմը-
տութիւն ունի. այնու ամենայնիւ ասոր զին-
ուորական վարժութիւնը եւ քաջութիւնը գո-
վել սկսաւ որ Լօզան գերակոմսը չարամի-
տութենէն թելադրելով. որ մէկ կողմէն ա-
ինքը՝ երկանը ըսածներուն հաստատութիւն
կուտար։ Այնքան ըրին որ Թագաւորը ասիկայ
նոր պատրաստուելու երկու բանակին մէկէն
գերագոյն սպարապետ անուանեց. մեծ բանակը
քսան հազար հոգիէ պիտի բաղկանար. եւ անոր
գլուխ պիտի ըլլար Կոմսը անձամբ. փոքր բա-
նակին ալ ութը հազար հոգիէ պիտի ըլլար. եւ
կոմսը ինքը անոր զօրապետ մը պիտի ընտրէր,
որ իր հրամանին տակը ըլլար. որով ինքը կոմ-
սը երկու բանակին ալ գործողութիւններուն
պատասխանատու կըլլար։ Թագաւորը եւ Թա-
գուհին՝ որ Սալմոնի կոմսը կը սիրէին, պարզ-
մտութեամբ կարծեցին որ այս մեծ պատիւը կոմ-
սին տալով անիկայ ըստ արժանւոյն յարգած կըլ-
լան. եւ նոյն իսկ Թագուհին անձամբ նոյն
պաշտօնը շնորհաւորեց. սակայն տակի խարդա-
խութիւնը շատ աղէկ կը հասկնար կոմսը, որ ինքն
ալ անոնց վարժուած դպրատան մէջ վարժուած
էր. ամէն բան գիտէր, բայց աղէկը միայն կընէր.
Կուզէր պաշտօնէն հրաժարիլ. բայց օրինաւոր պատ-
ճառ մը չունենալով ակամայ կամօք ընդունեց։

Մէկ մարքիզ մը՝ գերագոյն սպարապետութեան նստեալ էր. որ Լօզան այս սպարապետութիւնը Վալմոնի կոմսին տալ միջնորդելէն ետքը կոմսին ալ միջնորդեց որ երկրորդ բանակին զօրապետութիւնը այս մարքիզին յանձնէ։ [illegible]րագաներէն յայտնի կերեւի այս միջնորդու[illegible]նս տակը ծածկուած սատանութիւնը։ Մարքիզը 'ի Հարկէ սպարապետ ըլլալու փափաքը ձգած չըլլալով մինչ որոգայթ պիտի լարէր կոմսին, որպէս զի անիկայ ձգէ եւ անոր տեղը ինքը անցնի։ Հետեւաբար՝ կոմսին հրամանները ամենայն ճշդութեամբ պիտի չկատարէր. ամէն ատեն թշնամիներուն զօրանալու եւ զայրացուց երկու մասնաւոր բանակներուն մէկէն տկարանալուն եւ յաղթուելուն կերպը պիտի մտածէր։ Թուլահաւատ մարդոց մէջ այսպիսի ազգասիրութիւններ ալ կըլլան. իրենց կիրքը ամէն բանէն վեր բռնելէն ետքը ինչ արգելք կըլլայ իրենց՝ ազգերնուն ալ մատնիչ ըլլալու եւ ազգը իրենց կիրքը զոհելու։

Մարքիզին այսպիսի դիտաւորութիւն ունենալը յայտնի եղաւ պատերազմի մը մէջ, ուր վտանգաւոր շարժումով մը քիչ մնաց չարաչար պիտի յաղթուէր, եւ բանակը ցրուէր։ Կոմսին՝ մարքիզին ամէն շարժմանցը վրայ ուշելօք մտադիր ըլլալու համար այն միայն բաւական էր՝ որ անիկայ զօրապետ ընել առաջարկողը իր անհաշտ թշնամին էր։ Այս աչալրջութիւնովը աղէկ ժամանակին իմացաւ վտանգը. վրայ հա-

սաւ. թշնամին յաղթեց եւ մեծ փառք վաստըկեցաւ։ Ինքն Մարքիզն ալ երբ բանին ելքը ուրիշ կերպ տեսաւ՝ ստիպուեցաւ մեծ քաջութիւններ ընել։

Կոմսը հասկըցած էր դիտաւորութիւնը. ուստի ինքն ալ ասիկայ իր քովէն հեռացընելու համար իր թշնամիներուն բըռնած ճամբան բռնեց. արքունեաց գիր գրելով պատերազմին վրայ տեղեկութիւն տուած ատենը Մարքիզին քաջութեան գործերն ալ գովութեամբ պատմելէն ետքը կըսէր. այսպէս ճարպիկ եւ կտրիճ զօրապետ մը. աւելի օգտակար գործ կը տեսնէ թէ որ մարէշալին սպարապետութեան տակը եղած մեծ բանակը խրկուի. թշնամին առաւելագոյն զօրութիւնը այն բանակին դէմ ըլլալով՝ այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն կըվայլէ։

Խըրկած նամակին պատասխանն առաւ։ Թագաւորն ու թագուհին ասոր ըրած քաջութեանը մեծապէս շնորհակալ էին. բայց միանգամայն կը ծանուցանէին որ թշնամին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին. ըլլայ որ դրացի տէրութիւններ նախանձին, եւ Գաղղիան շատ զօրացած տեսնելով տկարացընելու համար անոր թշնամին հետ միանան։ Աս որովհետեւ նոյն իսկ Մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կը պատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ, եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ, ուր հրաման եւ հրահանգ առնելու համար: Տը Լօզան գերակոյտն ալ առանձին բարեկամական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, քեզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր, որովհետեւ Սուլթանի կամքին սպարապետ ըլլալը աւելի փառաւորութեան պատճառ եղաւ, որուն ինքը չէր յուսար. պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անիկայ՝ ինքնիրեն կըսէր. Ի հարկէ մէկ սխալ մը գործելով կը խայտառակի. Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կիյնայ. եւ ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ:

Սուլթանի կամքին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանաւը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ. բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատը տարին. հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին: Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր. որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր: բայց այն միջոցին փառաւոր պաշտօն մըն էր, որովհետեւ Փռանկիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Պրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր, եւ Սուլթանի կամքը այս պաշտօնին հանելով այն երկու աղէկութեանց վեր ըլլալը կը-

սաւ. Թշնամին յաղթեց եւ մեծ փառք վաստըկեցաւ: Ինքն մարքիզն ալ երբ բանին ելքը ուրիշ կերպ տեսաւ՝ սորվեցաւ մեծ քաջութիւններ ընել:

Կոմսը հասկըցած էր դիտաւորութիւնը. ուստի ինքն ալ ասիկայ իր քովէն հեռացընելու համար իր թշնամիներուն բըռնած ճամբան բռնեց. արքունեաց գիր գրելով պատերազմին վրայ տեղեկութիւն տուած ատենը մարքիզին քաջութեան գործերն ալ գովութեամբ պատմելէն ետքը կըսէր. այսպէս ճարպիկ եւ կտրիճ զօրապետ մը. աւելի օգտակար գործ կը տեսնէ թէ որ մարէշալին ըսպարապետութեան տակը եղած մեծ բանակը խրկուի. Թշնամին առաւելագոյն զօրութիւնը այն բանակին դէմ ըլլալով՝ այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն կըվայլէ:

Խըրկածնամակին պատասխանն առաւ: Թագաւորն ու Թագուհին ասոր ըրած քաջութենէն մեծապէս շնորհակալ էին. բայց միանգամայն կըծանուցանէին որ Թշնամին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին. չըլլայ որ դրացի տէրութիւններ նախանձին, եւ Գաղղիան շատ զօրացած տեսնելով ակարացընելու համար անոր Թշնամին հետ միանան: Եւ որովհետեւ նոյն իսկ Ինքն՝ մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կըպատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ, եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ, ուր հրաման եւ հրաւանգ առնելու համար։ Տը Լօզան գերագոյնն ալ առանձին բարեկամական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր, քեզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր, որովհետեւ Լալմոնի կոմսին սպարապետ ըլլալը աւելի փառաւորութեան պատճառ եղաւ, որուն ինքը չէր յուսար. պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անփորձ՝ ինքնիրեն կըսէր. Ի հարկէ մէկ սխալ մը գործելով կը խայտառակի. Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կիյնայ. Եւ ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ։

Լալմոնի կոմսին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանաւը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ. բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատ տարին. հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին։ Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր. որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր. բայց այս միջոցիս փառաւոր պաշտօն մըն էր, որովհետեւ Գաղղիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Պրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր, եւ Լալմոնի կոմսը այս պաշտօնին հանելով այն երկու աղէկութեանց տէր ըլլալը կը-

ճանչցուէր։ Ըսելի փառք մը այն եղաւ կոմսին՝ որ դեսպանութեան վերաբերեալ փափուկ պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն. երթալու Ռուսիոյ թագաւորը համեցնելու էր որ Պաղղիայի ուրիշ թշնամիներէն զատուի, եւ Պաղղիայի հետ բա-րեկամութեան դաշինք մը դնէ։ Այսպիսի դաշ-նադրութիւն առաջարկող պետութեան դեսպանը թէ որ պետութեան գործոց մէջ եփուն չըլլայ նէ՝ իրեն կողման վնասակար ըլլալու առաջարկու-թիւններ ընդունելու կըստիպուի, կամ գործը չկրնար յաջողցընելու. ասոր համար աշխար-հագրութեան հմուտ եւ յաջողակ մարդ մը պէտք էր։ Չյաջողէր նէ՝ որ յաջողութիւն գըտ-նելէն աւելի յուսալի էր՝ դեսպանութեան ըն-տրուած մարդը յարգը եւ պատիւը իր ազգին եւ տէրութեան առջը կըկորսընցընէր. տը Լօզան գերակոմսին ուզածն ալ այն էր. ուստի այս պատիւս անոր տալ տուողն ալ անիկայ էր։ Ժամանակ մը կոմսին հայրը Սալմոնի մարքի-զըն ալ հոն դեսպան գացած էր այժմեան թա-գաւորին հօրը ժամանակը, եւ խելքովը եւ հանճարովը եւ անկեղծութիւնովը մեծ համ-բաւ վաստըկած էր երկու տէրութեան մէջ ալ։ Թագաւորը որ այն ատենը տակաւին տղայ էր՝ մարքիզին դեսպանութեան գործերը լսելով Սալմոնի ցեղին մէկ համակրութիւն մը ու-նեցեր էր՝ ուստի այս անգամ որ լսեց թէ իր հօրը քով դեսպան խրկուած Սալմոնի տղան է որ իր քովը դեսպան պիտի գայ՝ շատ պիտի

ուրախանար. եւ գործը յաջողութեամբ լըմընցնալուն մեծապէս դիւրութիւն պիտի ըլլար։

Պ. Տերակոմն ալ կըստիպէր Ս. ալմոնի կոմսը որ օր առաջ ճամբայ ելլէ. չէ թէ պետութեան գործը օր առաջ զօրանալու համար, այլ կամքին ներկայութենէն ազատելու՝ որ իր աչքին փուշ էր. եւ միանգամայն անոր անկումը արագըցընելու համար։ Ասան զի բանակին հետ դուրս գացած ատենը կոմսը այնքան ժամանակ չէր ուշացեր դուրսը՝ որքան որ պէտք էր դարան գործելով անիկայ թագաւորին աչքէն ձգելու. այս անգամի գործը անանկ էր որ քիչ ժամանակէ չէր լըմըննար. կը յուսար ուզածին պէս աղտոտելու ժամանակ գտնել։

ԳԼՈՒԽ. ԻԴ.

Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ 'ի Փարիզ։

ԿՈՄՍԸ բանակին հետ փարիզէն հեռանալու ժամանակը իր ամուսինը Լամբլեան իր հօրը քով խըրկեր էր։ Իր աքսորէն դարձած ժամանակը հօրը համար ալ հրաման եղած էր դառնալու. բայց անիկայ քաղաքին մէջ սըրտմաշուքով եւ տաղտապանքով պարելէն աղէկ սեպելով դուրսի երկիր. մը իր բարեկամներուն

հետ հանգիստ կեանք վարելը՝ քաղաք չէր դարձած ։ Պօղոսի երկիրը կանանց սերին եւ մանաւանդ օրիորդներուն պարկեշտութիւնը պաշպանելու համար աղէկ էր. ատոր համար Էմիլիային Յուլիային հետ մէկ տեղ մարքիզին քովըն երթալը՝ պատշաճաւոր սեպեց կոմսը. Եւ որովհետեւ պատերազմէն դառնալէն ետքը շատ ժամանակ չտրուեցաւ իրեն փարիզ մընալու՝ ընտանիքն ալ բերել տալ պէտք չեղաւ ։

Տը Լօզանին սատանութիւն բանեցընելը եւ Մալմոնի կոմսին դէմ թշնամութիւնը առաջ տանելը թագուհիէն ծածուկ չէր կըրցածեալ, որ խարակ միտք եւ զգացողութիւն ունէր. որով կըկասկածէր որ այս անգամ ալ կոմսին բացակայութեանը՝ նոյն նենգագործութիւններն ընէ, եւ ժամանակի երկարութեամբ յաջողի. ատոր համար հարկ սեպեց կոմսին հայրը Մալմոնի մարքիզը փարիզ բերել տալ. եւ ատոր պատշաճաւոր միջոց մըն էր Էմիլիան քովըն ուզելը, որ իր սեննեկապան ազնիւ տիկնոջ կարգն էր, եւ ուրիշ սեննեկապաններէն աւելի սիրելի էր իրեն առաքինի եւ խոհեմ բընաւորութեանը համար։ Ասոր փարիզ գալուն պատճառաւը Մալմոնի մարքիզն ալ հետը պիտի գար 'ի հարկէ. եւ ասոր հոն ներկայ գըտնուելովը՝ կոմսին դէմ ըլլելիք զրպարտութիւնները շատ ազդեցութիւն չէին ըներ. որովհետեւ թագաւորը ծերունի մարքիզին վրայ մեծ վարկում ունէր. այսօրմանն ալ անմեղու-

թիւնը եւ տարապարտ եւ մեռնող պարոն մը Լօզանէին խորամանկութեան արդիւնքն ըլլալը իմացեր էր․ ուստի ասոր ներկայութիւնը նոյն արդիւնքը կունենար՝ ինչ որ նոյն իսկ կոմսին ներկայութիւնը կրնար ունենալ ։ Թագուհին Էմիլիային Փարիզ գալուն հրամանը տալը կոմսին ձգեց․ այն ալ գիր գրեց հօրը, որ հարսը հետը առնէ օր առաջ Փարիզ գայ ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ․

Անակնկալ վտանգ մը ։

ՈՍՄ ՄԸ հօրը գալուն չըսպասեց․ ճամբայ ելաւ․ որովհետեւ զինքը արտորցընող շատ կար․ Ճանապարհորդութեան երկրորդ օրը կոմսին սպասաւորը որ ձիով կառքին քովէն կերթար՝ ձիէն ինկաւ սախտեցաւ, ուստի կոմսը անիկայ իր կառքին մէջ նստեցուց, որ միայն մէկ մարդ մը կառնէր․ եւ ինքը ձին հեծաւ եւ ամէնուն առջեւէն ձիավարելով կերթար դէպ 'ի սուրհանդակարանը․ միւս սպասաւորները ետեւէն կերթային․ միայն մէկ սպասաւոր մը ձիով՝ կառքին քովէն կերթար․ բայց իրարմէ շատ հեռու չէին ։ Իրիկուան մութը կոխած էր երբ անտառը մտան․ եւ հոն երեք ձիաւորի հանդիպեցան ։

Հետ Հանգիստ Ն/ [illegible] բան մը չը-
ձան։ Պոռու [illegible] . Եւ երբ որ
նուանդ օ [illegible] բաղցընելու նըման
պանելու [illegible] քիչ մը անցաւ՝ Հը-
յիպին [illegible] թիւն լսուեցաւ. կոմսը
վըն ե [illegible] որ կառքը կայնեցուցեր
որով [illegible] Հետ ձին վազցուց քո-
շատ [illegible] ձիաւորներուն երկուքը ձաս-
լու [illegible] փախչիլ սկսան. բայց եր-
[illegible] անցեր էր. ազատելու միջոց չու-
[illegible] ամուր ձեռօք զէնքը բըռնած
[illegible] տալիք չունէր։ Կոմսը եկած ատե-
[illegible] դուռը բացին, մէջի խեղճը որ ար-
[illegible] ինկած ատենէն ցաւ կըկրէր՝ կուլար
[illegible] կուլար։

Յիշեալ երեք ձիաւորները եկեր կառքը կայնեցուցեր էին. անոնց շարժմունքէն եւ խօսքերէն կոմսին սպասաւորը գէշ դիտաւորութիւն ունենալնին կըռահելով զգուշանալու սկսած էր. Եւ երբ տեսաւ որ կրակ պիտի ընեն վրան՝ ինքն անոնց վրայ կրակ ըրաւ։ Անոնք երեքը մէկէն հրացաննին անոր շիտկեցին. Երկուքինը կրակ չառաւ. մէկինը միայն բանեցաւ, եւ սպասաւորին ուսին դալով այն տեղի ոսկորները կոտրտեց։ Կոմսը այս տեսնելով ձիէն վար նիջնայ. զարնուած սպասաւորին վէրքին արիւնը ցամքեցընելու պարապած ատենը միւս սպասաւորներուն կպատուիրէ որ բըռնուած մարդը չփախցընեն. եւ ամուր մը կա-

պէն կառքին սրնտուկին ։ Աւազակը վըստա՜հ ձայնով մը ըսաւ. պարո՛ն կոմս, թողութիւն ըրէ. մենք սխալեցանք. բընտըռածնիս դուն էիր. քեզ մեռցընելու եկած էինք։ Կխնդրեմ որ զիս դատաւորի ձեռք մատնելէդ առաջ առանձին մէկ մը խօսել տուր եւ ըսելիքներս մտիկ ըրէ. կարելի է որ քեզի յայտնելիքներուս մէջէն օգուտ քաղելու բան մը գտնես ։ Կոմսը խոստացաւ որ մերձաւոր գիւղաքաղաքը երթանք նէ հոն ըսելիքները մտիկ կընէ. աւազակը կառքին սընտուկին վրայ կապուած նըստած՝ ճամբանին շարունակեցին ։

Երբ գիւղաքաղաքը հասան՝ կոմսին առաջին գործն եղաւ վիրաբոյժ մը գտնել տալ. որ եկաւ վիրաւորելոյն վէրքերը քննեց եւ ըսաւ թէ վտանգաւոր եւ վախցուելու բան մը չըկայ ։ երկու երեք օրուան դարմանի կարօտ է որ կատարեալ բժշկուի. եւ իր ճանապարհը շարունակէ ։ Սպասաւորը Լօրիդ կըսուէր. աւազակին ըսածները տէր պատմեցին. եւ ինքն ըսաւ. ձիէն իյնալովս բարեբաղդ եմ եղեր, որ ծունկս սախտեցաւ եւ կոմսը ըստիպուեցաւ զիս իր կառքը նստեցընել եւ ինքը ձին հեծնալ. թէ որ ատանկ չըլլար նէ՝ մեր տէրը պիտի կորսընցընէինք ։

Սալմոնի կոմսը քանի՛ որ պալատականներուն կարգը մտած էր՝ պատերազմի մը մէջ անձամբ գտնուած չէր, որ գիտցուի թէ զինուորական արուեստին մէջ ի՛նչ աստիճան հըմտութիւն ունի. այսու ամենայնիւ ասոր զինուորական վարժութիւնը եւ քաջութիւնը գովել սկսաւ որ Լօշան դերակոմսը չարամի[...] ամուսիններն թելադրելով. որ մէկ կողմէն ա[...] ինքը՝ երկանը ըսածներուն հաստատութիւն կուտար: Այնքան ըրին որ թագաւորը ասիկայ նոր պատրաստուելու երկու բանակին մէկէն գերագոյն սպարապետ անուանեց. մեծ բանակը քան հազար հոգիէ պիտի բաղկանար. եւ անոր գլուխ պիտի ըլլար Կոմսը անձամբ. փոքր բանակին ալ ութը հազար հոգիէ պիտի ըլլար. եւ կոմսը ինքը անոր զօրապետ մը պիտի ընտրէր, որ իր հրամանին տակը ըլլար. որով ինքը Կոմսը երկու բանակին ալ գործողութիւններուն պատասխանատու կըլլար: Թագաւորը եւ Թագուհին՝ որ Սալմոնի կոմսը կը սիրէին, պարզմտութեամբ կարծեցին որ այս մեծ պատիւը կոմսին տալով անիկայ ըստ արժանւոյն յարգած կըլլան. եւ նոյն իսկ Թագուհին անձամբ նոյն պաշտօնը շնորհաւորեց. սակայն տակի խարդախութիւնը շատ աղէկ կը հասկնար կոմսը, որ ինքն ալ անոնց վարժուած դպրատան մէջ վարժուած էր. ամէն բան գիտէր, բայց աղէկը միայն կընէր: Կուզէր պաշտօնէն հրաժարիլ. բայց օրինաւոր պատճառ մը չունենալով ակամայ կամօք ընդունեց:

Մէկ մարքիզ մը՝ գերագոյն սպարապետու-
թեան նուեւէ էր. որ Լօզան այս սպարապե-
տութիւնը Վալմոնի կոմսին տալ միջնորդելէն
ետքը կոմսին ալ միջնորդեց որ երկրորդ բռնա-
կին զօրապետութիւնը այս մարքիզին յանձնէ։
Պարագաներէն յայտնի կերեւի այս միջնորդու-
թեանս տակը ծածկուած սատանութիւնը ։
Մարքիզը 'ի հարկէ սպարապետ ըլլալու փա-
ռքը ձգած չըլլալով մինչ որոգայթ պիտի լա-
րէր կոմսին, որպէս զի անիկայ ձգէ եւ անոր
տեղը ինքը անցնի։ Հետեւաբար՝ կոմսին հը-
րամանները ամենայն ճշդութեամբ պիտի չկա-
տարէր. ամէն ատեն թշնամիներուն զօրանալու
եւ Գաղղիացւոց երկու մասնաւոր բանակներուն
մէկէն տկարանալուն եւ յաղթուելուն կերպը
պիտի մտածէր։ Թուլահաւատ մարդոց մէջ այս-
պիսի ազգասիրութիւններ ալ կըլլան ։ իրենց
կիրքը ամէն բանէն վեր բռնելէն ետքը ի՞նչ
արգելք կըմնայ իրենց՝ ազգերնուն ալ մատնիչ
ըլլալու եւ ազգը իրենց կրիցը զոհելու ։

Մարքիզին այսպիսի դիտաւորութիւն ունե-
նալը յայտնի եղաւ պատերազմի մը մէջ, ուր
վտանգաւոր շարժուածով մը քիչ մնաց չարաչար
պիտի յաղթուէր, եւ բանակը ցրուէր։ Կոմ-
սին՝ մարքիզին ամէն շարժմանցը վրայ հսկելօք
մտադիր ըլլալու համար այն միայն բաւական
էր՝ որ անիկայ զօրապետ ընել առաջարկողը իր
անհաշտ թշնամին էր։ Այս աչալրջութիւնովը
աղէկ ժամանակին իմացաւ վտանգը. վրայ հա-

սաւ. թշնամիին յաղթեց եւ մեծ փառք վաստըկեցաւ։ Ինքն մարքիզն ալ երբ բանին ելքը ուրիշ կերպ տեսաւ՝ ստիպուեցաւ մեծ քաջութիւններ ընել։

Կոմսը հասկըցած էր դիտաւորութիւնը․ ուստի ինքն ալ ասիկայ իր քովէն հեռացընելու համար իր թշնամիներուն բըռնած ճամբան բռնեց. արքունեաց գիր գրելով պատերազմին վրայ տեղեկութիւն տուած ատենը մարքիզին քաջութեան գործերն ալ գովութեամբ պատմելէն ետքը կըսէր. այսպէս ճարպիկ եւ կըտրիճ զօրապետ մը. աւելի օգտակար գործ կը տեսնէ թէ որ մարէշալին ըսպարապետութեան տակը եղած մեծ բանակը խրկուի. Թշնամիին առաւելագոյն զօրութիւնը այն բանակին դէմ ըլլալով՝ այսպէս ճարպիկ զօրավար մըն ալ հոն կըվայլէ։

Խըրկած նամակին պատասխանն առաւ։ Թագաւորն ու թագուհին անոր ըրած քաջութեանէն մեծապէս շնորհակալ էին. բայց միանգամայն կը ծանուցանէին որ թշնամիին դէմ մեծ յաղթութիւն ընելով անոր ձեռքէն բերդ եւ քաղաք առնելու դիտաւորութիւն չունին. ըլլայ որ դրացի տէրութիւններ նախանձին, եւ Անգղիան շատ զօրացած տեսնելով տկարացընելու համար անոր թշնամիին հետ միանան։ Եւ որովհետեւ նոյն իսկ Ինքն՝ մարքիզին քաջութիւնը գոված էր, կը պատուիրէին որ երկու բանակին ալ վերին հրամանատարութիւնը

անոր ձգէ , եւ ինքն ելլէ մայրաքաղաքը գայ , որ հրաման եւ հրահանգ առնելու համար : Տը Լօզան դերակոմսն ալ առանձին բարեկամական գրով զինքը մայրաքաղաքը կը հրաւիրէր , քեզի աւելի մեծ եւ փառաւոր մէկ պաշտօն մը պատրաստուած է կըսէր , որովհետեւ Սալմոնի կոմսին սպարապետ ըլլալը աւելի փառաւորութեան պատճառ եղաւ , որուն ինքը չէր յուսար . պատերազմական գործոց անհմուտ մէկը կարծելով անիկայ՝ ինքնիրեն կըսէր . Ի հարկէ մէկ սխալ մը գործելով կը խայտառակի . Թագաւորին եւ բոլոր ազգին աչքէն կիյնայ . եւ ալ անկէց վրէժս առած կըլլամ :

Սալմոնի կոմսին՝ Թագաւորին եւ Թագուհիին հրամանաւը քաղաք դառնալը մէկ յաղթական հանդէսի մը պէս եղաւ . բազմութիւն մը դէմ ընդ առաջ ելան եւ փառօք պալատը տարին . հոն ալ Թագաւորը եւ Թագուհին եւ բոլոր պալատականները մեծ պատիւ եւ յարգանք ցուցուցին : Քանի մի օր ետքը գաւառի մը կուսակալութիւն տուին անոր . որ ուրիշ ժամանակներ բան մը ըսել չէր : բայց այն միջոցիս փառաւոր պաշտօն մըն էր , որովհետեւ Գաղղիայի տէրութեան հետ այն ժամանակը պատերազմ ունեցող Պրուսիայի տէրութեան սահմանին մօտ ըլլալով՝ այն տեղի կուսակալը աչալուրջ եւ հաւատարիմ մարդ մը ըլլալու էր , եւ Սալմոնի կոմսը այս պաշտօնին հանելով այն երկու աղէկութեանց տէր ըլլալը կը-

ճանչցուէր։ Աւելի փառք մը այն եղաւ կամօքն՝ որ դեսպանութեան վերաբերեալ փափուկ պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն. երթալու Պրուսիայի թագաւորը հաճեցնելու էր որ Գաղղիայի ուրիշ թշնամիներէն զատուի, եւ Գաղղիայի հետ բարեկամութեան դաշինք մը դնէ։ Այսպիսի գործադրութիւն առաջարկող պետութեան դեսպանը թէ որ պետութեան գործոց մէջ ճկուն չըլլայնէ՝ իրեն կողման ձեռնտակար ըլլալու առաջարկութիւններ ընդունելու կըստիպուի, կամ գործը չկրնար յաջողցընելու. ասոր համար աշխարհավարութեան հմուտ եւ յաջողակ մարդ մը պէտք էր։ Զյաջողերնէ՝ որ յաջողութիւն գըտնելէն աւելի յուսալի էր՝ դեսպանութեան ընտրուած մարդը յարգը եւ պատիւը իւր ազգին եւ տէրութեան առջը կըկորսընցընէր. տը Լօզան գերակոմսին ուզածն ալ այն էր. ուստի այս պատիւս անոր տալ տուողն ալ անիկայ էր։ Ժամանակ մը կամօքն հայրը Սալմոնի մարքիզըն ալ հոն դեսպան գացած էր այժմեան թագաւորին հօրը ժամանակը, եւ խելքովը եւ հանճարովը եւ անկեղծութիւնովը մեծ համբաւ վաստըկած էր երկու տէրութեան մէջ ալ։ Թագաւորը որ այն ատենը տակաւին տղայ էր՝ մարքիզին դեսպանութեան գործերը լսելով Սալմոնի ցեղին մէկ համակրութիւն մը ունեցեր էր՝ ուստի այս անգամ որ լսեց թէ իր հօրը քով դեսպան խրկուած Սալմոնի տղան է որ իր քովը դեսպան պիտի գայ՝ շատ պիտի

ուրախանար. եւ գործը յաջողութեամբ լըմըն-ցնելուն մեծապէս դիւրութիւն պիտի ըլլար ։

Պ. Երակոմն ալ կըստիպէր Վալմոնի կոմսը որ օր առաջ ճամբայ ելլէ. չէ թէ պետութեան գործը օր առաջ զօրանալու համար, այլ կամքին ներկայութենէն ազատելու՝ որ իր աչքին փուշ էր. եւ միանգամայն անոր անկումը արագըցընելու համար ։ Վասն զի բանակին հետ դուրս գացած ատենը կոմսը այնքան ժամանակ չէր ուշացեր դուրսը՝ որքան որ պէտք էր դարան գործելով անիկայ թագաւորին աչքէն ձգելու. այս անգամի գործը անանկ էր որ քիչ ժամանակէ չէր լըմըննար. կը յուսար ուզածին պէս ազատելու ժամանակ գտնել ։

ԳԼՈՒԽ. ԺԴ.

Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ 'ի փարիզ ։

ՈՄՍԸ բանակին հետ փարիզէն հեռանալու ժամանակը իր ամուսինը Էմելիան իր հօրը քով խըրկեր էր ։ Իր աքսորէն դարձած ժամանակը հօրը համար ալ հրաման եղած էր դառնալու. բայց անիկայ քաղաքին մէջ սըրտմաշուքով եւ տաղտապանքով ապրելէն աղէկ սեպելով դուրսի երկիր մը իր բարեկամներուն

հետ հանգիստ նստանք վարելը՝ քաղաք չէր դարձած. Պօղոսի երկիրը կանանց սերին եւ մանուանդ օրհորդներուն պարկեշտութիւնը պահպանելու համար աղէկ էր. ասոր համար Էմիլիային Ջուլիային հետ մէկ տեղ մարքիզին քովըն երթալը՝ պատշաճաւոր սեպեց կոմսը. եւ որովհետեւ պատերազմէն դառնալէն ետքը շատ ժամանակ չտրուեցաւ իրեն Փարիզ մընալու՝ ընտանիքն ալ բերել տալ պէտք չեղաւ.

Տը Լօզանին սատանութիւն բանեցընելը եւ Վալմոնի կոմսին դէմ թշնամութիւնը առաջ տանելը թագուհիէն ծածուկ չէր կըրցանալ, որ խարակ միտք եւ զգացողութիւն ունէր. որով կըկասկածէր որ այս անգամ ալ կոմսին խացակայութեանը՝ նոյն նենգագործութիւններն ըրէ, եւ ժամանակի երկարութեամբ յաջողի. ասոր համար հարկ սեպեց կոմսին հայրը Վալմոնի մարքիզը Փարիզ բերել տալ. եւ ասոր պատշաճաւոր միջոց մըն էր Էմիլիան քովըն ուզելը, որ իր սեննեկապան ազնիւ տիկնոջ կարգն էր, եւ ուրիշ սեննեկապաններէն աւելի սիրելի էր իրեն առաքինի եւ խոհեմ բընաւորութեանը համար։ Ասոր Փարիզ գալուն պատճառաւը Վալմոնի մարքիզն ալ հետը պիտի գար 'ի հարկէ. եւ ասոր հոն ներկայ գըտնուելովը՝ կոմսին դէմ ելլելիք զրպարտութիւնները շատ ազդեցութիւն չէին ըներ. որովհետեւ թագաւորը ծերունի մարքիզին վրայ մեծ վարկում ունէր. աքսորմանն ալ անմեղու-

թիւնը եւ տարապարտ եւ մեռնող պարոն տը Լօզաննին խորամանկութեան արդիւնքն ըլլալը իմացեր էր. ուստի անոր ներկայութիւնը նոյն արդիւնքը կունենար՝ ինչ որ նոյն իսկ կոմսին ներկայութիւնը կրնար ունենալ։ Թագուհին Ամելիայի Փարիզ գալուն հրամանը տալը կոմսին ձգեց. այն ալ գիր գրեց հօրը, որ հարսը հետը առնէ օր առաջ Փարիզ գայ ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ․

Անակնկալ վտանգ մը ։

ԿՈՄՍԸ հօրը գալուն չըսպասեց. ճամբայ ելաւ. որովհետեւ զինքը արտորցընող շատ կար. Ճանապարհորդութեան երկրորդ օրը կոմսին սպասաւորը որ ձիով կառքին քովէն կերթար՝ ձիէն ինկաւ սախտեցաւ, ուստի կոմսը անիկայ իր կառքին մէջ նստեցուց, որ միայն մէկ մարդ մը կառնէր. եւ ինքը ձին հեծաւ եւ ամէնուն առջեւէն ձիավարելով կերթար դէպ 'ի սուրհանդակարանը. միւս սպասաւորները ետեւէն կերթային. միայն մէկ սպասաւոր մը ձիով՝ կառքին քովէն կերթար. բայց իրարմէ շատ հեռու չէին։ Իրիկուան մութը կոխած էր երբ անտառը մտան. եւ հոն երեք ձիաւորի հանդիպեցան։

Հետ Հանգիստ [illegible] բան մը չը-
ձած ։ Պո [illegible] . Եւ երբ որ
նաւանդ [illegible] խաղցընելու նըման
պանելը [illegible] Թիչ մը անցաւ՝ Հը-
լիայն [illegible] թիւն լսուեցաւ. կոմսը
մըն [illegible] որ կառքը կայնեցուցեր
որո [illegible] սպասաւորներուն Հետ ձին վազցուց քը-
շա [illegible] Ձիաւորներուն երկուքը ձաւ-
լ [illegible] փախչիլ սկսան. բայց եր-
րորդը [illegible] ձեռք անցեր էր. ազատելու միջոց չու-
ներ, կառապանը ամուր ձեռօք զինքը բըռնած
եր ու թող տալիք չունէր։ Կոմսը եկած առե-
նը կառքին դուռը բացին, մէջի խեղճը որ ար-
դէն ձիէն ինկած առնէն ցաւ կըկրէր՝ կուլար
ու կողբար։

Յիշեալ երեք ձիաւորները եկեր կառքը կայնեցուցեր էին. անոնց շարժմունքէն եւ խօսքերէն կոմսին սպասաւորը գէշ դիտաւորութիւն ունենալնին կըռաՀելով զգուշանալու սկսած էր. եւ երբ տեսաւ որ կրակ պիտի ընեն վրան՝ ինքն անոնց վրայ կրակ ըրաւ։ Անոնք երեքը մէկէն Հրացաննին անոր շիտկեցին. երկուքինը կրակ չառաւ. մէկինը միայն բանեցաւ, եւ սպասաւորին ուսին գալով այն տեղի ոսկորները կոտրտեց։ Կոմսը այս տեսնելով ձիէն վար կիջնայ. զարնուած սպասաւորին վէրքին արիւնը ցամքեցընելու պարապած առենը միւս սպասաւորներուն կպատուիրէ որ բըռնուած մարդը չփախցընեն. եւ ամուր մը կա-

պէն կառքին սընտուկին ։ Աւազակը վըստահ ձայնով մը ըսաւ. պարո՛ն կոմս, թողութիւն ըրէ. մենք սխալեցանք. բընտրածնիս դուն էիր. քեզ մեռցընելու եկած էինք։ Կխնդրեմ որ զիս դատաւորի ձեռք մատնելէդ առաջ առանձին մէկ մը խօսել տուր եւ ըսելիքներս մտիկ ըրէ. կարելի է որ քեզի յայտնելիքներուս մէջէն օգուտ քաղելու բան մը գտնես ։ Կոմսը խոստացաւ որ մերձաւոր գիւղաքաղաքը երթանք հոն ըսելիքները մտիկ կընէ. աւազակը կառքին սընտուկին վրայ կապուած նըստած՝ ճամբանին շարունակեցին ։

Երբ գիւղաքաղաքը հասան՝ կոմսին առաջին գործն եղաւ վիրաբոյժ մը գտնել տալ. որ եկաւ վիրաւորելոյն վէրքերը քննեց եւ ըսաւ թէ վտանգաւոր եւ վախցուելու բան մը չըկայ ։ երկու երեք օրուան դարմանի կարօտ է որ կատարեալ բժշկուի. եւ իր ճանապարհը շարունակէ ։ Սպասաւորը Լօրիդ կըսուէր. աւազակին ըսածները տէր պատմեցին. եւ ինքն ըսաւ. ձիէն իյնալովս բարեբաղդ եմ եղեր, որ ծունկս սախտեցաւ եւ կոմսը ըստիպուեցաւ զիս իր կառքը նստեցընել եւ ինքը ձին հեծնալ. թէ որ ասանկ չըլլար նէ՝ մեզ տէրը պիտի կորսընցընէինք ։

ԳԼՈՒԽ․ ԺԶ․

Գաղտնիք մը կը յայտնուի ։

ՍՈՄԱՐ Լօրիդին վիճակին վրայէն վախը վերցընելէն ետքը բընութեան աւազակը առաջը բերել տուաւ, որ երեսը դիմակ անցուցեր էր ով ըլլալը չճանչցուելու համար։ Դիմակը վար առնել տուաւ կոմսը. եւ մեծապէս զարմացաւ երբ տեսաւ որ. տը Լօզան դերան կոմսին կնոջը հաւատարիմ սպասաւորներուն մէկն է, որ զինքը շատ անգամ տեսած էր. ուստի պէտք էր որ ճանչնար։ Եւ որովհետեւ ասիկայ կոմսին գաղտնի բաներ յայտնելու խօսք տուած էր՝ կոմսը սպասաւորները քովէն դուրս ճամբելէն ետքը հրաման ըրաւ որ խօսելիքները պատմէ։ Մարդը ըսաւ. Հիմայ զիս ճանչցար. եւ ուրիշ կերպարանքով ձեր դէմը ելլելէս՝ եւ ուզածնիս քեզ մոռցընելն ըլլալը քեզի յայտնի զրուցելէս էփ. աղէկ բան հասկցած կըլլաս. ուստի ես ալ միայն այսքանովըս չհասկըցուելիքները պատմեմ քեզի ։

Ես բնիկ գեղացի մըն եմ. հայրս պարզ եւ անկեղծ, բայց աղքատ մարդ մըն էր. իր աղէկ բնութիւնովը գեղին տիրոջը զինքը սիրցընելով՝ անոր ձեռքովը կարող եղաւ զիս ճեմարան մը դնելու. ուր բաւական բան սորվեցայ.

բայց սովրածներս գէշի բանեցուցի ։ Ուրիշ պատճառ մը չունէի զինուոր գրուելու, բայց եթէ իմ զեղխութիւնս եւ անառակութիւնս ։ Նոյն պատճառով զինուորական վիճակն ալ ինծի ծանր եկաւ. որովհետեւ կարգի կանոնի հընազանդիլ` եւ ամէն ուզածը չըկըրնալ ընել կար հոն. փախայ` եւ քոյրերուս մէկին տունը ապաւինեցայ` որ դերակոմսին կնոջը սենեկապանն էր. եւ ասոր միջնորդութեամբը փախչելուս յանցանքը շնորհուեցաւ ինծի` եւ զինուորութենէն ալ ելայ ։

Դերակոմսին կնոջը` որկէց կըճանչնայի ինծի եղած շնորհքը, շնորհակալութեան գացի ։ Անիկայ ինծի այլ եւ այլ նիւթոց վրայ տեսակ տեսակ հարցմունքներ ընելով տուած պատասխաններէս հասկըցաւ որ ճարպիկ մէկն եմ. ձեռքէս բան կուգայ. ինչ որ ըսէ նէ կըրնամ գլուխ հանել. զիս իրեն սպասաւորներուն կարգըն առաւ. եւ կամաց կամաց հաւատարմութեանս ալ վստահելով աւելի սէր կապեց ինծի ։ Նանակէն դարձած ատենդ հրաման ըրաւ ինծի որ քեզ լրտեսեմ. ուր երթալդ եւ ինչ ընելդ եւ որո՛ւ հետ տեսնուիլդ դիտեմ եւ հասկընամ. որ դերակոմսուհիին սիրահարական առաջարկութիւնը մերժեցիր նէ` ուրիշ տեղ ուրիշ մէկու մը հետ գաղտնի յարաբերութիւն ունի՞ս մի ։ Ամէն օր տեսածներս եւ լըսածներս հաւատարմութեամբ իրեն կպատմէի. եւ ատոնցմէ իր կասկածը արդարացընելու բան

մը չկրնալով գտնել՝ քանի մի անգամ քեզի առանձին նամակ խրկեց. գաղտնի տեսութիւն ընել ուզեց հետդ. բայց նամակներն անպատասխանի մնացին։ Ինքն անձամբ քովդ եկանոր ալ ելքը ինչ ըլլալը պատմելու կարօտ չէ։ Տղան իրեն նախատինք սեպելով կրակ կտրեցաւ. մինչեւ այն ատենը ամուսնոյն հետ աղէկ չէր, այն ժամանակը հաշտուեցաւ. եւ պէսպէս պատճառանքներով անոր քեզի դէմ ունեցած ատելութիւնը բորբոքեց։

Երբ այրը իր ուզած ատիճանը հասած գըտաւ՝ օր մը ինծի կանչեց եւ հարցուց թէ յանկարծ կրնա՞ս մէկուն վրայ յարձակիլ, եւ անոր ժամանակ չտալով որ ինք զինքը պաշտպանէ՝ անիկայ մեռցընել։ Թէ որ ասանկ բան մը կրնաս ընել նէ՝ բաղդդ իմ ձեռքս է, ինծի վստահ եղիր ըսաւ։ Պատասխան տուի. քեզմով վաստըկած կեանքս անգամ քեզի համար զոհելէն չեմ փախչիր. վտանգ մը չկրնար ըլլալ որ աչքս վախցընէ։ Ասոր վրայ բան մը պատմեց՝ որ ինքը ինծի այրապըրած էր, եւ ես իր ուզածէն աւելի ճարպիկութեամբ գըլուխ հանած էի. եւ ըսի. Թէպէտ վարքս մաքուր եւ խղճմտանքս փափուկ չէ. բայց ասոնց պակասը լեցընելու չափ անկեղծութիւն եւ պէտք եղած տեղը յանդգնութիւն ունիմ։

Ուրախանալով զիս առաւ դերականմին քովը տարաւ եւ ըսաւ. ահա՛ բընտրածնիս գըտայ։ Հիմայ մինակ այն կըմնայ՝ որ իմէն ու-

կած ծառայութիւննիս իրեն իմացընեմք։ Պե-րակոմնը ըսաւ․ գործը կարեւոր է․ պետու-թիւնն ու մեզ մեր ամենամեծ մէկ թշնամիէն ազատելու ես, որ իմ ձեռքս ալ արիւնը մը-խած է։ Այս ընելով չէ՛ թէ միայն մեզի եւ մեր ընտանեացը՝ այլ եւ տէրութեանն ալ մեծ աղէկութիւն մը ըրած կըլլաս։ Թագաւորը հէքեայ անոր ինչ մարդ ըլլալը չգիտեր, բայց նոքը կիմանայ․ եւ ես քեզի վստահացընեմ որ բաղդդ ապահովցած է․ քեզի մեծութեան դըռ-ները կըբացուի՝ որ քու աստիճանիդ մարդոց մէ-կին ալ այդպէս բաղդ մը պատահած չէ։ Ալ-մանի կամքը կըճանչնաս ըսաւ․ անոր բռնած խարդախ ճամբաները եւ առաջադրութիւնները որ դերակոմսուհին պաշտօնեց ինձի, չեն ներեր որ աւելց ետքը անոր խնայենք․ վրէժխնդրու-թիւնը աւելէ անդին նետել չըլլար։

Երբ քու անունդ տուաւ՝ պարո՛ն Կլամս, սասանած եւ ապշած մնացի․ բայց շուտով խել-քըս գլուխս եկաւ․ խոստումըս բացարձակ էր․ խօսքս ետ առնելու պատճառանք մը չէի կրնար գտնել։ Միայն աս հարցուցի որ՝ ի՛նչ որ պա-տահի նէ՝ ինծի պաշտպանութիւն ընելու խօսք կուտա՞ն։ Այո՛ ըսին․ եւ իմ ընելիքս հար-ցուցին։ Առաջին անգամին դերակոմսուհւոյն ինծի առըստըրած գործը կատարելու համար հեռու տուած մարդիկս դարձեալ հեռու պիտի տա-նէի առանց անոնց իմացընելու թէ ո՞ւր հրա-մանաւ պիտի գործեմք․ առձեռն քանի մը ու-

կի տալով անոր փայլունութիւնովը եւ գործը լըմընցնալէն ետքը աւելի առատ վարձք խոստանալով աչքերնին պիտի խաբէի . եւ ձեր անցնելու ճամբուն վրայ սպասելով կառքերնուդ քովէն սպասաւորներնիդ հեռացած ատենը յաջող առիթ սպասելով կառքը պիտի կայնեցընէինք։ Ի՞նչ հարկէ ո՞վ է ան, ի՞նչ կայ ըսելով մէկ մը գլուխդ դուրս կը հանէիր կը նայէիր, հըրացան մը պատրաստուած պիտի ըլլար, որ հարկաւ քեզ կը մեռցընէր։ Ինծի հասկըցա՞ր պարո՛ն կոմս՝ թէ այս բաներս բուն ընողը ո՞վ է եւ ի՞նչպէս սխալով մը կեանքդ ազատեցաւ. ապա թէ ոչ՝ մեր խորհած կերպը չէր կրնար սխալիլ. թէ որ դուն այն ատենը կառքին մէջ գտնուէիրը։ Ինծի իմ անձս եւ վիճակս ձեռքդ է. միայն թէ՝ ընելիքիդ հեռաւորութիւնը աղէկ մտածէ. եւ ինչ որ քեզի յարմար կերեւի նէ այն ըրէ։

Կոմսը ասոր վերջին խօսքերը լսելով սիրտը շարժեցաւ. Խղճաց որ անանկ արհեստաւոր կըտրիճ մը՝ ասկէ աղէկ գործ մը չէ գործածուեր։ Մէկ մը մտածեց։ Ինքն իրեն կըսէր. աղէկ որ այս պարագայիս մէջ հայրս գտնուէր նէ ի՞նչ կընէր։ արդեօք դատաւորական քովս գըրնալէն եւ անոր հայրութեանը ի՞նչ բերաւ կուտայ. թէ որ ասանկ պարկեշտ ամօթալի դատաճանապարհով մը իրենց կեանքը անանկ մարդոց ձեռքով վտանգի մէջ ինկած ատեններն որոց աղեկութենէ զատ բան ըրած չունին,

Ինչ կընէին. երկուքին ալ սիրտը շատ աղէկ գիտեմ. լոկ ներելը հերիք չէին սեպեր. գէշ վարքերնին աղէկի դարձընելու ալ ձեռքերնուն եկածին չափ կաշխատէին՝ որ այն հնարագիւտ քաջասրտութիւնը հայրենեաց օգտին բանեցը-նեն. եւ անոր այն գէշութիւնը ընել թեկաղդրո-ղին՝ առաքինութիւնը յարգել սովրեցընէ.

Այս խորհրդածութիւններովս ընթերցողը ո-րոշեց. կարէկցութեան աչքով մէկ մը այն մար-դուն վրայ նայեցաւ, որ գիտես թէ կոմսին բարի սրտին քաջածանօթ ըլլալով՝ անոր երե-սէն իրեն վնաս գալէն ամենեւին կասկած մը չունենալով ապահով հանդարտութեամբ կեցած էր. եւ ըսաւ անոր. կըրնամ արդեօք լսել որ մոլութեան եւ մոլորութեան անդունդը թաւալտըկող մարդու մը ձեռքէն բռնելու եւ անկէց դուրս հանելու եւ ընկերութեան օգ-տակար մարդ մըն ալ աւելցընելու պիտի յա-ջողիմ. Հիմայ աղէկ մըտիկ ըրէ. ինչ կըսեմ քեզի. Կեանքդ քեզի կըշնորհեմ, եւ քեզ ազատ կըթողում. երանի թէ ասկէց ետքը կեանքդ եւ ազատութիւնդ աղէկի գործածես. Սրտով բո-լորովին եւ տիրուհւոյդ խոստացածին մէկ մասն ալ ես կուտամ քեզի. առ այս ստակը որ առ այժմ մինչեւ քեզի յարմար գործ մը գտնես նէ կըր-նայ բաւական ըլլալ. ետքը քու վարմունքին նայելով քեզի խնամքս աւելի կըլլայ.

Հիմայ քեզ երկողներուն գնա եւ ըսէ. ձե-զի խօսք տուածս լըման 'ի գործ դրի. բայց Սա-

ճանչցուէր։ Նաեւ ի փոքր մը այն եղաւ կամօքն՝ որ դեսպանութեան վերաբերեալ փափուկ պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն. երթալու Պրուսիայի թագաւորը հաճեցնելու էր որ Գաղղիայի ուրիշ թշնամիներէն զատուի, եւ Գաղղիայի հետ բարեկամութեան դաշինք մը դնէ։ Այսպիսի պայմանադրութիւն առաջարկող պետութեան դեսպանը թէ որ պետութեան գործոց մէջ եփուն չըլլայ նէ՝ իրեն կողման վնասակար ըլլալու առաջարկութիւններ ընդունելու կըստիպուի, կամ գործը չկրնար յաջողցընելու. ասոր համար աշխարհավարութեան հմուտ եւ յաջողակ մարդ մը պէտք էր։ Զյաջողերնէ՝ որ յաջողութիւն գըտնելէն աւելի յուսալի էր՝ դեսպանութեան ընտրուած մարդը յարգը եւ պատիւը իւր ազգին եւ տէրութեան առաջը կըկորսընցընէր. տը Լօզան գերակոմսին ուզածն ալ այն էր. ուստի այս պատիւս անոր տալ տուողն ալ անիկայ էր։ Ժամանակ մը կոմսին հայրը Սալմոնի մարքիզըն ալ հոն դեսպան գացած էր այժմեան թագաւորին հօրը ժամանակը, եւ խելքովը եւ հանճարովը եւ անկեղծութիւնովը մեծ համբաւ վաստըկած էր երկու տէրութեան մէջ ալ։ Թագաւորը որ այն ատենը տակաւին տղայ էր՝ մարքիզին դեսպանութեան գործերը լսելով Սալմոնի ցեղին մէկ համակրութիւն մը ունեցեր էր. ուստի այս անգամ որ լսեց թէ իր հօրը քով դեսպան խրկուած Սալմոնի տղան է որ իր քովը դեսպան պիտի գայ՝ շատ պիտի

ուրախանար. եւ գործը յաջողութեամբ լըմընցնելուն մեծապէս դիւրութիւն պիտի ըլլար։

Պէտրակոմսն ալ կըստիպէր Սալմոնի կոմսը որ օր առաջ ճամբայ ելլէ. չէ թէ պետութեան գործը օր առաջ զօրանալու համար, այլ կամնին ներկայութենէն ազատելու՝ որ իր աչքին փուշ էր. եւ միանգամայն անոր անկումը արագորցընելու համար։ Սակայն զի բանակին հետ դուրս գացած առենը կոմսը այնքան ժամանակ չէր ուշացեր դուրսը՝ որքան որ պէտք էր դարան. գործելով անիկայ թագաւորին աչքէն ձգելու. այս անգամի գործը անանկ էր որ քիչ ժամանակէ չէր լըմըննար. կը յուսար ուզածին պէս ազդոտելու ժամանակ գտնել։

ԳԼՈՒԽ. ԺԴ.

Կոմսը նոր պաշտպան կունենայ 'ի Փարիզ։

ՈՄՍԸ բանակին հետ փարիզէն հեռանալու ժամանակը իր ամուսինը Իսմիլեան իր հօրը քով խըրկեր էր։ Իր աքսորէն դարձած ժամանակը հօրը համար ալ հրաման եղած էր դառնալու. բայց անիկայ քաղաքին մէջ սըրտմաշուքով եւ տաղտապանքով պալատէն աղէկ սպասելով դուրսի երկիր.մը իր բարեկամներուն

հետ հանգիստ կեանք վարելը՝ քաղաք չէր դար-
ձած. Պուրսի երկիրը կանանց սերին եւ մա-
նաւանդ օրիորդներուն պարկեշտութիւնը պահ-
պանելու համար աղէկ էր. ասոր համար Մելի-
քեան Յուլիային հետ մէկ տեղ մարքիզին քո-
վըն երթալը՝ պատշաճաւոր սեպեց կոմսը: Եւ
որովհետեւ պատերազմէն դառնալէն ետքը
շատ ժամանակ չորուեցաւ իրեն փարիզ մըն-
ալու՝ ընտանիքն ալ բերել տալ պէտք չեղաւ:

Տը Լօզանին սատանութիւն բանեցընելը
եւ Վալմօնի կոմսին դէմ թշնամութիւնը ա-
ռաջ տանելը թագուհիէն ծածուկ չէր կըրնար
մնալ, որ բարակ միտք եւ զգացողութիւն ու-
նէր. որով կըկասկածէր որ այս անգամ ալ կոմ-
սին բացակայութեանը՝ նոյն նենգագործու-
թիւններն ընէ, եւ ժամանակի երկարութեամբ
յաջողի. ասոր համար հարկ սեպեց կոմսին հայ-
րը Վալմօնի մարքիզը փարիզ բերել տալ. եւ
ասոր պատշաճաւոր միջոց մըն էր Մելիքեան քո-
վըն ուզելը, որ իր սենեկապան ազնիւ տիկ-
նայց կարգն էր, եւ ուրիշ սենեկապաններէն
աւելի սիրելի էր իրեն առաքինի եւ խոհեմ բը-
նաւորութեանը համար: Ասոր փարիզ գալուն
պատճառաւը Վալմօնի մարքիզն ալ հետը պի-
տի գար 'ի հարկէ. եւ ասոր հոն ներկայ գըտ-
նուելովը՝ կոմսին դէմ ելլելիք զրպարտութիւն-
ները շատ ազդեցութիւն չէին ըներ. որովհե-
տեւ թագաւորը ծերունի մարքիզին վրայ մեծ
վստահութիւն ունէր. աքսորմանն ալ անմեղու-

թիւնը եւ տարապարտ եւ մեռնող պարոն մը Լօզանին խօրամանկութեան արդիւնքն ըլլալը իմացեր էր. ուստի անոր ներկայութիւնը նոյն արդիւնքը կունենար՝ ինչ որ նոյն իսկ կոմսին ներկայութիւնը կրնար ունենալ։ Առագուհին Էմիլիային փարեգ գալուն հրամանը տալը կոմսին ձգեց. այն ալ գիր գրեց հօրը, որ հարսը հետը առնէ օր առաջ փարիզ գայ։

ԳԼՈՒԽ. ԻԵ.

Անակնկալ վտանգ մը։

ՈՄՍԸ հօրը գալուն չըսպասեց. ճամբայ ելաւ. որովհետեւ զինքը արտորցընող շատ կար. Ճանապարհորդութեան երկրորդ օրը կոմսին սպասաւորը որ ձիով կառքին քովէն կերթար՝ ձիէն ինկաւ սախտեցաւ, ուստի կոմսը անիկայ իր կառքին մէջ նստեցուց, որ միայն մէկ մարդ մը կառնէր. եւ ինքը ձին հեծաւ եւ ամէնուն առջեւէն ձիավարելով կերթար դէպ 'ի սուրհանդակարանը. միւս սպասաւորները ետեւէն կերթային. միայն մէկ սպասաւոր մը ձիով՝ կառքին քովէն կերթար. բայց իրարմէ շատ հեռու չէին։ Իրիկուան մութը կոխած էր երբ անտառը մտան. եւ հոն երեք ձիաւորի հանդիպեցան։

Անոնք կոմսին եւ ընկերներուն բան մը չըլսելով ճամբանին շարունակեցին. եւ երբ որ կառքին քովը մօտեցան՝ ձի խաղցընելու նըման շարժումներ ընել սկսան։ Քիչ մը անցաւ՝ հըրացանի քանի մը պայթիւն լսուեցաւ. կոմսը ետ դարձաւ նայեցաւ որ կառքը կայնեցուցեր են. սպասաւորներուն հետ ձին վազցուց քովերնին գնաց։ Ձիաւորներուն երկուքը սաստիկ արագութեամբ փախչիլ սկսան. բայց երրորդը ձեռք անցեր էր. ազատելու միջոց չունէր, կառապանը ամուր ձեռօք զինքը բռնած էր եւ թող տալիք չունէր։ Կոմսը եկած ատենը կառքին դուռը բացին, մէջի խեղճը որ արդէն ձիէն ինկած ատենէն ցաւ կըկրէր՝ կուլար ու կողբար։

Յիշեալ երեք ձիաւորները եկեր կառքը կայնեցուցեր էին. անոնց շարժմունքէն եւ խօսքերէն կոմսին սպասաւորը գէշ դիտաւորութիւն ունենալնին կըռահելով զգուշանալու սկսած էր. եւ երբ տեսաւ որ կրակ պիտի ընեն վրան՝ ինքն անոնց վրայ կրակ ըրաւ։ Անոնք երեքը մէկէն հրացաննին անոր շիտկեցին. երկուքինը կրակ չառաւ. մէկինը միայն բռնեցաւ, եւ սպասաւորին ուսին դպչելով այն տեղի ոսկորները կոտրտեց։ Կոմսը այս տեսնելով ձիէն վար կիջնայ. զարնուած սպասաւորին վէրքին արիւնը ցամքեցընելու պարապած ատենը միւս սպասաւորներուն կպատուիրէ որ բռնուած մարդը չփախցընեն. եւ ամուր մը կա-

պէն կառքին սընտուկին ։ Բուաշակը վըստահ ձայնով մը ըսաւ . պարո՛ն կոմս, թողութիւն ըրէ . մենք սխալեցանք . ընտրածնիս դուն էիր . քեզ մեռցընելու եկած էինք ։ Կխնդրեմ որ զիս դատաւորի ձեռք մատնելէդ առաջ առանձին մէկ մը խօսել տուր եւ ընկերներս մտիկ ըրէ . կարելի է որ քեզի յայտնելիքներուս մէջէն օգուտ քաղելու բան մը գտնես ։ Կոմսը խոստացաւ որ մերձաւոր գիւղաքաղաքը երթաննէ հոն ընկերները մտիկ կընէ . աւազակը կառքին սընտուկին վրայ կապուած նըստած՝ ճամբանին շարունակեցին ։

Երբ գիւղաքաղաքը հասան՝ կոմսին առաջին գործն եղաւ վիրաբոյժ մը գտնել տալ . որ եկաւ վիրաւորեալին վէրքերը քննեց եւ ըսաւ թէ վտանգաւոր եւ վախցուելու բան մը չըկայ ։ երկու երեք օրուան դարմանի կարօտ է որ կատարեալ բժշկուի . եւ իր ճանապարհը շարունակէ ։ Սպասաւորը Լօրիդ կըսուէր . աւազակին ըրածները անոր պատմեցին . եւ ինքն ըսաւ . ձիէն իյնալովս բարեբաղդ եմ եղեր , որ ծունկս սախտեցաւ եւ կոմսը ըստիպուեցաւ զիս իր կառքը նստեցընել եւ ինքը ձին հեծնալ . թէ որ անանկ չըլլար նէ՝ մեր տէրը պիտի կորսընցընէինք ։

ԳԼՈՒԽ. ԻԶ.

Գաղտնիք մը կը յայտնուի.

ՈՄՍԸ Լօրիդին վիճակին վրայէն վախը վերցընելէն ետքը բռնուած աւազակը առաջը բերել տուաւ, որ երեսը դիմակ անցուցեր էր ով ըլլալը չճանչցուելու համար։ Դիմակը վար առնել տուաւ կոմսը. եւ մեծապէս զարմացաւ երբ տեսաւ որ. տը Լօզան դերան կոմսին կնոջը հաւատարիմ սպասաւորներուն մէկն է, որ զինքը շատ անգամ տեսած էր. ուստի պէտք էր որ ճանչնար։ Այս որովհետեւ անիկայ կոմսին գաղտնի բաներ յայտնելու խօսք տուած էր՝ կոմսը սպասաւորները քովէն դուրս ճամբելէն ետքը հրաման ըրաւ որ խօսելիքները պատմէ։ Մարդը ըսաւ. Հիմայ զիս ճանչցար. եւ ուրիշ կերպարանքով ձեր դէմը ելլելէս՝ եւ ուզածնիս քեզ մոռցընելն ըլլալը քեզի յայտնի զրուցելէս էփ-աղէկ բան հասկցած կըլլաս. ուստի ես ալ միայն այսքանովըս չհասկցուելիքները պատմեմ քեզի։

Ես ընիկ գեղացի մըն եմ. հայրս պարզ եւ անկեղծ, բայց աղքատ մարդ մըն էր. իր աղէկ բնութիւնովը գեղին տիրոջը զինքը սիրցընելով՝ անոր ձեռքովը կարող եղաւ զիս ճեմարան մը դնելու. ուր բաւական բան սորվեցայ.

բայց սովրածներս գէշի բանեցուցի։ Ուրիշ պատճառ մը չունէի զինուոր գրուելու, բայց եթէ իմ զեղխութիւնս եւ անառակութիւնս։ Նոյն պատճառով զինուորական վիճակն ալ ինծի ծանր եկաւ. որովհետեւ կարգի կանոնի հընազանդիլ՝ եւ ամէն ուզածը չըկրնալ ընել կար հոն. փախայ՝ եւ քոյրերուս մէկին տունը ապաւինեցայ՝ որ դերակոմսին կնոջը սենեկապանն էր. եւ ասոր միջնորդութեամբը փախչելուս յանցանքը շնորհուեցաւ ինծի՝ եւ զինւորութենէն ալ ելայ։

Դերակոմսին կնոջը՝ որկէց կըճանչնայի ինծի եղած շնորհքը, շնորհակալութեան գացի։ Անիկայ ինծի այլ եւ այլ նիւթոց վրայ տեսակ տեսակ հարցմունքներ ընելով տուած պատասխաններէս հասկըցաւ որ ճարպիկ մէկն եմ. ձեռքէս բան կուգայ. ինչ որ ըսէ նէ կրնամ գլուխ հանել. զիս իրեն սպասաւորներուն կարգըն առաւ. եւ կամաց կամաց հաւատարմութեանս ալ վստահելով աւելի սէր կապեց ինծի։ Բանակէն դարձած ատենդ հրաման ըրաւ ինծի որ քեզ լրտեսեմ. ուր երթալդ եւ ինչ ընելդ եւ որո՛ հետ տեսնուիլդ դիտեմ եւ հասկընամ. որ դերակոմսուհիին սիրահարական առաջարկութիւնը մերժեցիր նէ՝ ուրիշ տեղ ուրիշ մէկի մը հետ գաղտնի յարաբերութիւն ունի՞ս մի։ Ամէն օր տեսածներս եւ լըսածներըս հաւատարմութեամբ իրեն կպատմէի. եւ ասոնցմէ իր կասկածը արդարացընելու բան

մը չկրընալով գտնել՝ քանի մի անգամ քեզի առանձին նամակ խրկեց. գաղտնի տեսութիւն ընել ուզեց հետդ. բայց նամակներն անպատասխանի մնացին: Ինքն անձամբ քովդ եկաւ. անոր ալ ելքը ինչ ըլլալը պատմելու կարօտ չէ: Ըրածը իրեն նախատինք սեպելով կրակ կտրեցաւ. մինչեւ այն ատենը ամուսնոյն հետ աղէկ չէր, այն ժամանակը հաշտուեցաւ. եւ պէսպէս պատճառանքներով անոր քեզի դէմ ունեցած ատելութիւնը բորբոքեց:

Երբ այրը իր ուզած աստիճանը հասած գըտաւ՝ օր մը ինծի կանչեց եւ հարցուց թէ յանկարծ կրնա՞ս մէկուն վրայ յարձակիլ, եւ անոր ժամանակ չտալով որ ինքզինքը պաշտպանէ՝ անիկայ մեռցընել: Թէ որ սանկ բան մը կրնաս ընել նէ՝ բաղդդ իմ ձեռքս է, ինծի վստահ եղիր ըսաւ: Պատասխան տուի. քեզմով վաստըկած կեանքս անգամ քեզի համար զոհելէն չեմ փախչիր. վտանգ մը չկրնար ըլլալ որ աչքս վախցընէ: Ասոր վրայ բան մը պատմեցի՝ որ ինքը ինծի ապըսպըրած էր, եւ ես իր ուզածէն աւելի ճարպիկութեամբ գըլուխ հանած էի. եւ ըսի: Ինչպէս վարքս մաքուր եւ խղճմտանքս փափուկ չէ. բայց ասոնց պակասը լեցընելու չափ աներկիւղութիւն՝ եւ պէտք եղած տեղը յանդգնութիւն ունիմ:

Ուրախանալով զիս առաւ դերակոյտին քովը տարաւ եւ ըսաւ. ահա ընտրածներս գըտայ: Հիմայ մինակ այն կնոյ՝ որ իրմէն ու-

ըրած ծառայութիւններս իրեն իմացընեմք։ Պե-
րակումը ըսաւ. գործը կարեւոր է. պետու-
թիւնն ալ մեզ մեր ամենամեծ մէկ թշնամիէն
ազատեր ես, որ իմ եղբօրս ալ արիւնը մը-
ծած է։ Այս ընելով չէ՛ թէ միայն մեզի եւ
մեր ընտանեացը՝ այլ եւ տէրութեանն ալ մեծ
աղէկութիւն մը ըրած կըլլաս։ Թագաւորը
հեռու անոր ինչ մարդ ըլլալը չգիտեր, բայց
նոքը կիմանայ. եւ ես քեզի վստահացընեմ որ
բաղդդ ապահովցած է. քեզի մեծութեան դը-
ռներ կըբացուի՝ որ քու աստիճանիդ մարդոց մէ-
կին ալ այդպէս բաղդ մը պատահած չէ։ Ալ-
մանի կոմսը կըճանչնաս ըսաւ. անոր բռնած
խարդախ ճամբաները եւ առաջադրութիւնները
որ գերակոմսուհին պատմեց ինծի, չեն ներեր
որ ասկէց ետքը անոր խնայենք. վրէժխնդրու-
թիւնը ասկէ անդին ներել չըլլար։

Երբ քու անունդ տուաւ՝ պարոն Կոմս,
սարսափած եւ ապշած մնացի. բայց շուտով խել-
քըս գլուխս եկաւ. խոստումըս բացարձակ էր.
խօսքս ետ առնելու պատճառանք մը չէր կրնար
գտնել։ Միայն աս հարցուցի որ՝ ի՛նչ որ պա-
տահի՛ նէ՝ ինծի պաշտպանութիւն ընելու խօսք
կուտա՞ն։ Այո՛ ըսին. եւ իմ ընելիքս հար-
ցուցին։ Առաջին անգամին գերակոմսուհւոյն
ինծի ապըսպըրած գործը կատարելու համար
հետս առած մարդիկս դարձեալ հետս պիտի առ-
նէի առանց անոնց իմացընելու թէ ո՛ր հրա-
մանաւ պիտի գործեմք. առձեռն քանի մը ու-

կի տալով անոր փայլունութիւնովը եւ գործը ըմբռնալէն ետքը աւելի առատ վարձք խոստանալով աչքերնին պիտի խաբէի. եւ ձեր անցնելու ճամբուն վրայ սպասելով կառքերնուդ քովէն սպասաւորներնիդ հեռացած ատենը յանցող առիթ սպելով կառքը պիտի կայնեցնէինք. Ի՞հարկէ ո՞վ է ան, ի՞նչ կայ ըսելով մէկ մը գլուխդ դուրս կը հանէիր կը նայէիր, հըրացան մը պատրաստուած պիտի ըլլար, որ հարկաւ քեզ կը մեռցնէր. Հիմայ հասկըցա՞ր պարո՛ն կոմս՝ թէ այս բաներս բուն ընողը ո՞վ է եւ ի՞նչպէս սխալով մը կեանքդ ազատեցաւ. ապա թէ ո՛չ մեր խորհած կերպը չէր կրնար սխալիլ. թէ որ դուն այն ատենը կառքին մէջ գտնուէիր. Հիմայ իմ անձս եւ վիճակս ձեռքդ է. միայն թէ՝ ընելիքիդ հեռաւորութիւնը աղէկ մտածէ. եւ ինչ որ քեզի յարմար կերեւի նէ այն ըրէ։

Կոմսը այսօր մերօքին խօսքերը լսելով սիրտը շփոթեցաւ. Խղճաց որ անանկ արիասիրտ կտրիճ մը, աւելի աղէկ գործի մը չէ գործածուեր. Մէջ մը մտածեց. Ինքն իրեն կըսէր. արդեօք այս պարագայիս մէջ հայրս գտնուէր նէ՞ ինչ կընէր. արդեօք դատաւորաց քովս գըտնալէ՞ եւ անոր հարցընէի նէ ի՞նչ պիտի կուտայ. Թէ որ ատանկ պարկեշտ անօթայի դաւաճանութեամբ մը իրենց կեանքը անանկ մարդոց ձեռքով վտանգի մէջ ինկած տեսնէին՝ որոց աղեկութեանը զատ բան ըրած չունին,

Ի՞նչ կընէին։ Երկուքին ալ սիրտը շատ աղէկ գիտեմ․ լոկ ներելը հերիք չէին սեպեր․ գէշ վարքերնին աղէկի դարձընելու ալ ձեռքերնուն եկածին չափ կաշխատէին՝ որ այն հնարագիւտ քաջասրտութիւնը հայրենեաց օգտին բանեցընեն։ Եւ անոր այն գէշութիւնը ընել թելադրողին՝ առաքինութիւնը յարգել սովրեցընէ։

Այս խորհրդածութիւններովս ընկերքը որոշեց․ կարեկցութեան աչքով մէկ մը այն մարդուն վրայ նայեցաւ, որ գիտես թէ կողմէն բարի սրտին բացածանօթ ըլլալով՝ անոր երեսէն իրեն վնաս գալէն աւելի կասկած մը չունենալով ապահով հանդարտութեամբ կեցած էր․ եւ ըսաւ անոր․ կրնա՞մ արդեօք յուսալ որ մոլութեան եւ մոլորութեան անդունդը թապըլտըկող մարդու մը ձեռքէն բռնելու եւ անկէց դուրս հանելու՝ եւ ընկերութեան օգտակար մարդ մըն ալ ընելցընելու պիտի յաջողիմ։ Հիմայ աղէկ մտիկ ըրէ․ ինչ կըսեմ քեզի։ Կեանքդ քեզի կըշնորհեմ, եւ քեզ ազատ կըթողում․ երանի թէ ասկէց ետքը կեանքդ եւ ազատութիւնդ աղէկի գործածես։ Տիրօջդ եւ տիրուհւոյդ խոստացածին մէկ մասն ալ ես կուտամ քեզի․ առ այս տակը որ առ այժմ մինչեւ քեզի յարմար գործ մը գտնես՝ նէ կենալ բաւական․ ըլլայ․ ետքը քու վարմունքիդ նայելով քեզի խնամքս աւելի կըլլայ։

Հիմայ քեզ երկողներուդ գնա եւ ըսէ․ ձեզի խօսք տուածս ըրման 'ի գործ դրի․ բայց Ա-

տուծոյ պաշտպանածին բան չկըրնար ընել մարդ ։ Նշզածին պէս պատմէ. եւ քու պատմելիքներդ՝ իմ առ տըր Լօզան դերակոմսը գրելիք նամակիս հաստատութիւն ըլլան ։ Այս անոր եւ կնոջը պիտի գրեմ. որ՝ յանցաւորին ներել սովրեցընող դպրոցի մը մէջ վարժուած ըլլալուս համար կըներեմ անոնց. մեզ ատողները եւ հալածողները սիրելը կըրօնքս սովրեցուց ինծի. ըրած չար գործքերնուն չեմ հաւնիր յիրաւի, բայց զիրենք կըսիրեմ. եւ այս դժնդակ խորամանկութեան գաղտնիքը սրտիս մէջ թաղուած կըմնայ յաւիտեան. անոնց վնաս մը չհասցընելէս զատ կփափաքիմ դարձեալ ձեռքէս եկած աղէկութիւնը ընելու, երբ որ առիթ մը ձեռք ձգեմ ։

Աղարագործին սիրտը՝ որ այն ազնիւ կոմսը սպաննելը ամենեւին բանի տեղ չէր դներ, այս խօսքերէս շարժեցաւ. ինք զինքը չըկըրնալով բռնել՝ լալով ըսաւ. քեզնէ ըստակ կամ շնորհ ընդունելու արժանի չեմ. այդ դրամը քովըդ թող մնայ. դերակոմսին եւ անոր կնոջը տալու պարգեւնին ալ իրենց ըլլայ. ասկէց ետքը ձեռքիս աշխատութիւնովը ինչ որ վաստըկիմ նէ՝ ինծի այն հերիք է ։ Միայն անոնց քովը կերթամ. եւ ասիկայ՝ զիս տեսնելնուն վերջին անգամը կըլլայ. ըսածներդ կըպատմեմ անոնց. թող առաքինութեան զօրութիւնը հասկընան. եւ ըրածնուն վրայ զղջան՝ ինչպէս ես կըզղջամ։ Աղրանք անոնց որ քեզի կը ծառայեն ։ Աւէ որ վերջս փոխեմ նէ՝ Աստուծմէ միայն այն կը-

խնդրեմ որ անոնց երջանկութեանը ես ալ մասնակից ըլլամ ։

Կոմսին սպասաւորները որքան որ դժուար ճամբուեցան նէ՝ այնպէս աւազակի մը հետ ի-րենց սիրելի տէրը մինակ թող տալը կասկածե-լի բան մը գտալով իրենց՝ սենեակէն շատ չըհե-ռացան. դրանը մօտերը դեգերելով՝ ներսը ե-ղածներուն մտադիր կըլլային. եւ երբ լալու եւ հեծեծելու ձայն լսեցին՝ ներս թափեցան. աւազակին լալը տեսնելով՝ սրտերնին շարժե-ցաւ. բանին տեղեկանալով իրենց ալ աչքեն արտասուք թափել սկսաւ։ Կոմսը կըստիպէր մար-դուն որ տուած սակը առնէ. մարդը կըսէր. տէ՛ր իմ. ինչ վեհանձնական եւ արդար գործ մը՝ կըխորհիս նէ՝ հրամայէ եւ ընեմ. քու օր-հնակդ գլխս կըքաշալերէ, եւ խելքս կըկարէ որ այդպիսի գործեր պիտի կարենամ ընել։ Բայց այս անգամ այս հրամանիդ չհնազանդելուս նե-րէ՛։ Կոմսը ասոր խօսք կըրնայ հասկըցընելէն յոյսը կտրելով սպասաւորներուն պատուիրեց որ վաղն առտուան համար ձի պատրաստեն ա-նոր, եւ ճամբու ամէն պէտքերը հոգալով ժամ մը առաջ ճամբու դնեն. եւ այս պատրուակով՝ անոր մախաղին եւ կերակուրի տակառին մէջ անզգալաբար տուաւ անոր տալու որոշած սակը. եւ նամակ մը գրեց դեբրակոմսին ու դեբրակոմ-սուհիին, եւ անոր ներկայութեանը կարդաց, կնքեց եւ անոր յանձնեց. եւ ճամբայ ելլելու առենը իր բոլոր սպասաւորները քովը կանչեց

եւ սաստիկ պատուէր տուաւ որ չըլլայ որ այս դէպքը ո՛ եւ իցէ մարդու պատմեն։ Ինքը կոմսին՝ իր սպասաւորներուն հնազանդութեանը վըրայ կատարեալ վստահութիւն ունէր։ Սպասաւորաց վրայ միայն աչքէն տէր մը կրնայ հաստատել վստահ ըլլալ։ Մարդը անկաւ շնորհակալութիւն յայտնեցունելով ծառային ելաւ փարիզ դառնալու։ Նորէն ալ իր առողջութիւնը կատարելապէս կազմ ըլլալով ծառայ ելլելու վրայ էր, երբ Օգոստին ծանօթ տուաւ. որ Ռոմիլեային հարցիչ երթալու համար ծառայ ելլելը կիմացընէր, նոյն դէմ դէմ մնալ որ Լօզան դըրանցանցին, պատասխանն տուաւ, որ էր այս։

«Տէր իմ։ Դոմինիքն հաւատարիմ պատմութիւնը ըրի փերակամսին եւ անոր ամուսնոյն։ Անկեղծաբար եւ իմ սխալիս անոնց յայտնեցի. եւ ինչ դիպուածներ բռնուիլս եւ երեսին դիմակը վերցուելով ճանչցուիլս պատմեցի։ Պեկմինկրնանն իրաց չփոթութիւն եւ վախ եւ ախորժութիւն նըկարուած տեսայ. բայց խղճի կողմանէ անհանգստութեան նշան մը չկըրցայ նըշմարել։ Աներ վարմունքն ու խօսքերը կենդանի խօսքերով անոնց նկարագրեցի. տեսայ որ քիչ քիչ վըստահօսթիւն կուգար փրանին, մեղք՝ որ ողջ եղբօրը չկըրցայ տեսնել։ Ներարկուիս մէջ դընել տուած ակեղ քակդ առաջնին պարպեցի, եւ աննիլ չուզեցի. առատաձեռնութեանդ վրայ զարմացան. բայց անոնք հպարտութիւն եւ յանձնապաստանութիւն դըրին, իմ անիկայ

մանել չուզելուս այլ անուն գտան. անմտութիւն եւ յիմարութիւն անուանեցին ։ Ես հօրս քով պիտի երթայի անիկայ մխիթարելու, եւ ծերութեան հասակին կարօտ եղած օգնութիւնը ձեռքէս եկածին չափ մատակարարելու համար. ասոնք քեզի տուած ստակդ որ անոնց ձըգել կուզէի՝ հօրս խրկեցին ։ Նոյն ներքինը նայելով ինծի անանկ եկաւ՝ որ հօրս քով երթալ ուզելուս գոհ էին. վրաներնուն բեռ մը նետած պիտի ըլլային։ Ինծի իրենցմէ մեկնելու հրամանը տալէն առաջ տը Լօզան գերապատուհին առանձին հետս խօսիլ ուզեց. զիս հաճեցընել կուզէր որ նորէն ձեր քովը դառնամ եւ իրեն համար թողութիւն խնդրեմ. որպէս թէ սիրոյ կիրքին բռնութիւնը՝ որ ժամանակէ մը 'ի վեր վրան տիրած է, այդքաներն ընել կուտայ։ Ես ըսի որ այդպէս պատգամաւորութիւն մը ես չեմ կրնար ընել՝ եւ կոմսէն գտած թողութեանս անարժան երեւիլ ։

« Ո՜հ տէ՛ր իմ. այնքան ժամանակ իմ բարի հօրս տուած խրատները ջուրի ձայնի պէս կուգային ինծի. հիմայ երբ իմ գործքերովս հասկըցայ որ դուն զիս բարի մարդ մը ըրիր, ո՞րքան գոհ պիտի ըլլայ. եւ թէ որ իր աղքատիկ բընակութիւնը ձգելու հաճի նէ՝ կրնամ արդեօք յուսալ որ հայր ու տղայ քու հովանաւորութեանդ տակը պատսպարուելու տեղի կունենամք։ Մեզի յանձնած ծառայութիւնեդ կատարելապէս գոհ պիտի ըլլաս. եւ նոյն ծառայութիւնը մեր երջանիկ պիտի ընէ ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Կոմսին դեսպանութիւնը.

ԱԼՄՈՆ կոմսը ճանապարհի դէպքէն ետքը ուրիշ բանի մը չպատահելով անփորձ եւ անվրդովանց ճամբան շարունակեց եւ պաշտօնին տեղը հասաւ։ Բրուսիայի Թագաւորը ասոր գալուն լուրն առնելով շատ աղէկ եւ փառաւոր ընդունելութիւն ըրաւ. մասնաւոր կերպով կը յարգէր անիկայ, եւ հետը մեծ մտերմութեամբ կը վարուէր, որպէս թէ իր Թագաւորութեանը շահուն եւ պայծառութեանը աշխատող անձ մը ըլլար. եւ յիրաւի անանկ ալ էր կոմսը. իր ազգին Թագաւորութեան պայծառութիւնը կը խնդրէր, բայց ուրիշներուն նուաստանալը եւ տկարանալն ալ չէր ուզեր. իր տէրութեանը ինչպէս հաւատարիմ էր նէ ուրիշ տէրութիւններուն ալ այնպէս էր։ Թագաւորը ասոր հօրը Վալմոնի մարքիզին բարքն ու վարքը լսելով գիտէր. եւ քաջայոյս էր որ անոր պէս մարդու մը ձեռքին տակը կրթուած ազնուական մը չկրնար այն նենգ ու խարդախ ճամբաները բռնել, որոց աշխարհավարական հանճար կըսեն, եւ գովելի բան մը կըկարծուի։ Թագաւորը իրեն դեսպան խրկուած կոմ-

սին վրայ այդպէս վստահ ըլլալուն չխաբուեցաւ. մանաւանդ թէ իր յուսացածէն աւելի ալ շատ տեսաւ :

Կոմսին պաշտօնը ծանր էր: Միրաւի արքունեաց մէջ յարգութիւն կը տեսնէր. վասն զի արքունեաց մարդիկ թագաւորին ճիշդ նմանողներըն են. անոր յարգած մարդիկը իրենք ալ կը յարգեն. բայց թէ որ չսիրածնին ըլլայ նէ՝ մէկ ուրիշ գործերնին ալ կըլլայ անոր որոգայթ լարելը: Կոմսը իր սուր դիտողութեամբը կըճը-կանէր որ գործը յաջողելը էփ աղէկ դըժուարութիւններ ունի. արքունեաց՝ եւ պետութեան նախարարներուն մէջ տարաձայնութիւն կայ. եւ թագաւորին բնաւորութիւնն ալ այնպէս չէր տեսներ՝ որուն վստահելու իրաւունք ունենայ: Տասն տարի մը կար որ այս թագաւորը իր հօրը աթոռը ժառանգած էր. բայց տակաւին հաստատուն սկըզբունքի մը տէր եղած չէր. իր պետութիւնը ինքիր գլխուն կառավարելու կարողութիւն չէր երեւեր վրան.

Այս կողմէն ըլլալիք պակասութիւնը կըրնային լեցընել նախարարները. որ ամէնն ալ պետութեան գործերու մէջ եփած իմաստուն եւ խելացի մարդիկ էին. բայց ատեն ատեն թագաւորը կը յիշէր որ ինքը բացարձակ իշխանութեան տէր է. եւ անոնց քսածը մտիկ չէր ըներ: Պալատականներուն մէջ իրեն քանի մը սիրելիներ ունեցած էր. երիտասարդ եւ անփորձ մարդիկ. եւ բացարձակ իշխանութիւն

կը վարեմ կարծած ժամանակը անոնց խելքովը էր որ կը վարուէր. որ յաճախ միտքը կը պաշարէին. եւ ապագայն նկատելու սրատեսութիւն չունենալով՝ որ պետութիւն մը կառավարելու համար ամենահարկաւոր բան մըն է, անանկ հրամաններ կամ տնօրէնութիւններ ընել կը թելադրէին, որոց ամէն դէշութիւն կելլէր. եւ համարակութեան մէջ տրտունջ կը ծագէր։ Թագաւորը երկու կողմէն խորու հակառակ թելադրութիւններուն աղէկն ու դէշը իրարմէ չէր կրնար որոշել. ուստի շատ անգամ կը տարակուսէր կը մնար. առաջարկութիւններուն մէկը կը ձգէր միւսին ձեռք կը զարնէր. եւ շատ անգամ վերջին որոշումը դէշ կողմը կ՚ըլլար, որ այսպէս տարաժամներուն շատ կը պատահի։

Երբեմն խելացի եւ խոհական պաշտօնեաներուն խօսքը մտիկ ընելով՝ Պալմոնի կոմսը իրեն դեսպան երկրորդ Թագաւորին հետ հաշտութիւն եւ դաշինք դնելու կը հաճէր. երբեմն պալատականներուն շահասէր խորհուրդը կը գովանար. Թագաւորը անոնց ըսածին կը հաւանէր եւ պատերազմ բանալու կամք կը ցուցընէր. Լեհաց թագաւորին հետ միայն այն մտօք դաշնակցութիւն ընել կուզէր՝ որ անոր օգնութեամբը ուրիշ դրացիներուն վըրայ զօրանայ. անոնց հետ ունեցած պատերազմը յաջողութեամբ առաջ տանի. եւ որերնին ինչ կողոպտուա՝ անոնք նէ՝ մէջերնին բաժնեն։ Տարւոք

երիտասարդ էր, փափկութեանց մէջ մեծցած էր. իր հոգւոյն վրայ տիրել կուզէին աշխարհակալութեան կիրքը. պատերազմի մէջ քաջութեան համբաւ ստանալու փափաքը. եւ մեծ բաղձանք ունէր աղէկ օրէնքներ դնելով իր ժողովուրդը երջանկացընելու, իր թագաւորութիւնը ապահով ընելու եւ օտար տէրութեանց վնասակար ազդեցութիւններէն ազատելու. բոլոր Եւրոպա խաղաղ ընելու եւ բոլոր աշխարհ երջանիկ ընելու համար իր ազդեցութիւնը ընդարձակելու։ Ինչպէս որ կը տեսնուի՝ այս բաղձանքներուս մէջ խառն են աղէկն ու գէշը, հնարաւորն ու անգործադրելին. բայց ամէնը մէկ տեղ սրտին մէջ կեռար. անհնարութիւնները չէր տեսներ. ինչպէս որ անփորձ երիտասարդներուն սովորութիւն է. մանաւանդ երբ որ ձեռքերնին քիչ մը ուժ ունին՝ եւ բաղձանքներնուն մէկ քանին կատարելու յաջողին, կըկարծեն որ ամէն ուզածնին կընան ընել, եւ իրենց համար անհնար բան չկայ. չեն տեսներ որ մէկ ըրածովնին մէկալը կաւրեն, եւ հընարաւոր եղած բանն անգամ իրենց անխոհեմ վարմունքովը անհնար կընեն։ Օրինակի համար. պատերազմի մէջ համբաւ ստանալու եւ երկիրներ առնելով իր տէրութեան սահմանն ընդարձակելու փափաքը միւս բաղձանքներուն հետ չէր միաբաներ. դրացիները իրեն թշնամի յարուցանելով մշտնջենաւոր պատերազմի մէջ դընելին ու բոլոր աշխարհք խաղաղցընելը եւ

երջանկացընելը մեկ տեղ չեն կրնար ըլլալ ։

Կրօնքի վրայ այս Թագաւորը հաստատուն գաղափար մը չունէր ։ Իրեն սահմանակից տէրութիւնները կրօնքով իրարմէ տարբեր էին. երկար վէճերէ ետեւ կրօնից ազատութիւնը ընդունած եւ անոր սովրած էին. որ վնասակար ազատութիւն մըն էր ։ Թէ որ ամէն մարդ հանդարտութեամբ իր կրօնքը պաշտելու վրայ կայանար նէ այս ազատութիւնը՝ այնքան վնասակար չէր. կրնար այն ժամանակը դիտել թէ ընկերական կարգերն եղծող կրօնքը ինչ զօրութիւն եւ ազդեցութիւն ունեցած է հրապարակաց մէջ, եւ այնպէս այս ազատութեան սահման մը դնել. վասն զի տեսնուած է որ շատ մոլար կրօնքներ ընկերութիւնը կը խանգարեն բարոյականի սկզբունքը խանգարելով. զոր օրինակ, այն կրօնքը որ կը սորվեցընէ թէ մարդս միայն հաւատքով կրնայ արդարանալ, եւ քրիստոնեայ մը որքան չարագործ ըլլայ նէ՝ միայն հաւատքով կրնայ փրկութեան հասնիլ, կրնայ ամէն մեծամեծ եղեռնագործութիւնները անխիղճ գործելու դուռ բանալ ։ Նմանապէս այն կրօնքը որ կը սորվեցընէ թէ աստուածային նախասահմանութիւնը ըստ ամենայնի անփոփոխելի է. բընաւ պայման չվերցըներ. եւ մէկը որ յաւիտենական փառաց սահմանեալ է նէ՝ ինչ գէշութիւն որ ընէ՝ վերջապէս այն փառքին կը հասնի, եւ մէկը յաւիտենական դատապարտութեան սահմանուած է նէ՝ աղէկ ըլլալու եւ արքայու-

ճշման ժառանգ գտնուելու համար ըրած բոլոր ջանքը անօգուտ է, այս ալ մարդոյս սանձը վերցընող եւ իր կիրքը յարձակմանը մատնող կրօնք մըն է։ Ասոնք անզգուշաբար ազատ ձըգելը վնասակար ըլլալուն փորձերը տեսնուած են։ Բայց այս Թագաւորը անխորհրդաբար այս ազատութեան սկզբունքն ալ ընդունեներ էր. երբեմն ամէն կրօնք ընդունելու զինքն անխտիր կըցուցընէր. երբեմն ամէնը մէկէն արհամարհանօք կը մերժէր, հաւատքը ռամիկներուն պէտք է կըսէր. եւ ստահակներուն անունը խորհելոյ ազատութին ըլլալը սովրեր էր. բայց կարեւոր բան մը կար՝ որ ինքն չէր սովրած. պէտք էր որ թէ ընդունելը թէ մերժելը խելքի համեմատ ըլլալու համար ընդունածին կամ մերժածին վրայ առաջուց աղէկ տեղեկութիւն ունենալու էր. չէ՞ նէ տակէն թեթեւամտութիւն կելլէր։ Հաւատքը առանց քննելու մերժելը վախէ մը առաջ կուգայ. չըլլայ որ քննութեամբ ստոյգ ըլլալուն համոզուի եւ անոր սկզբանցը հետեւելու 'ի խղճէ պարտաւորի. որով իր կիրքերուն սանձ մը դրած կըլլայ. Հաւատքի բարոյականին դէմ բան մը ըրած ատենը խիղճը իրեն անողոքելի դատաւոր եւ դահիճ կըլլայ։

Մէկ երկրի մը կամ ընկերութեան մը մեծը ի՛նչ բնաւորութիւն ունենայ նէ՝ անըզգալի կերպով նոյնը այն երկրին ուրիշ բընակիչներուն մէջ ալ կը տարածի։ Այդ Թագաւորը թուլահաւատ ըլլալով՝ բոլոր տէրութեանը մէջ

հաւատալեաց վրայ տարակուսելու եւ երկբայ-ելու ոգի մը տիրած էր. եւ Թագաւորն ալ մօլորեցընողները այնպէս մարդիկ էին՝ որ հաւատքը եւ խիղճը եւ բարոյական մաքուր սկըզբունքը իրենց շահուն դէմ ըլլալը կը ճանչնային. ուստի Թագաւորին միտքն ալ խանգարած էին. որպէս զի իրենց ուզածը ընելու արգելք մը չգիտնայ:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Դեսպանին եւ Թագաւորին խօսակցութիւնները Դիւցազնութեան վրայ.

ՆՉՊԷՍ ամէն մարդ կուզէ որ կարծեացը վրայ մինակ չգտնուի, իրեն համախոհներ կըընտրէ. եւ չկըրնայ գտնել նէ՝ վաստըկելու կաշխատի համոզելով, եւ ասիկայ գէշ բան չէ. կըլլայ երբեմն որ հաստատուն սկըզբունքի տէր խելացի մարդու մը կըպատահի, եւ ասիկայ առիթ մը կըլլայ իր կարծիքը բըժըշկուելուն:

Թագաւորը՝ որ Սալմոնի կոմսին ինչպէս մարդ ըլլալը աղէկ մը չճանչցած՝ միայն հօրը բարի մարդ ըլլալուն համբաւովը՝ այս ալ անոր նըման է ըսելով իրեն հաւատարիմ մէկը ունենալու սկըսեր էր, օր մը ասոր կըսէ. եւս

իմ տարտամութեանս վրայ կամըչնամ․ գիտեմ որ անգոսնելի տկարութիւն մըն է ասիկայ․ շատ մեծամեծ բաներ միտքս դրած եմ․ բայց մէկն ալ չեմ կըրցած գլուխ հանել, ամէնն ալ կ'ոչընչանան․ էփաղէկ ժամանակ է որ թագաւոր եմ, բայց իմ անձիս կամ ազգիս փառացը համար բան մը ըրած չեմ։ Մեծն Աղէքսանդր, եւ Կարոլոս Երկոտասաներորդ Շուէտի թագաւորը իմ տարիքս չհասած՝ մեծամեծ բաներ ըրած էին․ բարի համբաւնին բոլոր աշխարհի մէջ լըսուած էր։ Ես թէպէտ ամէն ատեն անոնց հետեւող ըլլալու բաղձանք մը ունիմ սրտիս մէջ, բայց մինչեւ հիմայ հասարակ մարդոց կարգէն ելլելու արժանի բան մը ըրած չեմ․

Ալոմը պատասխանեց․ տէր արքայ․ թէ որ ես թագաւոր ըլլալու սահմանուած վիճակի մէջ ծնած ըլլայի՝ ինծի նմանութեան օրինակ այդ մարդիկը չէի բռներ։ Յիրաւի իրենց վըրայ խօսել տուին․ ըրած գործքերնուն համբաւը բոլոր աշխարհ լեցուց, ամէն մարդ իրենց ծառայութեան տակ ձգող մարդուն պերճութեանը եւ աչք զօշոտող փառաւորութեանն նայելով կը խաբուին եւ կը գովեն․ բայց այս անանկ բան մըն է՝ որ իրենց թշուառութիւն ալ կը պատճառէ․ եւ իրենք ասիկայ չեն կըրնար տեսնել․ յիշեալ թագաւորներուն քաջ եւ հընկայ եւ դիւցազն անուն վաստըկիլը ատով եղած է։ Բայց մարդկային ազգին առաւել լու-

սաւորեալ մասը՝ որոց միայն կը վայլէ ճըշմարիտ պատիւը, եւ մենք ալ միայն անոնց հաճոյ ըլլալու փափաքելու եմք, որովհետեւ խելքի հետեւելով այն պատուոյն արժանացածեն, եւ մարդ չկայ որ անոնք անպատիւ կամ պատուոյ անարժան սեպէ, ասոնք քու յիշած մարդոցդ աշխարհական բաւէն զատ պատուոյ անուն մը չեն տար, իսկ գտնելու գայ նէ՝ ըրած գէշութիւնին աւելի շատ կը դատեն՝ քան թէ աղէկութիւններին. փառասիրութիւններն զօրութիւններնուն հետ կը համեմատեն. կընային թէ անքաւ արիւն թափելով ըրած աշխարհակալութիւններնէն ինչ մնաց ձեռքերնին. եւ այնքանին ալ տէր ըլլալը որքան սուղի նստաւ իրենց։ Ասոր վերջին վճիռը տալով՝ աշխարհակալ բանը [illegible] բանին հետ կընոյնացընեն. եւ այսպիսիները մեծ մարդ անուանելու արժան չեն սեպեր։

Աղգաւորն ըսաւ. Հապա դուն տօղ եւ ցըխցուն բաները ինչպէս մարդոց կը վայլեցընես։ Կոմսը պատասխանեց. այս անուանս արժանանալուները խել մը անսովոր մարդոց երեւակայածին պէս անձինք չեն, որ ամէն բան մանաւոր իրենց անձինը համար եղած կը կարծեն, եւ իրաւունքը միշտ զօրաւոր եղած կողման կուտան. եւ որքան շատ արիւն թափեն եւ շատ մարդ ջարդեն նէ այնքան մեծ մարդ եղած կըկարծեն. Եւ զիրենք ահաւոր մարդիկ սեպելտալու համար աշխարհի պատուհաս կըլլան. գա-

ժնրնին եւ կորիճութիւններին չէ՛ թէ միայն ի-
րենց բնուռն կիրքը զսպելու եւ չար յօժարու-
թիւններն յաղթելու, այլ իրենց նման մարդոց
բազմութիւն մը իրենց հաճոյից ծառայեցընե-
լու գործ կածեն. եւ ասով կըցուցընեն որ
գեղեցիկ յաղթութիւնը՝ մարդուն իր կիրքը
յաղթելն ըլլալը չենգիտեր։ Ամէն կարգի մար-
դոց մէջ ճշմարտապէս դիւցազն կըգտնուի. եւ
այն է՛ որ մարքին մէջ մեծամեծ եւ օգտակար
բաներ կըընէ. Իր ամէն առաջադրութիւննե-
րուն եւ բաղձանացը գըլուխ մարդկային մի-
գին բարի կամենալը կըսեպէ. զինքը բոլորովին
մարդոց երջանկութեանը կընուիրէ՝ մոռնալով
կարծիքի հետեւելով բան չըներ։ Ճշմարտու-
թեան եւ արդարութեան համար ամէն բան կը-
դոհէ։ Ամէնէն մեծ կըհամարի այն թագաւո-
րը՝ որ իր բոլոր մտածութիւնը եւ ջանքը իր
հըպատակները երջանկացընելու դըրած է. եւ
ամէն առեն զինքը պատերազմի պատրաստ կը-
բըռնէ նէ՛ անիրաւ յարձակմունքներէ [illegible]
պաշտպանելու համար է. պատերազմը յաղ-
թութեամբ գըլուխ հանելու համար խոհեմու-
թեան թելադրած ամէն միջոցները 'ի գործ կը-
դընէ. իրեն նպատակ կըբռնէ պատերազմի մէջ
ալ՝ խաղաղութիւնը շուտով ձեռք բերելը. որ-
պէս զի հանդարտ կենաց [illegible] համը ամէնուն
առնել տայ շուտով որքան որ հնարէ. Այս խե-
լացի տնտեսութիւնով եւ լուսամիտ մատակա-
րարութիւնով եւ միշտ արթուն կենալով կը-

հոգւոյ որ խաղաղութեան մէջ առատութեան եւ ազատութեան արգասիքը քաղեն. անոնց օգուտը դրացի ազգերուն օգտին հետ միացնելու կերպը կը գտնէ. ինչ որ իր ազգին համար ընելու միտքը պարտաւոր կը ճանչնայ՝ նոյնը ընել կուզէ բոլոր մարդկային ազգին համար ալ. իրեն յանկարծ մէկ փառք մը կը սեպէ իր անձը մոռնալը. իրեն քաղցր հաճոյքը՝ ամենուն սիրելի ըլլալը. ամէն մեծ բան՝ արդարութեան համեմատելը. ամէնէն օգտակար՝ ամենուն մէկէն աղէկ ընելը. եւ ինքն մեծամեծն եւ բարեկամ ըլլալով՝ հասարակաց համար ըրած բարի գործերը աչքին չեն երեւիր։ Ահա՛ տէր ասքայ. եւ մէկ-ալ բանը ասանկներուն կը վայլեցնեմ։ Արդարեւ սուտ փառքի եւ սուտ մեծութեան նախապաշարմունքը այս քանիս հակառակ. կերեւի որչափ իմ քաղաքիս նման մարդիկ ամէն տարին եւ ամէն տեղ եւ ամէն դարուց մէջ մեծ եւ գովելի սեպուած են, եւ նադանոնց մերայնոց մէջը յանձնառու ըլլալը պէտք է բաւով ծուլք հակառակ փառաւորելը համար ազատասիրաց առաքինութիւններն են ձեզնէ։

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Դեսպանին եւ Թագաւորին խօսակցութիւնը փիլիսոփայութեան վրայ։

ԸՆԴԵՐՑՈՂ, քաշածներուն վրայ քիչ մը մտածելէն ետքը ըսաւ. սուտանուն փիլիսոփայութեան վրայ միայն քանի մը Թագաւորներ մը ճշմարիտ մեծութեան վրայօք առաջուց ունեցած գաղափարներուս դարձուցիր զիս։ Մեծ ըլլալու համար միրաւի պէտք է խելքով կառավարել, եւ իր ժողովուրդին հայր եւ ամէն մարդոց բարեկամ ըլլալ. ուստի կըսեմ որ մեծ Թագաւոր մը հազըրնելը փիլիսոփայութեան գործն է։

Դ. Կոմսը պատասխան տուաւ. այդպէս ազնիւ գործ մը՝ քրիստոնէական կրօնքին աւելի յատուկ է՝ քան թէ փիլիսոփայութեան, եւ լոկ փիլիսոփայ Թագաւոր մը ինծի աւելի կասկածելի է՝ քան պաշտպանէս քրիստոնեայ Թագաւոր մը։ Փիլիսոփայութեան մէջ անանկ բաներ կան՝ մէկ որքայ, որ անստոյգ են. անանկներալ կան՝ որոց սկզբունքն ու հետեւութիւնները իրարու հետ կապ չունին։ Փիլիսոփայական գրութիւններուն հիմը անհաստատ է եւ չկրնար դիմանալ. եւ իր անհիմն ըլլալը ինքն է որ մեզ

կը սորվեցընէ ամէն ատեն փոփոխուելովը, եւ մէջը զարմանալի հակասութիւններ պարունակելովը՛ ։

Մանաւանդ մեր ժամանակի փիլիսոփայութիւնը ի՞նչ կընայ տալ մեզի, որ մեզ կրթելու եւ առաջնորդելու բաւական ըլլայ* ։ Յանդուգն է եւ ձեռներէց. ամէն լուծ վրայէն կընետէ. ամէն պաշտօնի եւ ամէն մեծութեան հակառակ է. աստուածութեան անգամ թըշնամի է. կրօնքի եւ բարոյականի սրբազան կապերը կը կըտրէ ըսելով՝ թէ սնոտիապաշտութիւնը եւ կրօնամոլութիւնը վերցընելու կաշխատիմ ։ Հասարակաց շահուն վրայ հոգելը պատճառ բռնելով՝ ժողովուրդը իրենց մեծէն եւ իշխանէն կըզատէ. եւ իշխանին պատճառ կուտայ իրեն հպատակ ժողովուրդին հաւատարմութեանը վրայ կասկածելու**. փոխանակ զի վստահութեան եւ սիրոյ կապով իրարու հետ միանալու էին ։ Ո՛ր տեղ որ պետ եւ իշխան եւ մեծ տեսնէ՝ կը պօռայ թէ բռնաւո-

* Յայտնի է որ այս տեղ ըսածները ճշմարիտ փիլիսոփայութեան համար չեն ։ Ճշմարիտ փիլիսոփայութիւնը իրեն առաջնորդ ունի կրօնքը ։ անկէց զատուողը փիլիսոփայութեան լոկ անունն ունի ։

** Հեղինակին ըսած փիլիսոփաներուն գրքերը կարդացող անփորձ երիտասարդներ կըրցան գըժբաղդաբար՝ հոս գրուած ամէն բաներուն օրինակը իրենց գործերնուն մէջ ցուցընելու ։

րութիւն է. կուզէ որ օրինաւոր հեղինակութիւնն ու բռնաւորութիւնը մի եւ նոյն բան սեպուին. բայց փորձով տեսնուած է որ՝ աւելի դէշ եւ առաւել սոսկալի է չափազանց ազատութիւնը եւ մէկէ մը կախում չունենալը, քան թէ օրինաւոր իշխանութիւնով զեղծանիլը: Թագաւորներուն բանաւոր՝ եւ թագաւորական օրէնքներուն բռնութիւն անուն տալով ժողովուրդին ձեռքը զէնք կուտայ անոնց դէմ. սըրտերնուն մէջ անձնասիրութիւն մը խօթելով անոնք կըսըխմէ, կըկարծրացընէ եւ անզգամ կընէ, որով ամէն մարդ միայն իր շահուն կընայի:

Այս վնասակար եւ աշխարհաւեր վարդապետութիւնները փիլիսոփայներուն նոյնիսկ այն գրքերուն մէջ կըգտնուին, որոց մէջ մարդութեան եւ բարեսիրութեան վրայ խորհելու եւ խօսելու խոստմունք կայ: Արքերը եւ զեղխութիւնը եւ հեշտութիւնը գովելով մարդուն ուժը կըկտրէ. եւ պետութիւններուն կործանում կըպատրաստէ. ամէն բան կարէ՝ եւ նորոգածի պէս կըպարծի. մեզ կըհամոզէ որ եղբայրսիրութեան եւ կըրթութեան պարու մէջ է որ կապրիմք. եւ հեզութեան պատրուակի տակ մեզ դաժան եւ բարբարոս կընէ: Մեզի կըհաւատացընէ որ մարդ միայն փիլիսոփայութիւնով մեծ եւ խելացի մարգոց կարգը կըսեպուի, եւ ասով յիմար ամբարտաւանութեան սերմ մը կըձգէ մեր սրտին մէջ. որ անկէց ետքը ա-

Մեծ մարդիկը կարհամարհեմք եւ յանի տեղ չեմք դներ*։ Բայց ալ աւելի ի՞նչ ըսեմ. մեզ կը խաբէ. եւ ձեզ կը լուսաւորեմ կոր ըսելով աչքերնիս կառնէ. եւ մեզ կը կուրցընէ։

Խաչատուրն ըսաւ. այդ ի՞նչ նկարագիր է որ ըրիր ինծի՝ փիլիսոփայներուն համար։ Պօղոսը պատասխանեց. փիլիսոփայներուն գրածներուն մէջ գտնուածէն տարբեր չէ**։ Գիտեմ

* Ճիշդ այս է մեր ժամանակակիցներուն ըրածն ալ, որ մէկ երկու գաղղիական փիլիսոփայի միտք կարդալով՝ լուսաւորեալ եւ խորագէտ կոչուելով հռչակեցին ազգին մէջ։

** Հեղինակը այս տեղս երկանիկէ ծանօթութեան մը մէջ՝ ասոր եւ այնքերոյն գործոյն երեւելի փիլիսոփայներուն գիրքերէն քանի մը փիլիսոփայութիւններ ժողուած դրած է. որոց մէկն այն է թէ՝ ժամանակիս բերմունքին նայելով քանի մը անօթայք մոլորութիւններ եւ գէշութիւններ հարկ եղած են. եւ անոնք վերցընելու համար պէ՛տք է ժամանակիս մարդոց բոլորն ալ ազատութիւնը փոխել. ո՛վ անհնար է։ Մէկ ուրիշը կըսէ թէ՝ երբ օրինադիրը կանէ, որ մէկ մոլութիւն մը մարդոց մէջ շատցած է, եւ առաջքն առնելը անհնա՛ր է, նոյն մոլութիւնը իբրեւ առաքինութիւն մը յարգել պէտք է։ Ուրիշ գիրք մը հեղինակն՝ կըսէ մարդոց առանձին մէկ մէկ մարդուն կապուած չլլալը կընդունի եւ երկնաչափ կը բարձրացընէ։ Այսպիսի մոլութիւնները գողողներուն նախահայրը կըսկսուի հելվէցիուս՝ իրեն Յաղագս Հոգւոյ գրքովը. Մէկ հեղինակ մը ըսեր է՝ որ անձին տեղակ ազէկութիւն եւ ա-

որ իրենց կարծեցեալ իմաստութեան վրայ կը-պարծին ․ եւ իրենք զիրենք կը գովեն ․ ասոր համար բարքերնին եւ վարպետութիւննին ճըշ-գիւ նկարագրածիս պէս ըլլալը խօսքով անկէ-նուն յայտնել չեն ուզեր ։ Ասոր համար վսեմ եւ վեհ եւ ճոռոմ գրուածքներըը [illegible] մարդոց միտքը յափշտակելու եղանակ մը գործ-ածեն ։ Բայց եւ [illegible] չէ թէ իրենց անձինը

ռաքինութիւն ըզգայական հեշտութիւններէ կը-ծագին ։ Անոնք բարուց ազատութեան վրայ ըլլալով՝ հեղինակին հոս գրած նիւթերուն հետ շատ յարմարութիւն չունին ։ Բայց մէկ փիլիսո-փայի մը օրէնսդրութեան վրայ խօսածը կը ցու-ցնէ թէ փիլիսոփաները ի՞նչ յարգութիւն ալ կը ընծայեցընէին Թագաւորներուն եւ իշխանութե-րուն ։ Կըսէ․ «Այն Թագաւորը, որ իր բռնած „ճամբուն համար միայն Աստուծոյ առաջ պա-„տասխանատու ըլլալ կըկարծէ զինքը, Աստու-„ծոյ եւ մարդոց դէմ հայհոյութիւն կընէ․ եւ „ատանկ քսելու համար անոր հպատակները անոր „հաւատարիմ մնալու համար ըրած երդումնին „լուծուած են, եւ անոր դէմ զէնք առնելնին „օրինաւոր է․ վասն զի ասով անոնց բոլոր ազա-„տութիւնը որ իրենց պաշտպանութեանը հա-„ւատացուած է՝ անոնցմէ կը վերցընէ„ ։ Սանկ քանի մը ուրիշ վկայութիւններ կան նոյն ծանօ-թութեան մէջ ։ բայց Ռուսոյի [illegible] անհատապա-[illegible] ՚ի մորթէն ճամբը․ եւ Լամընէի Յորդոն ժողովրդեան գիրքը կարդացողը աղէկ կըհասկընայ թէ փիլիսոփաները ի՞նչպէս ամէն տեսակ կառա-վարութեան հիմը կը խախտեն․ եւ ազատութեան ըն-սածնին ալ անիշխանութիւն ըսել է ․

համար խօսած գովութիւնովնին , այլ իրենց հետեւած սկզբունքովը կըդատեմ . եւ թէ որ ատոնց գրածները մինչեւ յետագայներուն ձեռքը հասնին նէ՝ կարդացողները պիտի զարմանան. եւ ասոկան . եւ մեր ըրած դատողութեանը անոնք ալ հաւանութիւն տան ։

ԳԼՈՒԽ . Լ.

Ճշմարիտ փիլիսոփայութիւն ։

ՈՄՈՐ բաւական չեղաց այս խօսքերովս ուտանունն փիլիսոփայութեան վրայէն թագաւորին վարկաւմը վերցընելը . այլ հարկ համարեցայ ճշմարիտ փիլիսոփայութեան վրայ ալ գաղափար մը տալ . որպէս զի չկարծուի թէ փիլիսոփայութիւն բնաւ չկայ . եւ այս անունով եղած գիտութիւնը միշտ գէշ եւ վնասակար է . այլ իմացուի որ ճշմարիտ փիլիսոփայութիւն մըն ալ կայ , որուն զեղծումն է հիմակուան փիլիսոփայներուն վարդապետութիւնը . եւ այս վարդապետութիւններուս աշխարհասէր ըլլալն ալ կըլնայ ճշմարիտ փիլիսոփայութեան գերազանցութեանը վկայել . որովհետեւ ճըշմարտութիւնը փորձուելով առակ եղած խօսք մըն է ըսելը , զեղծումն լաւագունին յոռեգոյն ։ Ըստինքն՝

էն բան մը որքան աղէկ ըլլայ նէ՝ անոր աւրուածն այնքան գէշ կըլլայ ։ Անոր համար կամսը բաժններուն կարգը շարունակելով ըսաւ ։

Խօսքերէս անանկ չհասկըցուի՝ տէ՛ր արքայ, առանցինէն զատ ուրիշ փիլիսոփայութիւն չեմ ճանչնար. կայ ուրիշ ճշմարիտ փիլիսոփայութիւն մը որ կրօնքի վըրայ հիմնած է. անոր հակառակ չէ ։ Ափկայ մեզի կըսորվրեցընէ որ ամէն բան իրենց առաջին պատճառին տանք. մեզի օգ- ծանօթութիւններ տալով իր լուսոյ ճառագայթները այն ծանօթութիւններուն վրայ կը ցոլացընէ. եւ վտանգաւոր երկբայութեան անոնց վրայ ձգած մութը կը փարատէ. անոնք իրարու հետ կապելով դէպ'ի բարոյական նըպատակ մը կուղղէ. եւ ասով նոյն գործերը եւ ծանօթութիւնները աղնուութիւն մը կըստանան ։ Մ՝եր սրտին խորունկը տպաւորուած ճըշմարիտ՝ սիրելի եւ մխիթարիչ ճշմարտութիւնները կը յարգէ. կըմեծարէ անոնք որ աստուածային յայտնութիւնով մեզի տրուած են. եւ նոյն իսկ աստուածային յայտնութիւնը կընդունի իբրեւ մեր տկար խելքին լրում եւ կատարելութիւն ։ Ընկերութեան ճշմարիտ կապերը ոչ միայն չքակեր, այլ աւելի կամուրցընէ. եւ պարապ խօսքերը հերիք չսեպելով իրօք մեր վարքը կընորոգէ. մեր կիրքը կը զըսպէ. մեր պարտականութիւնները մեզի սիրելի ընելովը մեզ իշխանութեանց կը հնազանդեցընէ. մեր կենաց ընթացքին մէջ մեզ հեզ եւ մարդասէր

եւ բարերար՝ եւ գործադրութեան մէջ խելացի կընէ : Անոնց վրայ հիմնուած փիլիսոփայութեան յատկութիւնները ահա՛ ասոնք են տէր արքայ :

Թագաւորին ըսաւ . աղէկ կը հասկընամ բարեկի՛դ Սոլոնին՝ որ այս փիլիսոփայութիւնը մեկայէն շատ աղէկ է . որուն վտանգներուն կըկարագրութիւնը ըրիր : Բայց այս ալ չես կըրնար ուրանալ , որ մեր ժամանակի փիլիսոփայները աղէկ եւ օգտակար խրատներ տուին թագաւորներուն . որոցմէ ասոնք ալ կըրնային օգուտ քաղել՝ թէ որ ուզէին :

Սոլոնը պատասխանեց . բայց՝ տէր արքայ , անոնց այդ խրատները ուրոցը նոյն իսկ իրենց վարդապետած սկզբունքներն են . որոցմէ իրենց քաձին բոլորովին հակառակ հետեւութիւններ կրնան ելլել : Քանզի ի՞նչ հեղինակութիւն կըրնան ունենալ անոնք նէ՝ տուած խրատներին ալ նոյն հեղինակութիւնը կունենայ . եւ այն խրատները քեզի տուած առենները անգամ մէկ խռովարար եւ շփոթ ձգող կերպարանք եւ ոճ մը կը բանեցընեն . ասանցմով ի՞նչ աղէկութիւն կըրնայ ծագել որ ըրած գէշութիւններնուն հաւասարի : Եւ այս ալ մէկդի . ձեզի վարպետ ըլլալու համար ի՞նչպէս մարդիկ ընտրած էք : Գոռոզ եւ ինքնահաւան մարդիկ՝ որ թագաւորները կըթելնուն վրայ պարծենալով անոնք կը նուաստացընեն եւ յարգերնին կկորսընցընեն : Խաբեբայ առաջնորդներ . որ երբ

անոնց խրատ կուտան թէ ի՞նչպէս բանեցընելու են իրենց իշխանութիւնը՝ կառավարութեան հիմը կխախտեն ։ Թագաւորները կը համոզեն որ իրենց թագաւորական իշխանութիւնը ձգեն. Եւ ժողովուրդը կը համարձակեցընեն անոնց հնազանդելու լուծը վրայներնէն նետելու ։ Սուտ իմաստուններ, որ ձեզի մարդ կառավարել պիտի սորվեցընեն. բայց իրենք մարդոց բնաւորութիւնը աղէկ մը չեն կրնար որոշել. Եւ ամէն բան հաստատենք ըսելով ամէն բան կը տապալեն ։ Սխալմաղձոտ մարդիկ. որ գոնէ իրենց վիճակը ուրիշներուն հետ համեմատելով երջանիկ ըլլալ չեն գիտեր. միշտ վայրերան եւ տրտնջացող. անցած թշուառութիւնները կըմոռնան. մեր հիմակուան գտնուած վիճակը բանի տեղ չեն դներ, եւ միշտ հանդերձեալոյն մէջ կընեռուին, յեղափոխութիւններէն աղէկ օր տեսնել յուսալով. Չեզի աղէկ խրատ տալու ըլլան նէ՝ ի՞նչ կրնան ըսել որ կրօնից վարդապետութիւնն անոնցմէ առաջ եւ անոնցմէ աղէկ ըսած չըլլայ ։

Կրօնքը կամբաստանեն. որպէս թէ բռնաւորութեան թեւ թիկունք է. բայց չէ՞ մի որ բռնաւորութիւնը զօրացընողն իրենք են ։ Կրօնքը չէ՞ մի որ ամէն առեն իր ամէն զօրութեամբը թագաւորներուն կը քարոզէ որ իշխանութիւննին Աստուծմէ առած ըլլալնուն համար պէտք չէ որ դէշի բանեցընեն. եւ թէ՝ թագաւոր ըլլալնին իրենց անձին համար չէ, ժողովուրդին

աղէկութեանը համար է, եւ թէ՝ թէ որ իրենց հպատակներուն վրայ թագաւորել կուզեն նէ՝ յանձնառու ըլլալու են որ օրէնքը իրենց վըրայ թագաւորէ։ Նաեւ Աստուած՝ որ անոնք աշխարհիս վրայ իրեն պատկեր ընել ուզեց, ծանր պարտք դրաւ անոնց վրայ որ իրենց երկիրներու բարեկարգութիւնը թագաւորեցընեն՝ ինչպէս որ ինքն Աստուած կընէ բոլոր տիեզերաց մէջ։ Նաեւ թէ որ թագաւորները օրինազանցութիւն մը ընելու ըլլան նէ՝ հասարակ ժողովուրդը իշխանութիւն չունի անոնք պատժելու. եւ ասոր պատճառ՝ ազգերու եւ պետութիւններու մէջ հանդարտութիւնն ու խաղաղութիւնը վըրդովել չուզելն է. սակայն անիրաւութիւն ընող մեծերը միշտ ահ ու դողի մէջ ըլլալու են. վասըն զի աստուածային նախախնամութիւն մը կայ, որ կանուխ կամ ուշ՝ անոնց գլխուն չարիք բերելով անոնք կը պատուհասէ։ Նաեւ թէ որ պատիժը ուշացած երեւի ալ նէ՝ գերագոյն արդարութիւն մը կայ որ հանդերձեալ կենաց մէջ հարկաւ անոնց սոսկալի պատիժը կուտայ. որ թէ որ աղէկ մը խորհին նէ իրենք ալ կըհամոզուին որ այս աշխարհքիս մէջ ամենածանր պատիժ կրելը բիւրապատիկ աղէկ է, քան թէ պատիժը հանդերձեալ աշխարհքը մնայ*։ Այսմե-

* Շատ մարդիկ կան, որոց երբ մէկը յիշեցնէ թէ հանդերձեալ աշխարհք կայ, հոն անպատիժ մնալնուն չվստահին, հոն սպառնացուած պատիժը սարսափելի է. որովհետեւ յաւիտենական է, կը

ծածկած ճշմարտութիւններս են՝ տէր արքայ․ որ մեր փիլիսոփայներուն ամէն խրատներէն աւելի օգնած են մեզի մեծամեծ թագաւորներ եւ իշխաններ եւ ազգապետներ տալու ։ Ասոնք ալ իրենց յատուկ պաշտպանութիւններ ունեցած են անշուշտ․ վասն զի որ մեծ մարդը իր ժամանակին տիրող նախապաշարմունքներէն ազատ մնացած կըլլայ ։ Բայց այս սուտանուն փիլիսոփայութեան մարդոց մտքին մէջ խօթած նախապաշարմունքէն աւելի գէշ ի՞նչ բան կրնայ ըլլալ․ որովհետեւ անիկայ՝ բոլոր ճշմարտութիւնը կը խանգարէ ։

ԳԼՈՒԽ · ԼԱ ·

Կրօնքին օգուտը կառավարութեան մասին ։

ԸԳԵՒՈՐԸ մեծ մտադրութեամբ մըտիկ կընէր Սալմոնի կամքին ըսածները․ եւ ամէն մէկ խօսքերէն գիտես թէ մէկ մէկ նորք այս պատասխանեն․ Թո՛ղ հոս ես իմ ուզածս ընեմ․ բանն անդիին թող մնայ ։ Ասանկ լողները գիտնալ պէտք են որ անհաւատութեան խօսք մըն է բերնէ հանածնին․ կա՛մ հանդերձեալ աշխարհք չկայ ըսել կուզեն․ կամ զԱստուած անկարելիս մարդոց կը նմանցընեն, որ իրենց հրամանին հակառակ գործողին անհաւատ սպառնալիք տայ․ և ժամանակ անցնելէն ետքը մոռնայ ։

կը ծագէր մտքին մէջ։ Երբ որ Սոլոնը խօսքը կարեց՝ Թագաւորն ըսաւ․ ուրեմն քու կարծիքդ այն է՝ որ մէկ Թագաւոր մը իր երկիրը կառավարելու համար փիլիսոփայութեան կարօտ չըլլար․ բայց առանց կրօնքի չը կրնար ըլլալ։ Սոլոնըն ըսաւ․ կարծեմ թէ այդ խնդրոյդ պատասխանը արդէն տուած եմ․ զի թէ որ փիլիսոփայութիւն ըսելով ճշմարիտ իմաստութիւնը հասկընանք նէ՝ անիկայ Թագաւորներուն ալ հարկաւոր է՝ անոնց հպատակներուն ալ։ Սոկրատ ալ մեզի տուողը՝ կրօնքին ճշմարիտ ոգին է։ Այս կրօնքըն է որ խելքի համեմատ աստուածպաշտութիւնով մարդիկ իրարու հետ եւ Աստուծոյ հետ կը կապէ․ եւ Աստուծոյ ինկածը Աստուծոյ եւ Թագաւորին ինկածը Թագաւորին տալ կապըսպըրէ․ եւ Թագաւորին սրտին մէջ արդարութիւնն ու բարութիւնը Թագաւորել կուտայ, հպատակներուն սրտին մէջ ալ յարգանքն ու սէրը․ եւ ամէնուն նպատակը եւ զգացումը իրարու համանայն ըլլալէն կը ծագի հասարակաց երջանկութիւնը, եւ մեզ ուրիշ ազգերուն առաջը յարգոյ եւ պատուական եւ վստահութեան արժանի ընելով՝ մեր երջանկութեանն անոնք ալ կամեցող եւ օգնական կըլլան․ ինչպէս որ մենք ալ բոլոր աշխարհի երջանկութեան օգնական կըլլանք։

Բայց թէ որ փիլիսոփայութիւն ըսելով վըտանգաւոր եւ ալրուած մարդապետութիւններ եւ ծուռ եւ անստոյգ եւ հակառակ եւ հե-

տէրութիւնք բնաւին զուրկ սկզբունքներն ի-
մանամբ , ինչպէս են մեր ժամանակի սուտա-
նուն իմաստուններուն քարոզածները , ո՞վ չը-
տեսներ որ սաանկ փիլիսոփայութիւնն է պե-
տութիւններու կորուստ , եւ անոնց գլխուն ե-
կած բոլոր աղէտքներուն մէկ հատիկ պատճառ։
Ցոյց տուր մէկ մը որ այդ փիլիսոփայութիւնը
քու երկրիդ մէջ մտնէ եւ յարդ գտնէ . եւ
տես թէ ի՞նչպէս ամէնուն միտքը կը յուզի , եւ
կը շըփոթի ։ Ամէն մարդ կը վիճաբանէ . կը հա-
կաճառէ . եւ վերջապէս՝ ամէն բան խնդրոյ տակ
կը ձգեն . Իրարու կը հարցընեն թէ ընկերու-
թիւններուն ծագումը որկէ՞ց է . մարդիկ ի՞նչ
բանով իրարու հետ կապուելով մարդկային ըն-
կերութիւնը կազմուած է . ի՞նչ կարօտութիւն
ունին մարդիկ սաանկ միանալու եւ ընկերու-
թիւն կազմելու . աւելի աղէկ չէ՞ր մի որ մար-
դիկ իրարմէ կախում չունենային . ազատ ըլլա-
յին . թափառական եւ վայրենի կեանք վարէին .
մարդկային ազգի մէջ եղած հաւասարութիւնը
ո՞վ է աւրեր . թագաւորն ուրիշներու վրայ
տիրելու ի՞նչ իրաւունք ունի . հպատակները
ի՞նչ ընկերական դաշինքով իրենց թագաւոր-
ներուն հնազանդելու պարտաւորեր են . եւ
երկու կողմէն գրուած դաշինքներուն հաւա-
տարմութեանը պահուելուն տեսուչը եւ դա-
տաւորը ո՞վ պիտի ըլլայ . եւ ազատութեան ո՞ր-
չափ կտորը թագաւորին ձեռքը տուին՝ որ այ-
նուհետեւ այնքան իրենք կարող չըլլան գոր-

ծածկելու։ Ու ասոնց պէս ուրիշ խնդիրներ* որոնք տէր արքայ՝ առաջդ երեւելու կը յանդըգնին լրբաբար՝ իրենց ամէն փնտաներովը՝ որոց վրայ երկար չեմ կրնար խօսիլ. խորհիլն անգամ ինծի սոսկում եւ սարսափ կըբերէ։

Հիմայ եկուր. փիլիսոփայութեան առանց սնոտի պատճառաբանութիւններուն եւ դըժուարութիւններուն տեղը կրօնքը դիր. նոյն իսկ Աստուծոյ խօսքը մէջ բեր՝ որն որ արժան համարեցաւ զինքը մարդոց յայտնելու անժխտելի ապացոյցներով եւ իր սուրբ կամքը անոնց իմացընելու. այն ատենը այդ ամէն խնդիրները կը լուծուին. կամ մանաւանդ ինքնին կիմացուի որ ատոնք անշահ եւ անօգուտ խնդիրներ են. եւ լուծումին խնդրել եւ պատասխան տալ չարժեր։ Ամէն բան իր կարգը կըմտնէ. միութիւնը կըտիրէ. մէկ անգամ մը աւետարանը ճանչցուի՝ ամէն բան կըտրելու նետելու համար ասոր խօսքերը կօգտեն։ Աստուած է որ ընկերութիւնները եւ մարդկային ազգի մէջ աստիճանաց որոշումներ դրաւ. ամէն օրինաւոր իշխանութեան աղբիւրն անիկայ է. «որ հակառակ կայ իշխանութեան՝ Աստուծոյ հրամանին

* Այս նիւթերուս վրայ խնդիր յարուցանողներն են Ռուսօ, Մարդոց միջի անհաւասարութեան պատճառին վրայ գրած ճառին մէջ, եւ Դաշն ընկերական եւ Էմիլ անուն գրքերուն մէջ։ Լամընէ ալ Ռուսօյի համամիտ գտնուեցաւ մոլորութեան մէջ իյնալէն ետքը՝ Դիր [illegible] գրքովը։

։, հակառակ կայ„ (Հռոմ. ժգ. 2)։ Ժողովուրդը կիմանայ եւ կը հնազանդի. կրթութիւնը իր տեղը եւ իր նպատակին կը հասնի. մարդոյս միտքը լուսաւորող ձայնը այս գործս ընելու բաւական է. եւ անոր հանգստութիւնը ապահովցընելով՝ անոր հնազանդութեանը վրայ ալ ապահով կըլլայ Թագաւորը. եւ այս ապահովութենէս կը ծագի Թագաւորին ու ժողովրդեան մէջ փոխադարձ սէր։

Թագաւորն ըսաւ. սիրելիդ իմ Սալմոն. խօսած իրաւացի խօսքերդ սիրտս վախ ձգեցին. իմ անձինս եւ ժողովրդեանս ճշմարիտ օգուտը մինչեւ հիմայ հասկըցած չեմ եղեր։ Սակայն ինծի ըրած խորհրդածութիւններդ որքան ծանրակշիռ ալ են նէ՝ բան մըն ալ պիտի հարցընեմ քեզի։ Ի՞նչ կըսես. բացարձակապէս խօսելով՝ առանց կրօնքի քաղաքական ընկերութիւն մը չը՞կըրնար մի ըլլալ. եւ յիրաւի կրօնքը մարդոյս բարուցը վրայ կարծուածին չափ ազդեցութիւն ունի՞ մի, եւ պատճառած աղէկութիւններէն շատ աւելի չէ՞ մի գէշութիւնը։ Մարդոյս երջանկութեան համար հերիք չէ՞ մի միայն պարզ բնական բարոյականին տուած՝ խըրատը մըտիկ ընելը. որ կըսէ. արդար եղիր. հայրենեացդ ծառայէ. մարդու անիրաւութիւն մի՛ ըներ։

Սոմպը ըսաւ. անշուշտ՝ կրօնք չունեցողներուն բանին շատ աղէկ կուգայ համոզելը թէ կրօնքը կըրնայ մէկ դի ձգուիլ։ Բայց այս

օտար եւ անհաւատալի խօսքը հաւատացողներուն ալ անարգութիւն է՝ խօսողներուն ալ. եւ ասոր պաշտպանները միայն մարդ խաբող օրինակներ եւ սուտ եւ անհիմն եւ անտեղի փաստեր մէջ կը բերեն ։ Ոմանք անկրօն մարդիկ տեսնուած են եղեր՝ որոց վարուց աղէկութեանը դէմ մարդ բան չկրնար ըսել ։ Բայց ասանկ շատ մարդ գտնե՞ր են մի ։ Ես կուզէի որ այսպիսի օրինակներ մէջ բերուած առենը մարդ չըխաբուէր ։ Կուզէի որ ասոնք դըրսեն ի՞նչ կերեւին նէ՝ իրենց կենացը գաղտնի յարաբերութիւններնուն մէջ ալ, իրենց տունն ալ, մանաւանդ բուն իրենց աչքին առաջն ալ անանկ երեւէին. վասն զի շիտակը խօսելով՝ անկըրօնութեան պէս բան մը չկայ որ մարդս կեղծաւոր ընելու օգնէ. առաքինութեան քանի մի երեւոյթներով ամէն բան ծածկելը աղէկ կըսեպէ ։ Կուզէի որ ասանկ բարի բարք եւ բընաւորութիւն ունենալու բարի բաղդին վիճակեալ անհաւատներուն մէջ իրենց ախորժակին աւելի սիրելի մէկ քանի փորձութիւններու դիմանալու, եւ երբ չար գործ մը գործելու յարմար առիթ գտնեն նէ՝ այն չարութիւնը չգործելու չափ արիութիւն ունեցող մարդիկ գտնուէին ։ Ոմանք քանի մի մարդոց այս դին այն դին եւ իրարու հետ կապակցութիւն մը չունենալու կերպով գըտնըւելնին ամբողջ մարդկային ընկերութեան ի՞նչ շահ կընէ. այն մէկ քանի մարդուն համար անամօթութիւնը աղէկ եւ օգտակար բա՞ն մը

մի եղած կըլլայ։ Պատշաճութիւնք եւ պարկեշտութիւնը եւ քաղաքավարութիւնք երբ անանկ սկզբունքի մը վրայ հիմնած չըլլան՝ որ իրենց կայունութիւն եւ ուժ կուտայ, ի՞նչ կըսես. Ի՞նչպէս կրնան զսպել մէկ ժողովուրդ մը՝ ուրուն վրայ վերացեալ գաղափարները ազդեցութիւն մը չեն կրնար ունենալ. եւ շատ անգամ կրօնքն ալ անոնք զսպելու բաւական չըլլար. խոստումներուն վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն կրնան ունենալ. որոց բոլոր խելքը միտքը իրենց սեփական շահուն վրայ է։ Օրէնքները ի՞նչպէս կրնան ինքնին բաւական ըլլալ այնքան գէշութիւններու դէմ, որոց առաջքը չեն կրնար առնել. եւ այնքան չարագործութիւններու դէմ՝ զորոնք չեն կրնար երեւան հանել։ Ի՞նչպէս մասնաւոր կենաց վրայ ազդեցութիւն պիտի ունենան, որ իրենց գործելոյ սահմանէն ալ դուրս է. Թէ եւ հասարակաց բարուցը եւ ժողովրդեան երջանկութեանը վըրայ ազդեցութիւն ունենան*։ Ի՞նչ կըսես.

* Պղատոն կըսէ. «կամ յանցանք մը անպատիժ մնալու չէ՝ ամենեւին, կամ կամաց կամաց ժողովուրդը գէշութիւն ընելու կըսովրի. եւ անանկով օրէնքին աւելի սրբազան եւ կարեւոր պատուէրներն ալ ոտքի տակ կառնեն։ Բայց ի՞նչպէս կրնայ ամէն յանցանք պատժուիլ. ի՞նչպէս ժողովուրդը՝ որ մարդկային խելքին անձուկ սահմանը կըճանչնայ, կրնայ համոզուիլ թէ յանցաւորը ո՛չ երբեք պիտի կրնայ իր արժանի եղած

արդարութեան օրէնքին հեղինակութիւնը մինակ՝ որքան խիստ որ ըլլայ՝ կըրնա՞յ արդեօք շատ մարդոց վրայ կիրքերուն բռնութեանը դէմ անանկ արդիւնք մը ունենալ՝ որն որ միայն խղճմտանքի ուժով կըրնայ ունենալ։ Օրէնքը առանց խղճմտաքի ի՞նչ ուժ ունի։ Մէկ ժողովուրդ մը՝ որ ասանկ հեղինակութենէն զատ իրեն սանձ մը չունենայ, ամէն առեն այդ սանձէն ազատուելու համար փորձ պիտի չընէ՞ արդեօք. Նորասիրութեան պիտի չը յանձնուի՞ մի. Եւ ամէնքը մէկ տեղ գալով պիտի չըխորհի՞ն արդեօք խորտակել այն լուծը՝ որն որ քանի մի մասնաւոր մարդոց ուժը կարող եղած չէ խորտակելու. Եւ քանի մի մեծամեծ մարդիկ՝ որ իրենց խելքովը զիրենք օրէնքէն վեր կըբռընեն, արդեօք այս ամէն պարագաները իրենց օգտին բանեցընելով օրէնքը բոլորովին եղծանելու եւ ջնջելու պիտի չաշխատի՞ն մի. Երբ մեծերը իրենցմէ վեր իշխանութիւն մը չեն ճանչնար՝ որկէց վախնան, եւ ժողովրդեան մէջ անիշխանութեան ոգի եւ տարաձայնութեան սերմունք մտած եւ զօրացած ըլլայ նէ՝ ի՞նչ կարգ. ի՞նչ կանոն կըմնայ այն պետութեանը մէջ։

պատիժէն ազատուելու, երբ չգիտնան որ իրենք մէկ գերագոյն էակի մը ձեռքին տակը եւ աչքին առաջն են՝ որ աշխարհք կը կառավարէ, եւ անոր արդարութիւնը առաքինութեան վարձք եւ չարութեան պատիժ կուտայ»։ (Յղ. Հասարակապետութեան. Գր. Դ. Գլ. 2)։

« յաղթապանծն ըսաւ. ուրեմն բնաւ տեղ չը գտներ դուն անձնասիրութիւնն ու անձնական պատուոյ պաշտպանութիւնը, որ աղքատ եւ բազ-մարդիկն աղբիւրներ են, որոցմէ կը բղխեն այնքան մեծամեծ գործեր. եւ մարդկային սրտին ամէնէն աւելի զօրաւոր շարժիչներն են։

Նախ ըսաւ. տէր արքայ. կայծին հետ բաղդատես նէ անձնասիրութիւնը ի՞նչ կը գտնես, քայց եթէ մեզ խաբելու եւ դիւրաւ հաւնելու ճարպիկ իմաստակութիւն մը։ Այս փիլիսոփայութեան ընտրած խօսքերը, իրեն խաղալիք ընելով իրեն հաճոյ եղածները միայն ալ կը ընդունի, եւ միայն ներկայ ժամանակին օգուտը կը մտածէ։ Ի՞նչ է այդ աշխարհաւոր ուսումնքը, որ երբ որ մենք զԱստուած ճանչնալէն դադարիմք՝ մեր անձը կաստուածացընէ. եւ մեր օգտին պէտք եղածին չափ մարդ գոհելը մեր աչքին օրինաւոր բան մը կը ցուցընէ։ Միրաւի պատուասիրութիւնը մեծ բան մը կըսեպեմ եւ մեծապէս կը յարգեմ, երբ հաստատուն հիման վրայ դրուած ըլլայ, եւ արդարն ու օրինաւորն իրեն աղբիւր ճանչնայ, առնկայ՝ ընդութեան արարչին կողմէն մարդկային բնութեան մէջ աղնիւ ու վսեմ տպաւորութիւն մը եւ սուրբ օրէնք մը կը ճանչնամ. առանկ եղած ատենը աղէկութեան եւ առաքինութեան մէկ զօրաւոր շարժառիթ մըն է. եւ մոլութեան դէմ սանձ. եւ ամէն տեսակ կատարելութեան հարկաւոր. բայց թէ որ պատուասիրութեան

լոյսը եւ առաջնորդը եւ հաստատարանը հաւատքը չէ նէ՝ այս ալ բնաւ բանի տեղ չեմ դներ։ Առանց կրօնքի եղած ատենը օգուտէն շատ է վնասը. հաստատուն եւ ապահով բան մը չը-կրնար ունենալ. երբեմն վեհերոտութեան եւ անմտութեան պտուղ կըլլայ. երբեմն անկանոն մէկ հաճոյից արդիւնքը կըլլայ ; եւ նորէն լուկ բանէ մը առաջ եկած ըլլալով՝ ինքն ալ անոր հետ կանցնի կերթայ։ Երբեմն շատ ժամանակէ 'ի վեր տիրապետած ու զօրացած բարբարոսական նախապաշարմունքէ մը ծագած կըլլայ, եւ գրեթէ միշտ կարծիքական օրէնք մըն է, որ մէկու մը խելքի քիչ մը լուսաւորելուն պէս իրաւունք կունենայ, կամ առաւել ճիշդ ըսենք՝ ունենալ կը կարծէ արհամարհելու։ Ան իրարու հակառակ շահերու դիտումներ ալ այդ պատուասիրութիւնը անարգել կուտան. եւ իշխանութիւն ունեցող մարդ մը ասիկայ բանի տեղ չդնելու սկսածին պէս օրինակը զօրանալով եւ տարածուելով՝ պատիւ սեպուած բանը կըսկըսի անարգութիւն սեպուիլ. եւ այն բանը՝ որուն պահպանութեանը մարդ իրեն կեանքը զոհելն աչքը կառնէր քանի մի օր առա՛ջ՝ ետքը ամենաոչինչ բան մըն ալ զոհել չուզեր. եւ իր առաջին պատուասիրութեան վրայ ամէնէն առաջ ինք կը ծիծաղի։ Իրաւի՛ տէր իմ. առաքինութիւնը պատուելի եւ մոլութիւնը ամօթալի բան մը ցուցընել պէտք է. սակայն թէ որ առաքինութիւնը մէկ լոկ անուն մըն

է. նէ՝ ինչպէս որ անաստուածներուն մէջ ատանկ է ։ եւ տրամաբան եղող անաստուածները այդպէս ըսելու կը պարտաւորին , թէ որ ամօթը բանի տեղ չըդնելէն ետքը մէկ մարդ մը կրնայ անվտանգ իր ուզածն ընել , թէ որ մէկուն անձնական շահը հասարակաց շահուն հետ չկրնայ միաբանիլ , որ այս աշխարհքէս անդին յուսալու կամ վախնալու բան մը չկայ կարծողներուն համար ասիկայ շատ անգամ կըպատահի , այն ատենը հաւասարակշռութիւնը ինչպէս գտնելու է , բայց եթէ կրօնքը ձեռք առնելով . եւ մարդոյս պարտականութիւններուն՝ եւ մարդկային հոգւոյն անմահութեան զգացմունքը անոր մտքին մէջ նորոգելով*։

* Պետրոս Պէլ անհաւատ հեղինակը կըսէ որ՝ չարութիւն գործելը միշտ վտանգաւոր է . եւ ասոր օրինակ կըբերէ հիներէն Լուկրետիոս եպիկուրեան բանաստեղծին մէկ խօսքը . որ ըսած է թէ՛ գէշութիւն ընելէն միշտ զգուշանալու է , թէ՛ եւ աղէկ գիտնան որ մարդ չիմանար եւ միշտ ծածուկ կըմնայ . վասն զի ասոր ալ կատարեալ ապահովութիւն չեն կրնար ունենալ . եղած է որ յանցաւոր մարդը իր ըրածը ամէն պարագայներովը պատմած է քնացած ատենը . եւ ասանկով ակամայ կամօք ինք զինք մատնած է ։ Մարդոյս վրայէն կրօնքին ազդեցութիւնը վերցընելու աշխատող մարդիկ անանկ ազդեցութիւն մը հարկաւոր ըլլալը ճանչնալով նայէ՛ որ անոր տեղը ինչ անոսր եւ ծիծաղական բաներով կըլեցընեն .

ԳԼՈՒԽ. ԼԲ.

Հոգւոյն անմահութեան հաւատալը բարոյականի շատ հարկաւոր է։

ՐԿՐՈՐԴ, այս խօսքերուն կարգը հոգւոյ անմահութեան վրայ խօսք լսեց. որ իր երկբայած կամ չընդունած կէտերուն մէկն էր։ Ընհաւատները իրենց բանը գիտեն. Թէ եւ աստուածային յայտնութիւնը ուրանան, եւ բարոյականի հիմը խախտեն, եւ իրենց խիղճը թըմբեցընելու համար ամէն միջոց 'ի գործ դնեն, այսու ամենայնիւ՝ հոգւոյ անմահութեան հաւատքը մնայ նէ՝ ասիկայ միայն բաւական սանձ մը կըլլայ մարդուն. միշտ միտքը եւ խիղճը իրեն կըթելադրէ սա անջրելի եւ անխորշելի փաստը. ես ամէն ուզածս կընեմ. թէ որ հոգիս անմահ չէ եւ հանդերձեալ կեանք չկայ նէ՝ շատ աղէկ. Բայց թէ որ կայ, եւ Աստուած արդար է, եւ արժանացած պատիժս հանդերձեալ կենաց մէջ յաւիտեան կրելու դատապարտուիմ նէ՝ այս անցաւոր կենացս մէջ ըրածներըս ի՞նչ օգուտ կընեն։

Վալմոնի կոմսին ըսած անմահութեան խօսքը Թագաւորին ուշը գրգռեց, որ անոր ըսաւ. հոգւոյն անմահութի՞ւնը մի ըսիր. բայց ապացուցուած չէ՞ մի՝ որ հոգին մարմնոյն հետ կը-

մեռնի կարծողներն ալ իրենց բարի եւ երեւե-
լի գործքերովը անմահ անուն ստանալու կաշ-
խատին. եւ իրենց յետագայներուն առաջը ա-
նուննին կտրող եւ պատիւնին կորսընցընել
տալով գործքերէն մեծապէս զգուշանալու յա-
տուկ հոգ կըտանին :

Կոմսը պատասխանեց. տէ՛ր արքայ. թէ որ
այս կեանքը վճարելնուս ետքը հոգիներնուս
անմահ մնալուն գաղափարը մեր մտքէն ընջուի
նէ՛ չեմ գիտեր թէ այդ ապագայ փառքին ու
պարծանքին կամ նախատինքին ու խայտառակու-
թեան գաղափարը որո՞ւ վրայ կըրնայ իշխանու-
թիւն ունենալ : Սակայն աներկիւղ վըստահու-
թեամբ կըսեմ որ հասարակութեան բազմութեա-
նը վրայ ազդեցութիւն մը բանեցընելիք չունի.
որ աշխարհքի մէջ ունենալու համբաւի կողմէն
ոչ վաստըկելու յոյս ունի եւ ոչ կորսընցնելու
երկիւղ : Այս խրատունք ունիմ հաստատութեամբ
ըսելու, որ մեր մեռնելէն ետքը մեր յաջորդ-
ներուն մէջ աղէկ անուն մը ձգելու փափաքնիս
մեր հանդերձեալ անմահ կենդանութեանը վը-
րայ ունեցած բնական զգացմունքներնուս հետ
կապուած է բնապէս. ասանկ որ՝ թէ որ մեր հո-
գւոյն անմահութեան գաղափարը մեր մտքին մէ-
ջէն հնար ըլլար աւրուիլ եւ ոչընչանալ, մեր
մեռնելէն ետքը ուրիշներուն մէջի համար ու-
նենալու աղէկ կամ գէշ կարծիքը շատ հոգ ը-
նելու բան չէինք սեպեր. եւ թէ որ մէկը այս
ճշմարտութիւնս իրեն գործքերուն կանոն բըռ-

նելու ըլլար՝ չէ թէ միայն խելացի մարդիկ, այլ եւ ռամիկն անգամ անիկայ մէկ անճոռնի նախապաշարմունքի մը գերի եղած կը սեպէին։ Այս ալ ըսեմ. այս փառաց եւ անմահ անուն ստանալու փափաքը թէ որ մէկ արդար դատաւորի մը եւ անոր դատաստանին եւ հատուցմունքներուն հետ յարաբերութիւն չունենայ, որ ուրիշներուն կարծիքներուն բնաւ ականջ չըդնելով քու գործքերուն ներքին արժէքը կընայի, եւ անոր համեմատ փոխարէնը կը հատուցանէ, այս փափաքը մեծամեծ գործերու հետ մեծամեծ չարութիւններ ալ ընել կու տայ։ Աշխարհակալները այս կերպով ամէն տեղ երկիւղով ու սոսկումով լեցընելով եւ ահագին կոտորածներ եւ աւերմունքներ ընելով իրենց անունը անմահացընելու հոգ տանելնին յայտնի է։

Այս ամէնէն յայտնի կերեւի տէր արքայ, որ խելքով եւ ընտրութեամբ եւ հաստատապէս աղէկութիւն ընելու հաստատուն պատճառ եւ ճիշտ կանոն եւ բաւական օգնութիւն չկայ երկինքէն զատ, եւ կրօնքին լոյսը մէկին մտքին մէջ ծագի նէ՝ ամէն բան կը լուսաւորի. եւ այն մարդը արիութիւն մը կը ստանայ առաքինութիւն գործելու. եւ ամէն առիթ եւ օգնութիւն կը գտնէ մոլութիւններէ եւ չար գործքերէ փախչելու։ Ի՞նչ աղէկութիւն կրնայ յուսալ տէր արքայ՝ անանկ ընկերութենէ մը, որ օրէնքը այնքան ատեն կը յարգէ՝ որքան ա-

տեն որ իր ուժը բաւական չգըտներ նոյնը ա-ւարտելու եւ իր վրայէն նետելու. եւ որքան ժամանակ որ ճարպիկութիւն մը չունի անոր պաշտպանութենէն փախուստ տալու համար օրինաւոր ձեւով պատրուակ մը ճարելու: Ի՞նչ կը յուսաս անանկ ընկերութենէ մը՝ որուն ամէն բաղկացուցիչ անդամները իրենց մասնաւոր օգուտը հասարակաց օգուտէն եւ անոր վերաբերեալ կանոններէն եւ կարգադրութիւններէն վեր կը բռնեն. եւ այս կանոնս ու կարգըս ռամկական նախապաշարմունք կանուանեն. եւ ըրածին աղէկ կամ գէշ ըլլալը դատելու համար զիրենք ալ ուրիշներուն հաւասար իրաւունք ունեցած կը բռնեն. եւ ամէն մէկը կըսէ. ինծի յարմարածը կամ չյարմարածը ես ուրիշներէն աղէկ գիտեմ:

Երդումը կրօնքի կապուած ըլլալով, կրօնք չեղած տեղը եւ անկրօն մարդու մը բերան ամէնեւին զօրութիւն չունենար. եւ վստահութիւն ընելու պատճառ չկրնար ըլլալ. եւ սըտութիւնը եւ խարդախութիւնը եւ ապերախտութիւնը եւ հպարտութիւնը եւ դատարկակեցութիւնը եւ խենէշութիւնը միայն այն ատենը օրինաց առաջը նախատելի եւ պարսաւելի կըլլան, երբ որ մէկին իրաւունքին կըդպչին. եւ պետութեան կանոնգիրքը հասարակաց կարծիքէն իրեն առաջնորդ առնելով՝ մեր արտաքին գործքերուն մէջէն ալ միայն երեւելի եղածները կըրնայ դատել, եւ բնաւ մէկ բնական

սկզբունք մը, վրէժխնդիր Աստուծմէ վախնալ մը, եւ կիրքերը զսպելու մէկ պատճառ մը չկայ, որ խղճմտանքի ձայնով մարդոյս սրտին ներքին զգացմունքները կարգադրէ։ Աստուած չըգիտցող եւ կրօնք չունեցող հպատակներու եւ ծառայներու եւ խորհրդակիցներու եւ բարեկամներու վրայ ի՞նչ վստահութիւն կրնաս ունենալ. անոնք ալ քու վրադ ի՞նչպէս վստահ կրնան ըլլալ*։

* Վոլդէր, որ կրօնասէր մարդ մը չէր, ինչպէս որ ամէն մարդ գիտէ, կ'ըսէր մէկ տեղ մը. «Իմաստասէր մեծի մը հետ գործ ունենալ չեմ ուզեր, որ զիս սանդի մը մէջ պնդելն ու ծեծելը մէկ քիչ օգուտ կըսեպէ. անշուշտ պիտի ծեծուիմ։ Ես ալ Թագաւոր ըլլայի նէ՝ անհաւատ պալատականներ ունենալ պիտի չուզէի. որոնք զիս թունաւորելը կըրնային իրենց օգուտ սեպել։ Այն ատենը հարկ կըլլար ինծի ամէն ատեն գեղթափ գործածել։ Ուրեմն թէ՛ Թագաւորներուն և թէ՛ հասարակ ժողովրդեան համար հարկաւոր է որ արարիչ եւ կառավարող և բարեաց պսակող և չարաց պատուհասող մէկ գերագոյն էակի մը գաղափարը ամէնուն սրտին մէջ խորունկ տպաւորուած ըլլայ»։ Ասկայն նոյն Վոլդէր ուրիշ տեղ՝ Աստուծոյ գոյութիւնը աղէկ մը ապացուցած չէ՛ կըսէր. և ի՞նչպէս ամէն մարդու հարկաւոր կրնայ ըլլալ անանկ գաղափար մը՝ որուն սուտ ըլլալն ալ կարելի է։ Տե՛ս որ մարդոյս խելքը ինքն իրեն միայնէ ի՞նչ հակասութիւններու մէջ կիյնայ։

ԳԼՈՒԽ. ԼԳ.

Անհաւատներուն մէկ առարկութիւնը, և անոր պատասխանը։

ՕՍԷՓՅՈՒԹԻՒՆԸ թուականին երկար քշեց ալ նէ՝ թագաւորը առանց ձանձրանալու մտիկ կընէր. եւ խորին մըտմըտուքի մէջ ինկաւ, որովհետեւ մինչեւ այն օրը այդպէս խօսքեր մէկէ մը լըսած չունէր. պալատականները անոր քովը՝ կրօնից ազդեցութիւնը տկարացընելու յարմար խօսքերէն զատ բան չէին ըսեր։ Ժամանակն ալ ուշ էր. հանգչելու ատենը եկած էր. ուստի կոմսին հրաման տուաւ որ երթայ հանգչի. բայց ինքը նոյն գիշերը չկրցաւ քնանալ. լսածներուն վրայ կըխորհէր. առաջուց իր պալատականներէն լըսածներն ու այս անգամ կոմսէն լըսածները իրարու հետ կը համեմատէր, եւ ետքէն լըսածներուն զօրութիւնը եւ հաստատութիւնը կըմանար։ Պալատականներուն ըսածներն ալ զինքը մոլորեցընելով եւ գէշցընելով իրենց անձին յատուկ շահ մը հանելու համար յարմար միջոց ըլլալը շատ աղէկ իմացաւ։

Միւս օրը առտուանց կանուխ քովը կանչել տուաւ կոմսը. եւ ըսաւ. անկրօնութեան եւ անհաւատութեան գէշ եւ վնասակար հե-

տեսանքները որքան հասկըցայ ալ նէ՝ կրօնքին բացարձակապէս հարկաւոր ըլլալը ուրանալու համար մէկ առարկութիւն մը ունին անհաւատները. կուզէի անոր վըրայ ալ խօսիլ որ անոր ալ պատասխանը սովրէի։ Կըսեն. պետութիւններուն աղէկ կառավարուելուն համար կրօնք եղեր է՝ կամ չէ՛ եղեր՝ հոգ չէ. որովհետեւ մարդիկ միշտ իրենց հաստատուն բըռնած ըսկըզբունքներուն դէմ կը գործեն. եւ հասարակութիւնը իր կարծիքին համեմատ չկարգաւորեր վարքը։

Սոմսը ըսաւ. թէ որ յիրաւի այդպէս կը կարծեն նէ՝ ինչո՞ւ համար իրենց լուսաւորութիւն ըսած գաղափարը այնքան կը գովեն եւ կը յարգեն եւ մեծ ջանք ունին ամէն տեղ տարածելու. որ այս անունով ոսկեզօծած սկզբունքներուն մէկ հատիկ արդիւնքն է ամէն բան շփոթել. ամէն բան խաւարի եւ մթութեան մէջ ձգել։ Ինչո՞ւ համար մարդոց միտքը իրենց բուն օգտին վրայօք լուսաւորելու խօսք կընեն մեզի։ Ինչո՞ւ համար բռնակալութեան եւ աւելորդապաշտութեան եւ կրօնամոլութեան եւ տըգիտութեան վրայ խօսած ատեննին՝ աղաղակով աշխարհք կը թնդացընեն։ Թէ որ կարծիքներն անտարբեր բաներ են նէ՝ եւ թէ որ մարդիկ իրենց սկզբունքներուն համաձայն չեն գործեր նէ, մեր խորհելու եղանակը անոնց հաղորդելէն ի՞նչ շահ. եւ կարծիքնին եւ խորհելու եղանակնին փոխել տալու աշխատելնուն նըպա-

տակն ի՞նչ է։ Սակայն ո՞վ չգիտեր, թէ մարդիկ՝ թէ որ հաստատուն ըսկըզբունք մը բըռնած ըլլան նէ, ընելու բաներնին անոր համեմատ կորոշեն. սովորութիւններն ու կարծիքները սկզբունքներու վրայ յարմարցուցած են. կուզեն այն սկզբունքներն իրաւ ըլլան՝ կուզէն սուտ. եւ մարդկային ազգը կառավարողը կարծիքն է։ Ո՞վ չգիտեր թէ ամեն չափազանցութեան մէջ մարդոյս գլորելուն պատճառը հաստատուն սկզբունք չունենալն է. սընապաշտութեան եւ կրօնամոլութեան մէջ իյնալնուն պատճառն ալ այն է։ Մարդիկ վարքերնին այն ատենը կըփոխեն, երբ որ սկըզբունքնին փոխեն. եւ թէ որ կրօնքի եւ բարոյականի կողմէն մեր գործը մեր խորհածին համաձայն չէ ընելնին իրաւ է նէ՝ այն ատենը կըրնայ համաձայն չըլլալ, երբ որ մեծ ազդեցութիւն ունեցող օրինակներ եւ զօրաւոր կիրքեր եւ հակառակ շահախնդրութիւններ մեզ կըստիպեն անանկ բաներ ընելու՝ որոնք չըհաւնելու եւ դատապարտելու առաջինը մենք կըլլանք։ Բայց այն ատենը մեր ընդունած ըսկըզբունքները մեր սրտին մէջէն մեզի դէմ կըբողոքեն. եւ մենք անոնց հակառակ՝ յանցանք մը գործելու դժուարութիւն կըքաշեմք. եւ գրեթէ ուրիշ մը կայ որ մեր կամքին դէմ մեզ կըբռնադատէ այն գէշութիւնն ընելու։ Թէ որ սկզբունքնիս մեր կամքին եւ ախորժակին յարմար ըլլար նէ՝ այն գէշութիւնը գործել-

նիս դիւրին կըլլար, եւ խիղճերնիս մեզ չէր տանջեր: Մ՚եր աղէկ սկզբունքներն են որ մեզ մեծամեծ չարութիւններէ ետ կը քաշեն. Եթէ որ մեր կարծիքը մեր չար կամացը օգնութիւն չըներ նէ՝ ի՞նչ գէշութիւն կըրնար ըլլալ որուն ձեռք զարնելէն ետ քաշուէինք: Սկըզբունքնիս աղէկ ըլլան նէ՝ նորէն առաքինի ըլլալը մեզի շատ դիւրին կըլլայ. բայց անորհակառակ սկզբունքներով շատ դըժուար, եւ գըրեթէ անհնար կըլլայ: Ով է որ քրիստոնեայներուն մէջ իրենց հաւատքին համեմատ գործ չունեցող շատ կը գտնուի նէ՝ անանկներուն մէջ ո՞րքան ալ շատ կը գտնուին որ իրենք իրենց գլխուն կանոն մը շինած են. եւ անով սուրբ Աւետարանին աւանդած եւ սովրեցուցած ըսկըզբունքներէն փախուստ տալու ճամբայ մը գտած են իրենց խելքովը կամ իրենց յօժարութեանը համեմատ ծուռ մեկնութիւն մը տալով: Անանկներուն հաւատքը մթացընելուն տեղը զօրացընելու է: Ասանկ ընես նէ՝ քրիստոնէութեան առաջին ժամանակները քրիստոնեայներն ի՞նչպէս էին նէ՝ հիմայ ալ կըրնան անանկ ըլլալ. վասն զի հիմայ կենդանի եւ մաքուր հաւատք ունեցողները անանկ են. այսպիսիները ամէնն ալ առաքինի մարդիկ եւ անհամեմատ քաղաքացի եւ ամենահաւատարիմ հպատակ կըլլան:

Թագաւորն ըսաւ. մէկ ուրիշ խնդիր մըն ալ ունիմ քեզի ընելու անոնց կողմէն: Իրա-

ւունք չունի՞մք արդեօք ըսելու թէ կրօնքը մարդոց գէշութեան աւելի պատճառ եղաւ՝ քան թէ աղէկութեան։ Պատճառած գէշութիւնները բերած աղէկութիւններէն շատ եւ աւելի մեծ չե՞ն մի։

Սոմն ըսաւ. Կարծեմ թէ վեհափառութեան առաջը հաստատուն ապացոյցներով ցուցուցի որ մէկ ընկերութեան մը եւ մէկ պետութեան մը համար անկրօն եւ անհաւատ ըլլալէն մեծ աղէտք եւ գէշութիւն եւ թշուառութիւն չկրնար ըլլալ։ Այն մարդն անգամ որ անձոռնի եւ ծիծաղական կրօնք մը ունի ; բայց բնական օրէնքին քանի մի նախնական ճշմարտութիւնները կը պահէ, մէկ Աստուծոյ մը գոյութիւնը եւ հոգւոյ անմահութիւնը կը խոստովանի, չկրնար քաղաքական ընկերութեան քանդուելուն այնպէս հակում ունենալ, ինչպէս որ հարկաւ ունի անաստուածութիւնը եւ անհաւատութիւնը որ յիշեալ գաղափարները ամէնն ալ կուրցնայ եւ կ'ոչնչացընէ։ Սուտ կրօնքի մը թելադրած մեծ գէշութիւնները, իբր օրինակ մարդ զոհելուն սովորութիւնը, ընկերութեան քանի մի անդամներուն գէշութիւն կը բերեն. բայց ամբողջին մէկէն նախ ներդաշնակութիւն մը կը տեսնես, բարոյականին քանի մի մասերը ամբողջ կը կենան. առաքինութեան եւ արդարութեան սկզբունքները հաստատուն հիման վրայ ամուր կը մնան, եւ մարդոց խղճին վրայ իշխանութիւննին կը պահեն,

ցընեն։ Հաստատակաց պաշտաման մէջ ընկերութիւնը միացընող մէկ կապ մը կայ, օրէնքներու կը հնազանդին, վասն զի Աստուծմէ կը վախնան. կուզէ սուտ աստուած ըլլայ այն վախցածնին, կուզէ ճշմարիտ։ Անաստուած եւ անհաւատ մարդոց ընկերութեան մէջ ասոնց մէկն ալ չկայ։ Գլուխ եղողները մէկէ մը վախ չունենան նէ իրենցմէ վար եւ իրենց ձեռքին տակը գտնուողները անխնայ եւ անխղճաբար կը հարստահարեն։ Ժողովուրդը կրթութեան կողմանէ կոյր, բարուց կողմանէ կատաղի, վարուց եւ հանդամանաց կողմանէ թեթեւ մէկ բազմութիւն մըն է. որ թէ որ կրօնքը զինքը չլուսաւորէ նէ ուրիշ տեղաց լոյս առնելու ընաւ ընդունակութիւն չունի. թէ որ կրօնքը անոր սանձ չըլլայ նէ ուրիշ սանձ չճանչնար. գլուխ քաշելու եւ ապստամբելու ուրիշ առիթ մըն ալ կարօտ չէ. բաւական է իր անհանդարտ եւ թեթեւ եւ դաժան բարքը. եւ քիչ ժամանակի մէջ ամէն ընկերական կապ կը լուծուի։ Ուստի ընդունելի հեղինակի վկայութիւնով օրինակ մը մէջ չկրնար բերուիլ, թէ երբեմն կամ այս ինչ տեղ անանկ մէկ ժողովուրդ մը գտնուած է որ բնաւ կրօնական գաղափար մը չէ ունեցեր։ Թէ որ ասանկ կայ նէ անասնական անբանութեան վերջին աստիճանը հասած ժողովուրդ մը պէտք ըլլայ։

Այսչափ տէր արքայ. ասոնք ըսելով ձեր խընդրոյն մէկ մասին վրայ միայն խօսած եղայ. Այն

առաքինութիւնները ձեզի թելադրողներուն բուն միտքը՝ քրիստոնէութիւնը ձեզի անպիտան եւ տանելի ցուցընել է։ Ասոնց սնոտի խօսքերուն պատասխանը հարիւր անգամ տրուած է. եւ անոնց պատճառաբանութեանը ստութիւնը հասկընալու համար մէկ օրինակ մը միայն բաւական թող ըլլայ ձեր վեհափառութեանը։ Քրիստոնէութիւնը հակառակութիւններու եւ պատերազմներու պատճառ տուած կըսեն. եւ անկէց կը հետեւցընեն թէ աշխարհքիս մէջ բնաւ քրիստոնէութիւն ըսուած կրօնքը չըլլար նէ աւելի աղէկ էր։ Ասոնց այն պատճառաբանութիւններէն նայելով մենք ալ կրնանք ըսել. ընկերութիւններն ու օրէնքները շատ անճրկէնութիւններու եւ մեծամեծ չարիքներու պատճառ տուեր են, ուրեմն մարդկային ընկերութիւն եւ օրէնք բնաւ չըլլար նէ աւելի աղէկ էր։ Այս ալ ըսող կայ անոնց մէջ. [illegible] բան մը ըսել որ բնական եւ անհնարին ալ յայտնի ըլլայ։ [illegible] որքան մարդոց ահագին վնասներ պատճառած է. Ուրեմն կրակ չըլլար աշխարհքիս վրայ նէ աղէկ բան մը կըլլար*։ Մենք անոնց ըսածին դառնանք։ Կրօնա-

* Հեղինակին տուած պատասխանը՝ ընկերութեան եւ օրէնքի վրայօք, այնքան միշտ է որ կրօնքի համար եղած գէշութիւնները պատճառանք մը բռնելով կրօնքը վնասակար անօգուտ հեղինակներուն մէջ ասիկայ ալ յայտնապէս ըսող եղաւ։ Ռուսօ էմիլ գրքին պիտի գտուի այս խօսքերը

վարուԹիւնները պատճառ եղած են մարդ մար-
դու եւ ազգ ազգի արիւն Թափելու. ուրեմն կա-
ռավարուԹիւն չըլլալն ալ ըլլալէն աղէկ է. Ա-
Հա ասանկ կը տրամադրանեն ծանծաղամիտ մար-
դիկ, որ դժբաղդաբար այսպիսի կարծիքներով
միտքերնին պաշարուած է. եւ բանին բնուԹիւ-
նը եւ ներքին Հանգամանքը քննելու տեղը՝ այ-
նիկայ մարդկային կրից դէշի բաներ ընելը կամ
իր կամքը առաջ տանելու Համար անիկայ պատ-
ճառ բռնելը կընային: Ես ալ տեսան մը անոնց
պէս կը տրամադրանէի. Հաւատքէն ելած եւ գա-
լու օգուտներուն կողմը այս գացած էի: Անդ-
տանը կեծի պատասխան տուի Թէ ամէն բան
դէշի բանեցընել կրնայ ըլլալ. ամենէն աղէկն
չՀնարուիր Թէ այն դէշի գործուած Թէ այն գէ-

կրօնքին. Թէ մարդս բնուԹեան ձեռքէն աղէկ
ելած եւ մարդոց ձեռքէն [illegible] դէշցած է.
քանի՞ որ՝ մարդկային ազատուԹիւնը վարդապե-
Թեան [illegible] մէջ է. ըմբռնուԹեան մէջ մանկական
կը դէշնայ. Օրէնքներն ալ միապես [illegible] ա-
մէն օրէնք մեկէն ըլլալը յարմար տեսնողներ ե-
ղան. բայց տանկները մտածելով որ իրենց դը-
րուԹիւնը մի քանի դասակ մէջ տեղէն փչլու-
Թիւնը իրենց դրուԹեր կը ցուցնէ. երբ որ ա-
մէն մարդ [illegible] բռնած Հաւասար բռնաւո-
րը եւ օրէնքէ կառավարուԹիւն չունի նէ՝ օրէն-
քը այն տանը կը վերցնայ. բայց ամէն մարդ կը-
տեսնէ որ իրենց փիլիսոփայուԹիւնովը լուսաւոր-
ուած մարդիկը գրելու Համար ամէն խիստ օ-
րէնքներ՝ եւ այն օրէնքներուն աւելի մտադիր
պաշտպաններ պէտք են.

չի տարուած բաները ամէնն ալ ինքնին վէճ ե-
ղած ըլլան։ Արիստոնէական կրօնքին համար
ամենևին երկբայելու տեղի չկայ, եւ մեզի
տրուած պատիրներուն ամէնէն գերագոյնն է։
Սամէ թէ ինչ մտքեր լուսաւորեց. Ինչ
կրթութիւն մեզմէ՝ որ մարդոց աղէկնալուն
պատճառ ըլլալէն զատ այս կատակութիւնն ալ
ունի՝ ամէն մարդ դիւրաւ կրնայ հասկընալ։
Հին փիլիսոփայներուն բարոյականին մէջ տա-
միկներուն չհասկընալու բարակ վարդապետու-
թիւններէ բաղադրուած չէ, եւ սաննք ամէնն
ալ մէկ հեղինակութեամբ մը կանոնդէ. որուն
հնազանդիլ՝ նոյն իսկ մարդոց միտքը կրթե-
լոյդրէ՛ բարոյական եւ ընկերական կենաց կա-
տարումն է։ Սակայն այս կրօնքը ազատութիւ-
նիս մեր ձեռքէն առնելու սահմանուած չէ։
Մեզ չբանադատեր որ հարկաւ անոր հետեւինք.
ուսոյ ազդիչ ամէն բաներու մէջ աւելորդ ալ
գէշի բանեցընել կրնայ ըլլալ։ Եւ՛ այս որ ա-
ռանձ ըլլայ՝ նէ պակասութիւնը, որմէն կողմը
կըլլայ։ Արդարոքին բան հոգիին հետեւելէն ա-
ռաջ կուգան արիւոք այդ գէշութիւնները. կամ
թէ մանաւանդ անոր հոգիէն զատուելովն մը։
Բ, սոնց վրայ կոշկայ կրօնքը. վասն զի իրեն
հետեւողները հնազանդութեամբ իրարու հետ
միացեալ մնալուն տեղը կարդնտամին, եւ ամե-
բարտաւանութեամբ իրենց կամքը առաջ տանել
ուզելով՝ մէջը հերձուած եւ երկպառակութիւն
եւ կռիւ կպատճառեն, եւ փառաւեր իշխանենք

այլ կը գտնուին՝ որ այդպէս Հերձուած Հանող ապստամբներուն կրնան կրկնան*։ Եւ մարդկային ամէն կիրքը անոր դէմ գլուխ քաշելով չէ թէ միայն անոր ծառայել չեն ուզեր, այլ մանաւանդ անիկայ իրենց ծառայեցընել կուզեն։ Իսկ Հաւատքը մեզի կը սորվեցընէ, որ Հասարակաց բարւոյն Համար ամէն բան զոհել պէտք է։ Եւ մեր ընողներուն՝ միաբանութեան եւ խաղաղութեան եւ անսաՀման եղբայրսիրութեան Հոգի կուտայ։ Աւրեմն ինչո՞ւ Համար պիտի ըլլայ կրօնքի դէմ իբրեւ առարկութիւն Հանել այն գէշութիւնները՝ որոց վըրայ կոզբայ կրօնքը, որովՀետեւ իրեն բնաւորութեանը բոլորովին Հակառակ են. եւ թէ որ մարդիկ եր խրատները մտիկ ընէին նէ՝ ասանկ բաներ բնաւ մէկ ժամանակ մը չէին ըլլար։ Ասոր յանցանքը մարդկային կիրքերունն է՝ որ անոր Հակառակ են. եւ ինքը Հաւատքը անոնց չՀաւնիր։

* Արիոսի եւ Նեստորի եւ Եւտիքէսի եւ Լութերի պատմութիւններուն տեղեկան եղողները կըսենեն, որ՝ թէ որ աշխարհական իշխաններուն մէջէն այս աղանդապետներուն կրնան կեցող չըլլար նէ՝ աղանդները այնքան ժամանակ չէին տեւէր եւ այնքան տեղ չէին տարածուեր։

ԳԼՈՒԽ. ԼԴ.

Կրօնքը զգացական ըլլալու համար ճշմարիտ ըլլալու է։

ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ մարդը սովորաբար դիւրագրգիռ կ'ըլլայ՝ երբ մէկը իր նախապաշարմունքներուն դէմ խօսի. եւ անոր պատասխանելու առենը հարկաւ իրեն հակառակ կարծիք ունեցողին դէմ անձնականի իջնալու կ'ըսկըսի. որով թէ որ վիճաբանութեան սկսած էին նէ՝ կռուապանութիւնով կը վերջացընեն։ Կոմսին խօսած խոհական վարդապետութիւններուն մէջ այդպէս գրգռութեան նշան մը չէր երեւեր. Թագաւորը հաւնեցաւ որ կրօնքին պաշտպան կենալը անոր վրայ նախապաշարմունքի արդիւնք չէր. եւ ամէն բան աներկիւղ համարձակութեամբ անոր առաջքը խօսիլն ալ անոր վեհանձնութեանը նշան մըն էր. ուստի ըսածներուն վրան զգածվելով եւ խանդաղատելով բարեսրտութեամբ ըսաւ.

Սիրելի՛դ իմ կոմս, կը տեսնեմ որ քու քրիստոնէութեան կը բերես, որն որ կը յարգեմ քանի որ հայրդ կը յիշեմ եւ քեզ կը տեսնեմ։ Բայց ընդհանրապէս մէկ կրօնք մը հարկաւոր է. որն որ կ'ըլլայ նէ ըլլայ, անանկ չէ մի. ամէն կրօնքի ուժը եւ ազդեցութիւնը մէկ չէ

մի այս կողմէն. պէտք չէ՞ մի օրանէն մէկ ներկ-րի եւ ամէն մէկ կլիմայի համեմատ զատ զատ կրօնքներ ըլլան*։ Երբեք չէ՞ մի այն մէկ հա-տիկ ընտանիքին օրէնքին թելադրած բարոյական խորանը որ երեկ ալ մերժեցինք. Թէ Աստուծմէ վախցիր. Հայրենեացդ ծառայէ. մարդու անի-րաւութիւն մի ըներ։

Այսպէս չէ՞ ըսաւ կոմսը. Երբ մարդոց հը-նարած կրօնքներ մէջ կը մտնեն որոց ասպարէզ եւ գիւտը ըլլալը յայտնուած է, ամէն կրօնք մէկ չեն կրնար ըլլալ. Կ՚ասեն թէ մարդու հնա-րած կրօնքը ի՞նչ հիմ եւ ի՞նչ զօրութիւն կրնա-նայ ունենալ մեր վրայ պարտաւորութիւն դը-նելու համար։ Ամէն կրօնք երբ Աստուծոյ հա-ճոյք չեն մէկ չեն կրնար ըլլալ. մարդոց հը-նարած կրօնքները Աստուծոյ արժանի չեն. եւ անոր յատկութիւններուն հակառակ վարդա-պետութիւններ եւ գործնական հրահանգներ կը պարունակեն։ Այն կրօնքն է ընդունելի որ աստուածային յայտնութեան մը կարօտութիւն ունենալնիս խոստովանի. յայտնութիւնը բա-ցատրելու համար մարդկային խելքէն թելադ-րած փաստերուն չ՚ապաւինիր. պատճառը միայն

* Այս ալ ըսող եղաւ փիլիսոփաներուն մէջ, Մոն-տեսքիէօ՝ Օրէնքներուն հոգին ըսած գրքին մէջ յայտնի է. որ Եւրոպայի համար քրիստոնէութիւնը. Արաբիոյ Մահմետականութիւնը, Հնդկաստան՝ Պրահմայի, եւ Չին եւ Ճապոն Պուտտայի կրօնքները աղէկ կը-սեպէր.

աւանդութեան եւ պատմութեան մէջ բընտրուէ։ Այսպէսով կը գտնէ որ Աստուած զինքը յի-րաւի մարդոց յայտնած է. եւ Հետերնին խօսելով իր սուրբ կամքը անոնց իմացուցած է. եւ այն յայտնութիւնով սովրուած կրօնքը միայն իբրեւ ճշմարիտ կը բռնէ։ Եւ յիրաւի մինակ անոր մէջ բաւական հեղինակութիւն մը կը գտնենք. եւ մաքուր բարոյական մը, ա-նանկ վարդապետութիւն մը՝ որ մեզ գերա-գոյն էակին փառացը հետ՝ մեզ կողմէն ալ մարդոց երջանկութեան հետ ճիշդ համեմատութիւն ունի։

Այս առթով Սալմոնի կօմսը քրիստոնէութեան ճշմարտութեանը եւ ազդին վրայ երկարօրէն խօսեցաւ Թագաւորին հետ. ինչպէս որ իր հայրը ժամանակ մը իրեն գրած էր՝ պարոն մը Լոզանին մեծամեծ հրապոյրներէն ազատ պահելու համար. եւ խօսածները Թագաւորին մտքին մէջ խորին ազդեցութիւն ըրին. որովհետեւ մինչեւ այն ատենը անհոգութեամբ՝ եւ պատուականներուն անկրօն խօսքերուն բռնուելով, ատանկ բաներու բոլորովին միտք յոգնեցուցած չէր. միայն՝ անհաւատները զինքը համոզել հետացընելու համար ինչ առարկութիւններ հնարեր եւ սովրեցուցեր էին նէ անոնք գիտէր. եւ կը կարծէր որ անոնք անյաղթելի առարկութիւններ են, չկրնար անոնց պատասխան տրուիլ։ Ասոր պատճառն այն էր՝ որ մինչեւ այն ատենը Սալմոնի կօմսին պէս մարդ գտած չէր բնաւ։

ԳԼՈՒԽ · ԼԵ ·

Կրօնքը նուաստացընելու կերպը եւ պատճառը ։

Եւրոպայի կարգաւորներուն մէջ ա-ռանց առարկութիւններուն ճիշդ պատասխանը տալու կարգաւորներ պակաս չեն. որ ձեռնհաս են մոլորելով անհաւատութեան խաւարին մէջ ինկած մարդիկը լուսաւորելու ։ Անհաւատութեան քարոզիչները ասիկայ շատ աղէկ գիտեն. գիտուն քահանայներուն յարգ եւ պատիւ գտնելը իրենց դրութիւնը հիմնայատակ կը կործանէ. ասոր ալ խելքերնին աղէկ հասած է. ուստի անդադար կը ջանան քահանայներուն յարգը կոտրելու. մեկ քանիին մարդկօրէն պակասութիւնը պատմելէն աւելի կ'ասեն մինակ անոնց արժանացած պատուհասը ամէնուն վըրայ տարածելու. իսկ թէ որ պակասութիւն մը չըգտնեն նէ՝ իրենք կը հնարեն. կրօնքը թեթեւցընելու համար սուտ խօսիլը եւ զըրպարտութիւն ընելն ալ բանի տեղ չեն դներ ։ Ասոր համար էր որ կարգաւորները Վոլդէրի եւ Տիտրոյի եւ տ'Ալամպէրի եւ ասոնց կուսակիցներուն աչքին փուշ էին ։ Վոլդէր իր նամակներուն մէջ ասոնց անունը եւ վարկումը կոտրե-

լու համար խրատ կուտար թէ ամբաստանէցէք · ի՞նչ գէշութիւն մտքերնիդ գայ նէ կարգաւորներուն վրայ ձգեցէք, ըսածնիդ սուտ ալ ըլլայ նէ հոգ չէ · սուտը կրկնելով ճըշմարտի կերպարանք կառնէ ։ Ըստ մտքերնիս այն չէ որ ասոնց եւ ասոնց նմաններուն ըրած բոլոր ամբաստանութիւնները սուտ հանենք · շատ հազարաւոր եւ բիւրաւոր մարդոցմէ բաղկացեալ ընկերութեան մը մէջ անհնար է որ բազմաթիւ գէշ մարդիկ չունենայ · բայց ընկերութիւն միայն ասոնցինը չէ՛ ուրիշ ընկերութիւններուն վրայօք ալ չարախօսութիւններ ըլլալ պէտք էին, բայց մենք անանկ չեմք տեսներ · ասոնց համար եղած չարախօսութիւններուն նմանը ուրիշ քրիստոնեայ կամ օտարահաւատ ընկերութեանց վրայ եղած չէ ։ Ճեզվիթներուն մէջ փառասէր եւ բարոյականնին աւրուած մարդիկ գտնուիլը անտարակուսելի է · բայց ի՞նչ է պատճառը որ վերոյիշեալ փիլիսոփաներուն խումբը՝ եւ անոնց միտքը հասկըցող կամ չհասկըցող խել մը մարդիկ՝ ճեզվիթ անուան ատելի նըշանակութիւն մը կուտան · [illegible] ըսելու նըշանակութեամբ գործ կածեն · աւելի յարմար չէ՞ մի այս նշանակութեանս յատկացընել Փը[illegible] կամ [illegible] բառերը, երբ ճարտարահընար խարդախութեան հրահանգած գրերը անոնց քով կը գտնուին ։ Ըսածներնուս անհերքելի ապացոյց են Մոլդէրի եւ Տամիլավիլլի եւ տ'Ալանպէրի նամակները · որոնք հայերէնի թարգ-

մանելը օգտակար բան մը կըրնայ ըլլալ՝ պար-
զամիտներուն աչքը բանալու եւ ճանչցընել[illegible]
համար՝ որ այսպիսիները ամէնն ալ Յուլիանոս
ուրացողին դպրոցը աշակերտելով մարդ կըն[illegible]
մանին. որ քուլէյմօցի բառը նախատական նշա-
նակութեան մը գործածելով բոլոր քրիստո-
նեայները նոյն անունով նախատել կը կարծեր՝
Բայց ասոնց՝ քահանայները պաշտուելը կրօնք[illegible]
զատ ուրիշ պատճառ մըն ալ ունէր. քահանայ-
ները ինչպէս կրօնից՝ նոյնպէս թագաւորակ[illegible]
աթոռոյ ալ պաշտպան էին. եւ որովհետեւ
գաղտնի ընկերութիւններուն նպատակը բոլոր
աշխարհէ թագաւորները վերցընել եւ մէկ հա-
սարակապետութիւն մը ընել է, եւ ասոր հա-
մար թագաւորներն ալ կը բամբասեն բռնաւոր
կոչելով. եւ հարցընելով թէ ի՞նչ իրաւունք
ունին մարդկային ազգին վրայ տիրելու՝ ի-
րենք ալ մարդ ըլլալով, փոխ քահանայները
ասոնք կը պաշտպանեն, սուրբ գիրքը ձեռ-
քերնին բռնած ամէնուն ականջն 'ի վար պօ-
ռալով թէ ‘‘ ամենայն իշխանութիւն յԱստու-
,, ծոյ է, եւ որք են՝ յԱստուծոյ կարգեալ
,, են ,, , ասոնք հարկ կըսեպեն քահանայներուն
յարգը կոտրել, եւ թէ որ հնար է նէ՝ ամէնն
ալ կամ իրենց կողմը քաշել կամ ջարդել, ինչ-
պէս որ ըրին ԺԸ դարուն անհաւատները. որոնց
վերջը՝ անմեղ թագաւորի մը հրապարակաւ գըլ-
խատում եւ թագաւորական փահուն նուաս-
տութիւն՝ եւ հաւատարիմ քահանայներուն

ձարդ եւ աքսոր եղաւ։ Այս դիտաւորութիւն-
ալ ծածուկ չպահեցին փիլիսոփաները. եւ
Տիմոն յայտնի ըսաւ. ամէնէն ետքը մնացած
քահանային աղիքէն լար շինելու՝ եւ ամէնէն
ետքը մնացած թագաւորին անով կախելու է*։

Աշխարհականներուն մէջ ալ Գերմանիոյ կը-
գտնուէր եւ իմաստուն մարդիկ գտնուելով, որ
Ֆրանսային թագաւորին մտքին մէջ հաւատոյ դէմ
զօրացած առարկութիւններուն պատասխանները
հասկըցընել. եւ նոյները տկարեցընող-
ները մեծ կասկածելի ցուցընել. բայց ան-
պատանները այսօր ալ տակը անելու փոյթ տա-
րած էին. ով որ հաւատոյ պաշտպանութեան
համար բան մը խօսէր՝ անոնք կամրանէին տը-
գէտ, նախապաշարեալ, խաւարեալ, եւ երկրորդա-
պաշտ, եւ կըմերժադրէին որ իրենց գտնուած լու-
սաւորեալ դարուն մարդը չէ. յետամնացող է.
յառաջադիմութեան թշնամի է. ՎՂՃԻԿ է. Հին-
ցած գաղափարներ կը բռնեցընէ, մարդկային
ազգին յառաջադիմութեանը արգելք կըլլայ.
աղուոր ռօմաններ եւ կեղծ պատմութիւններ
գրելու տեղը հաւատքի վրայ բաներ կը գրեն.

* Մեր մէջ ալ քանի մը պարբերականներ՝ կարդա-
ցող բամբասելը իրենց բան գործ ըրած են։ Կու-
զեմք հաւատալ թէ, սոոնք Եւրոպայի մէջ եղած
կարգաւոր բամբասող մատենագիրներուն միտքը
չգիտնալով լոկ կապիկի պէս անոնց կը հետեւին.
բայց բանին արդիւնքը մէկ ըլլալով սանցմէ ալ
միապէս զգուշանալու է. իրենք անհաւատ չեն
ալ նէ՝ անհաւատութեան մունետիկ են։

Ճամբորդներուն անձեռնտու տեղւոյ, ըսելը՝ նախատա-
կան բաներու ամենէն գէշը կը կարծէին ։ Ըստ-
երևութապաշտ՝ ատոնց գրածները, կարդացողնե-
րուն մէջ ատոնց խելքովը մարդ չառ չէր գրած-
նուէր ։

Եւրոպական գաղափարները ամենայն զօրու-
թեամբ հասարակութեան մէջ տարածելու փոյթ
կը տանէին. ընկերութիւններ ալ կը յօրինէին
շաբաթէ շաբաթ կամ ամսէ ամիս սրտակ տալու.
որպէս զի ուղղակի կամ կողմնակի պաշտպա-
նեն ծառայող գրքեր, անտարակներ, յայտարա-
րութիւններ, պարբերականներ տպեն, եւ ձրի
կամ աժան գնով սփռեն. ասոնք կարճ ժամա-
նակ մը գտած էին Թագաւորին ականջը ընցը-
նելու ։ Անկեց ետքը կրօնաւոր մարդ մը ի՞նչ-
պէս կրնար Թագաւորին քովը մօտ գտնել եւ
Հաւատքի վրայ խօսիլ. այսպիսի գաղափարներ
ամենեցուն մեծ մը կ'հարկէր անանկ մարդիկ քա-
ղքին ընդունելը, եւ հետը խօսիլը իրեն ամօթ
կը սեպէր ։

Գոնէ Հաւատքի խօսքերը, այսպիսի հնարք-
ներով Թագաւորին ականջէն հեռու բռնող
պալատականները մարդկային բնական լուսոյն
թելադրած Հաւատարմութեամբը վարուէին ա-
նոր հետ, այն ալ գէշ չէր. Թագաւորին եւ
ազգին Հայրենեաց օգուտը մտածէին նէ այն-
քան վնաս չէր ըլլար. Բայց ատանք աղէկ բա-
ներ են, եւ քրիստոնէութիւնը բնաւ մէկ աղէկ
բանի մը թշնամի եւ խափանող չէ, այլ ամէն

[illegible]երպով անոնք կը քաջալերէ եւ առաջ կը տանի. ուստի մոլքերնին աղէկութիւն ըլլայ նէ ինչու ամէն աղէկութիւններու զօրավիգն եւ գործակից եղող կրօնքը դուրս պիտի ձգեն. յայտնի չէ՞ մի որ մոլքերնին [illegible] քան ընել գրած են՝ որ կրօնքը անոր հաճութիւն չըտար. անոր համար առաջ կրօնքը կը հեռացընեն, որ [illegible]եղը ուղածնին ընեն։ Գիշերուան ճարտար գողերն ալ անանկ են. քան վերցընելու համար մտած տներնին տիրասէր հաւատարիմ անասնոյ պաշտահին նէ՝ անոր ձայնը իրենց ձայն չսիրող գործին արգելք ըլլալուն համար ուրիշ քանի ձեռք [illegible] անոր ճարը կընային. կամ անկէց կը հեռացընեն. կամ թէ որ այս չըլլայ նէ կը մեռցընեն, կամ անոր տէրը կը համոզեն որ շունն պահելը վընասակար է, կատաղի [illegible] մարդու խելք եւ անբուժելի է, կատու պահելը անկէց աղէկ է որ տանը մուկերը կը հալածէ. թէ պէտ իրենք ալ գիտեն որ ամէն շուն կատաղի չըլլար. եւ շուն պահողը անոր հաւատարմութեան նշաններէն ճանչնալով ճարը կը հոգայ.

Վօլթէրեանները [illegible] եւ ուրիշ կրօնաւորներուն դէմ խօսք հանեցին որ թագաւոր մեռցընելը օրինաւոր կը սեպեն. եւ ասոր պէս ուրիշ զրպարտութիւններով այնքան ըրին որ անոնք Գաղղիայէն դուրս վըռնտել տուին. անոնք երթալէն ետքը նոյն իսկ իրենք իրենց թագաւորին գլուխը կտրելովը բոլոր աշ-

խարհի յայտնի իմացուցին որ ըսածնին ընդհակառակն իմանալու է եղեր. Թագաւոր մեռցընելը օրինաւոր կը սեպեն ըսելնին՝ Թագաւորին կենացը պաշտպան են ըսել է եղեր։

ԳԼՈՒԽ. ԼԶ.

Թագաւորին դէմ դարան.

ՃԻՇԴԸ խօսիլ ուզելով՝ Թագաւորը իր պալատականներուն մէջ իրեն Թշնամի, եւ կենացը կամ իշխանութեանը դէմ դաւաճանութիւն բանեցընող մարդ չունէր, ասոնք Թագաւորը իրենց ուզած ձեւին պատկերցուցած ըլլալով իրենց շահուն կը նայէին. Եւ այս դիտաւորութիւններնուն ալ ասկէց աւելի յարմար Թագաւոր մը չէին կրնար գտնել. նոր մը նըստեցընէին նէ՝ անիկայ ալ անոր հասած աստիճանը հասցընելու համար աշխատանք պիտի քաշէին։ Անոր համար Թագաւորին դէմ Թշնամի մը ելլէր ալ նէ՝ իրենք ձեռքերնէն եկածին չափ անիկայ պաշտպանելու պատրաստ էին։

Բայց Թագաւորը երկար ատենէ 'ի վեր այսպիսի մարդոց ազդեցութեանց տակն ըլլալովը կառավարութեան գործը աւրուած եւ խառն 'ի խուռն կերթար. Եւ ասով պետութեան նախարարներուն եւ մեծամեծ պաշտօնատարներուն

մէջ՝ որ պետութեան ծաղկելուն հոգ տանիլը իրենց առանձին պարտականութիւն կը համարէին, մէկ տրտունջ մը եւ դժգոհութիւն մը մտաւ. գիտէին որ բանը այս կերպով շարունակելը աղէկ չէր. բայց չգիտէին որ Թագաւորը մէկ նոր դատաւոր մը ունէր, Ա֊ալմանի կամքը. որուն խորհուրդները ամէն բան գերազանցին եւ վայելուչ կարգի մէջ կ՚ըլլար մտնել։ Ասոր չգիտնալով Թագաւորին անոր հետ առաջին կարգի մեծարմութեամբ վարուիլը իրենց միտքերուն ցաւ էր եղեր. կը վախնային որ ատոր խօսքերուն բռնութեամբ չըլլայ որ իր պետութեանը վնասակար գործ մը ընէ։ Ասոնք որ Թագաւորը կոմսին խօսքերը մտիկ կ՚ընէր՝ բընապէս կասկած մը կը ծագէր սրտին մէջ պալատականներուն դէմ. եւ ասոնք ալ հարկաւորապէս յայտնի նշանով մը կիմացուէր. ուստի պալատականներն ալ Ա֊ալմանի կամքը Թագաւորին կողմէն հեռացընելու համար ուզեցին շփոթ եւ խռովութիւն մը հանել. ձեռաց ատկէն խորհրդակցութիւն մը կազմուեցաւ ատոնց ու նախարարներուն մէջ, մէկ յեղափոխութիւն մը ընել մեքենայեցին։

Այսպիսի դաւաճանութեան խորհուրդները ծածկելու համար օրինաւորութեան կերպարանքով պատճառանք գտնելուն պէս դիւրին բան չկայ, եւ ասանկ են պետութեան եւ ազգին օգուտը, աղքատներուն հանգստութիւնը, հիւանդանոցներուն ըստ պատշաճի մատակարարու-

րութիւնը ; դպրատուններուն հոգ տանիլը ; համ-
սարակաց ընթերցանութեան թանգարան հաս-
տատելը , ազգային թէատրոններ բանալ եւ ծաղ-
կեցընելը , եկեղեցականներու եւ վարժապետանո-
ցներու գիտութական զօրութեան աւելնալը ,
եւ այլն ։ Բայց այս բաները ամէն ատեն յեղա-
փոխութիւն հանել ուզող մարդոց ձեռքը պա-
տրուեցան եւ այլն ։ Ֆրանմասոնները ազատ որմնա-
դիրներուն՝ եւ քարպոնարիները ազատ ած-
խագործներուն օգնելը իրենց ընկերութեանց
բացի մէկը ծածկելու պատրուակ գործածեր
են ։ Բայց ասոնկ խորհուրդներու մէջ մտնող
ամէն մէկ մասնաւոր անձինք իրենց մտքին մէջ
ծածկած առանձին խորհուրդներ կունենան ,
որ ուրիշը չէին կրնար յայտնել . Թէպէտ ա-
մէնն ալ իրարու միտքէն պնդածը կը գուշակեն .
Ասոնց ոմանց միտքը հարստութիւն դիզել է .
ուրիշներունը՝ ուժերնին աւելցընել՝ եւ իրենց
զանազան երկրին մէջ ինքնագլուխ իշխանու-
թեան մը հիմնադիր ըլլալ . մէկ ուրիշինը՝ ազ-
գին մէջ ամէնէն աւելի իր ազդեցութիւնը բա-
նեցընել . Յեղափոխութեան առաջին ժամանակ-
ները ասոնք ամէնն ալ ծածուկ կը մնան . երբոր
եղեր որ յեղափոխականներուն գործը քիչ մը յա-
ջողի՝ այն ատենը ամէն մէկը իր առանձին խոր-
հուրդը առաջ տանելու կաշխատի . մէջերնին կել-
լէ երկպառակութիւն եւ խռովութիւն մը , որ
վերջապէս քաղաքական պատերազմի կը դառնայ ։
Ահա հասարակապետներուն կառավարութեան կեր-

պը փոխուած տանենէն մինչեւ հիմայ, եղած ամէն յեղափոխութիւններուն համառօտ պատմութիւնը այս է. մասնաւոր յեղափոխութեան մը յարմարցընելու համար այս ըսածներուս մէջ միայն քանի մը մարդոց եւ տեղւոյ անուններ աւելցընելը բաւական է*.

Վալմոնի կոմսին դեսպան գնացած երկիրն ալ ապստամբութիւն մը ելլելու խորհուրդը եղած եւ հասունցած էր. արդէն մօտեցած էր այն օրը՝ որ ապըստամբութեան դրօշակը պիտի անկուէր. մի եւ նոյն ազգի մարդիկ իրարու դէմ սուր պիտի քաշէին. իրարու արիւն պիտի խմէին. իրենց ընիկ Թագաւորը աթոռէն վար պիտի առնէին. բայց անով կռիւը վերջանալուն տեղը աւելի պիտի սաստկանար. մինչեւ որ կառավարութեան գլուխը մէկը անցնէր, որուն ով ըլլալը, ո՞ր տեղաց եւ ի՞նչ բարքի եւ զինուորութեան տէր ըլլալը մարդ չըգիտնար. ասիկայ անանկ բան մըն էր որ զէնքի զօրութեամբ պիտի որոշուէր. եւ կարելի էր որ նոյն մարդուն կառավարութիւնը աւելի գէշ ըլլար. բայց անիկայ ալ կարծանելը ժամանակի կարօտ էր. եւ այնքան ժամանակ ազգը եւ պետութիւնը գէ-

* Այս ըսածներուն գրեցեր մանրանկարը՝ որքան որ ինքնիշխան պետութիւն չունեցող ազգի մը մէջ կրնայ ըլլալ, մեր ազգին մէջ ալ տեսանք ազգային սահմանադրութեան պատճառաւ. Ուրիշները չտեսան. սակայն գիրքը նոր է. ամենուն յայտնի ըլլալու համար օգնելը հանդիպականաց եմ.

շութիւն պիտի կրէր. եւ ասոր ալ պատճառը՝ այն ապստամբութիւնը հանողները պիտի ըլլային։ Հեռաւոր եւ կասկածելի բարութեան մը համար ներկայ վիճակը տակնու վրայ պիտի ընէին. մը թէ որ աւելի խոհեմութիւն բանեցընէին՝ կըրնային աղմուկ չհանած ալ աղէկցընել.

ԳԼՈՒԽ ԼԷ.

Դուրսէն օգնութեան խնդիր։

ԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ մէջ մեծամեծ իշխաններ կային՝ որ թագաւորին հարկատու ըլլալով ալ իրենց յատուկ զօրք կը պահէին, եւ ասոնք ալ ապստամբութեան խորհուրդին մէջ մտած էին։ Ասոնցմէ մէկ քանին մտածելով որ պետութեան մեծագոյն ուժը թագաւորին ձեռքըն է, եւ երբ թագաւորը բանն իմանայ եւ զիրենք բռնութեամբ զսպելու ելլէ նէ՝ պատերազմով անոր դէմ դնել հարկ պիտի ըլլայ. այն ատենը իրենց յաղթուելիքը եւ բաներնին գէշի դառնալիքը յայտնի կը գուշակէին. կիմանային որ՝ դըրսէն հզօր օգնականութիւն մը չունենան նէ՝ իրենց իրարու հետ միաբանելովը մեծ բան մը պիտի չկըրնան ընել. ուստի

մօրերնին դրին որ դեսպաններուն դիմեն․ որ-պէս զի անոնց ձեռքովը իրենց պաշտամք բա-նակին փոքր զօրագլուխ մը եւ կըրթեալ զօրք ու-նենան ։

Այլ յուսային Պաղղիոյ պետութիւնը դիւրաւ այս բանիս համոզել, որուն կողմէն դեսպան էր Վալմոնի կոմսը․ վասն զի անկէց առաջ ա-նոնց հետ պատերազմ ունէին․ եւ կըրնային պատերազմին պատճառ թագաւորը ընել եւ ը-սել որ մարդ մահիկ չընէր, ուզածը կընէ․ փո-փոխամիտ մէկն է․ հաշտութիւն ցուցընելուն վստահիլ չըլլար․ քանի որ անիկայ կը թագա-ւորէ՝ հաստատուն խաղաղութիւնը անյուսալի է։ Բանք ամէնը աղէկ կըմտածէին․ բայց Պաղ-ղիայի դեսպանին առաքինութիւնը եւ արդա-րութիւնը եւ անկեղծ հաւատարմութիւնը չէ-ին գիտեր․ իրենց նման մեծերէն մէկը կը-կարծէին․ իրենց այնպէս կու գար՝ որ ուրիշ պալա-տականներուն պէս խղճմտանքին ձայնը լռե-ցընելով եւ թագաւորին կամացը համաձայնե-լով անոր մտերմացեր եւ վստահութիւնը շա-հեցեր է․ եւ թէ որ յիրաւի ասանկ ըլլար նէ՝ թագաւորին դէմ դաւաճանող նախարարնե-րուն հետ խորհրդակցիլը դիւրին էր։ Այս մը-տածէին նախարարները թէ Պաղղիայի տէրու-թիւնը ուրիշ տէրութեանց հետ պատերազմ ու-նենալով՝ բանին շատ աղէկ պիտի գայ իրենց, հետ զինուորական դաշնակցութիւն ընելը․ եւ հաւատացընել կուզէին որ այսպէս դաշնակցու-

թիւն մը ներկայ Թագաւորին օրը չյաջողիր ու անկից փոխել պէտք է։ Եւ այս յեղափոխութիւնս անանց ազգին ձեռօքն ըլլայ նէ՝ ազգը այս բանիս համար զինքն երախտապարտ ճանչնալով բոլոր սրտիւ անոր կը յարի։

Վալմենի կոմսը վերջին անգամ Թագաւորին հետ տեսակցութիւն ընելէն եղած օրը, այս երեխաններուն մէկը քովը եկաւ. մէջերնին եղած մտերմութիւնը եւ խորհուրդը անոր յայտնեց կոմսը զգուշաւորութեան խորհուրդին վրայ սու-կաց, եւ չէր գիտեր թէ ինչ ատեն տուեր է. անոնց կարծել տալու որ ինքն ալ այն աշխարհաւեր խորհուրդին համաձայնութիւն կամայ կը ձեռնտու ըլլայ. բայց այնու, մանաւանդ որ գէշ մարդիկ ամէն ատեն ուրիշներն ալ իրենց նըման գէշութեան ընելու ընդունակ կը կարծեն. եւ թէ որ մէկը իրենց հակառակ կողմը հաստատ բռնած տեսնեն՝ եւ անկէց խափանելու եւ իրենց կողմը քաշելու համար ըրած փորձերնին չյաջողի նէ՝ միւս կողմէն կաշառք կառնէ, ապրուստը մեր հակառակ կողմէն է, անոր համար անոնցմէ չզատուիր ըսելով համբաւ կը հանեն. թէ եւ ասկէ ալ գիտցած ըլլան որ այդպիսի բաներով անոր մնացող հաւատարմութիւնը չխափաներ։ Կոմսը սակայն, ու այսպիսի մտածութիւնները ծածկելու համար առերեւոյթ հանդարտութիւն մը վրան ցուցընելով ըսաւ. կը կարծէք որ այդ ձեր առաջարկութիւնը իմ Թագաւորիս ինծի յանձնած վեհ պաշ-

ասոնց հետ կը միաբանի ։ Երդուեք ինծի կընե-րէ՞ք որ ձեր թագաւորին դէմ՝ որուն քով զիս դեսպան խրկէր է, և այն ալ պատուով եւ մեծարանօք զիս ընդունէր է, անոր իշխանու-թեանը եւ կենացը դէմ, եղբայրներուն հետ մի-աբանիմ ։ Նախարարները պատասխան տուին ․ այդ մտածելու բան մը չէ․ քու պաշտօնդ՝ քեզ հօս խրկող թագաւորին շահը հոգալ, այնչափ ըլ-լայ ․ բաւական է որ ազգին դէմ դաւաճանու-թիւն չընես ։ Քեզ խրկողը Դարեհն է ․ քեզ պատուով ընդունողն ալ մեր ազգն է, որուն այս գործոյս մէջ ներկայացուցիչ գտնուողնե-րը թագաւորը․ եւ հիմայ ազգն է որ մեր բեր-նովը քեզի հետ կը խօսի* ․ ազգը մեզի յանձ-նած է՝ որ այս բանէն քու ազգիդ ըլլալու օ-գուտը քեզի իմացընենք, եւ անոր կողմէն ծա-նուցանեմք որ ձեր ազգին եւ պետութեանը

* Որքան խոհականաբար մտածեն որ կան իրենց բա-ծքն նայելու ըլլան նէ իրենց կողմէն բան չեն ըներ․ գիտեն որ ընդունելի չըլլար․ այլ ազգին կամքը այս է կըսեն․ և ազգ ըսելով զիրենք և իրենց խորհրդակիցները միայն կիմանան․ որպէս թէ իրենց մտքին համաձայն չեղողները ազգէն եղած չըլլան ։ Մինչդեռ էր որ մեծամեծի կամօքն գա-ցող մարդոց պատասխանատուութեան խորհուրդին բոլոր ազգը մասնակից ըլլար․ և նոյն իսկ իրենց կասկա-ծը՝ թէ ազգին զօրութեանը մեծագոյն մասը թա-գաւորին ձեռքն է․ իրենց ըսածը սուտ կը հանէր․ ազգը իրենց համամիտ ըլլար նէ՝ օտար տէրութե-նէ մը օգնութիւն խնդրելու կարօտ չէին ըլլար ։

հետ միանալ կուզէ. Թագաւորը պիտի [illegible]
որ խորհուրդով եւ գործով ձեզի նման ըլլայ.
եւ երկու ազգացս օգուտը մէկ ըլլայ ։

Կոմսը սոնց ամէն խաբէութիւնները մէկ խօսքով չրելու համար կրնար հարցընել Թէ. ի՞նչ իրաւունքով դուք ազգը կընտրկայացընէք քանի՛ որ ազգը զինքը օրինաւորապէս ներկայացընող գլուխ ունի, որ է իր Թագաւորը. արուն հնազանդելու եւ իր կամքը անոր կամացը համաձայնելու երդում ըրած է ազգը. Բայց սանկ ընէր նէ՝ անոնց վստահութիւնը իր վըրայէն կը վերնար. անոնց բերնէն աւելի տեղեկութիւն չէր կրնար առնել. եւ ոչ ալ անոնք վերստին հնազանդեցընելով՝ ըլլալու արիւնհեղութեան առաջը առնել։ Ուստի քաղաքական սեպեց իրեն եկող պատգամաւորէն եւ անոր ընկերներէն շնորհակալ ըլլալ՝ որ ուրիշ դեսպաններէն աւելի զինքը վստահութեան արժանի սեպեր՝ եւ միտքերնին իրեն բացեր են. եւ իր միջնորդութեամբը իր տէրութիւնը փառաւորել եւ զօրացընել խորհեր են. սակայն՝ ըսաւ, պէտք է որ ամէն պարագաներով մէկ տեղեկագիր մը գրէք տաք ինծի որ մեր տէրութեանը ղրկեմ։ Ապստամբները արդէն այս գիրս գրած պատրաստած եւ իրենց պատգամաւորին տուած էին. այն ալ կոմսին տուաւ ։

ԳԼՈՒԽ · ԼԸ ·

Խրատախօսութիւն ․

ՍՈՄՐՍԸ այս բաներուս վրայօք մեծ մը- տատանջութեան մէջ էր․ պէտք էր արդարու- թիւնը եւ խոհեմութիւնը եւ իր գեղադանական պաշտօնէին իր վրայ ձգած պարտաւորութիւննե- րուն անթերի կատարումը իրարու հետ միաբա- նել․ մէջ ազգային կրօնոց հակառակ բան մը ընել․ եւ մինչեւ իր ազգին կառավարութեան օգու- տը փնտռնել․ եւ այս պարագայիս մէջ ճիշդ այս կերպով վարուելը շատ դժուար էր․ Մէկ կողմէն՝ իր պարտականութիւնն էր եղած բանե- րը իր թագաւորին իմացընելը՝ եւ ապըստամբ- ներուն իրեն տուած տեղեկագիրները անոր իմացընելը․ մէկ կողմէն ալ հօրիկ էր զինքը հոն դեսպան ղրկող թագաւորին իմացընել՝ թէ ապըստամբ- ներուն կըռնակ կենալը՝ եւ անոնց իրենց թա- գաւորէն գլուխ քաշելէն մասնաւոր օգուտ քա- ղելու եւեւէ ըրածը անպատեհ բան է․ աղէկ քաղաքականութիւն չէ․ Բայց այն ալ աղէկ գի- տէր որ թագաւորին խորհրդականները այս բա- նիս անտեղեկանային նէ՝ ամէնն ալ իրեն խորհու- ծին պէս չէին խորհեր․ միայն իրեն հակառա- կելու եւ զինքը յանցաւոր ցուցընելու համար,

ալ կըրնար ըլլալ որ Թագաւորին խղճմտանքին եւ ազգին օգտին հակառակ նամակ մը խրկել տան իրեն։ Ուրիշ մտածմունք մըն ալ ունէր. քանի՛ որ դեսպանութեամբ հոն եկած էր՝ երկրին Թագաւորէն շատ պատիւ տեսած էր. եւ անոր վստահութիւնը մինչեւ այն աստիճան վաստըկած էր՝ որ ուրիշ տեղերէ բան հասկընալու եռեւէ չէր ըլլար. վասն զի անկայ եղած էր Թագաւորին հաւկըցընողը որ պալատականները անձնասէր եւ շահախնդիր մարդիկ ըլլալով վըստահութեան արժանի չեն. եւ այս պարագաներս զինքը ի խղճէ կըպարտաւորէին բանը Թագաւորին իմացընել, որ անհոգ եւ անկասկած մնալով որոգայթի մէջ չիյնայ։ Եւ ետքը չըսէ որ դեսպանը բանը գիտէ եղեր, եւ ինծի չիմացընելովը ինծի խարդախութիւն ըրաւ։

Ասոնց վրայ մտածելով վերջապէս սա ճամբան ամենէն աղէկ գտաւ։ Թագաւորին քով գնաց։ Եւ ամեն ատեններուն բանեցուցած համարձակութեամբը անոր հարցուց թէ արդեօք կըրնամ կատարեալապէս վստահ ըլլալ որ զիս քեզի հաւատարիմ կըճանչնաս. զիս կըսիրես՝ եւ ըսածներս քեզի ընդունելի կըլլան։ Թագաւորն ըսաւ. հաւատարմութիւնդ փորձած եմ եւ կատարելապէս վստահ եմ քեզի, որ ամեն կերպով ինծի օգուտ կըջանաս։ Լորդը ըսաւ. Ուրեմն ինծի ներէ, առ այժմ, բաւական թող ըլլայ այսքանը միայն քեզի իմացընելը՝ որ քու տէրութեանդ մէջ քեզի դէմ ապստամբութեան

խորհուրդ մը կը պլլտըտի. ամէնէն աւելի բան մը հարցըներ ինծի. բանին վերջն ալ ինծի թող կրնամ յաջողութիւն գտնելուս վրայ վստահ ըլլալ, եւ առ քեզ ալ երաշխաւոր կ'ըլլամ։ Խրատաւորն ըսաւ. երաշխաւորութիւնդ կընդունիմ սիրելիդ իմ կոմս. բայց ես ալ ելլելու կա-թողիկին առաջն անցնելու համար ըն եղեր մը չունիմ արդեօք։ Կոմսը պատասխանեց. Ճշմա-համբաւութեան ընելիք միայն այս է որ [illegible] լամծդ ինչու չըլլար եւ չէզոքացած ըլլալով քու հպատակներուդ զէնք սիրել տալու համ-բան նայիս. առանց քու հեղինակութեանդ կըր-ցուցընելու անոնք սիրելուդ յայտնի եւ ան-հնարակելի նշաններ ցուցներ. եւ առանց քու հպատակներուդ ազատութիւնը եւ արտօնու-թեանցը դըպչելու մեծամեծներուդ եւ ազնուա-կաններուն պատիւն ու արտօնութիւնը առնե-ցուէր։ Խրատաւորն ըսաւ. այդ [illegible] հրա-հանգները ի գործ դնելու կրնայ ալ արգելք ըլլալ կուղեմ։ եւ ինչ որ ըսես ինծի զգու-շաւ որ անպայման կը կատարեմ։

Ընթացան հոմնը առոր վրայ խորհելու ժամա-նակ ուզելով ելաւ դեսպանատունը գնաց. եւ իր թագաւորին նամակ գրելով բոլոր եղած-ները եւ իրեն ինչ ճամբայ բռնելը, եւ այս ճամբուն թագաւորը մեծ վստահ էր [illegible]-լով Պաղղիոյ աւերութեան ինչ շատ վնասակար-ներ ըլլալը մի ըստ միոջէ իմացուց. որ թագաւորը իր վստահէն փըրկուիլը Պաղղիոյ դեսպանէն

գիտնականք՝ ակրատեան ամէն ուզածը կատա-
րելու ազատութիւն մը չէր Յունաց եւ Բաւա-
րացոց նոյն Թագաւորութեան մէջ մեծ ազդե-
ցութիւն կունենար :

Նախնեաց մեծցեալ իր նախնիկին պատասխանին ընդունելութեան ժամանակը պարապ չէր ըլլա . Թագաւորը բոլոր մի բարեկարգութիւններ նորէն միտքը դրած էր ընելու՝ եւ յարմար ժամանակի կսպասէր . անոնց վրայ աւելի աղէկ կարգադրութիւններ ալ կրնար խորհելով Թագաւորին Թերութիւնք . եւ անոնցմով ժողովրդեան ալ սէրը եւ երկու կողմը շահելու , մեծամեծներուն ալ ազատութիւնը համեմատելու . մէկ մը անոր համար որ անոնց ալ շատ ու պատիւը նկատուած էր , եւ պատմութիւնին ամենցած էր այս նոր կարգադրութիւններուն մէջ . մէկ մըն ալ՝ որ կար ժողովրդեան սէրը կրնար Թագաւորին վրայ դրել որ եւեւկրակը կառավարէին՝ կիճեւանքին որ կրնար խորհած ազատամարտութեան դարձուել անհատ օրէնքին կրկին վերանկը եւ ամէն բաներուն նաւը վտանգի տակ դնել կոնաւ . եւ յաջողութիւն գտնելու յուսոյ նըշ շահերը բարեկարգին անհրաժեշտ վրայ էին : Այս ձեւով մեծ մեծ յեղափոխութեան մը առջևը առնուեցաւ .

Այս միջոցին կանխէն գրած նախնիկին պատասխանին ալ եկաւ . որ Թագաւորը նորէն իր ձեռքովը գրեր էր , եւ շատ կը գովէր անոր ըրած ձեռնարկը , եւ յանձնարարած խորհուր-

թիւնը ։ Այս պողիկեան բանը անանկ [illegible]
էր որ իր ըրած կերպը կրնար Թագաւորին
Համբերձանք [illegible] . Եւ թէ որ [illegible]
չատած՝ բանն ամէն պարագաներէն խնդրե[illegible]
ջէ՝ Թագաւորը կրնար կտրել ընել. Թէ [illegible]
[illegible] կերպով [illegible] կրնար հանել
Պալատին Թագաւորին [illegible] ելած [illegible]
[illegible] ըլլալու [illegible]
[illegible] Թագաւորէն [illegible]
կը [illegible] ։

Այսօր ապստամբութեան խորհրդականներուն [illegible]
[illegible] կանչելով [illegible]
[illegible] ու [illegible]
թէ որ ապստամբութեան մը [illegible]
[illegible] Թագա-
ւորին օգնութիւն [illegible]
[illegible] Համար ։ [illegible]
[illegible] , որ [illegible]
[illegible] Հեր [illegible] եւ [illegible]
[illegible] ։ [illegible]
[illegible] ալ [illegible] Հայրենեաց՝ [illegible]
[illegible] ապստամբութեան [illegible]
պատճառելու յաջողութիւն [illegible]
կը պղտորկնան, եւ անելի կանոնս ունենալով ա-
ընչներէն՝ զօրութիւններն եւ իշխանութիւններն
եւ Հեղինակութիւններն ամբողջ կըպահէ ։ Այս-
քը Թագաւորն ալ յորդորեց որ անցածները
մոռնայ ։ մէջ երբէք ասանկ ապստամբութեան մը
խորհուրդ ըրած ըլլալնին մեծերուն երեսը չը-

[illegible] ։ Եւ [illegible] մինչեւ այն [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Եւ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] մը [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մը-
[illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible] [illegible] վրայ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] է [illegible] որ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] ։ Եւ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] է
որ աստուածաբանութիւն խորհող [illegible] ե-
[illegible] [illegible] [illegible] իր վրայ [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] կը [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։ Եւ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։
[illegible] [illegible] կը [illegible] ։ կը [illegible] եւ կը
[illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կու-
[illegible] [illegible] [illegible] ։ [illegible] եւ [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Վանքը մարդը կարգաւոր կընէ

ՅՍ պատմութեան խորհուրդը որ Սոլիմոնի կամքը իր խոհեմութեամբը մեզմէ, եւ թէ որ ուրիշ դեսպան մը ըլլար նէ իր պաշտօնութիւնը առանց ընդունելի բան մը ընելու խարհըրդով, եւ գործին արդար կամ անիրաւ ըլլալուն չնայելով կատարէր, Թագաւորին համար պզտիկ վնաս մը չէր. եւ ասկէց ազատուիլը բոլորովին Սոլիմոնի կամքին անխոստով վերապով հետեւած քրիստոնէական բարոյականին սկզբանցը արդիւնքն էր. Ասիկայ Թագաւորը աղէկ գիտցաւ. վասնզի զինքը վարպետ դիւադաւանակիցներուն եւ աստուածպաշտութեան խորհըրդոյն մտանալէն եւ հաղորդ եղողներուն մէջ այնպէս մարդիկ գտաւ՝ որոնց շողոքորթութիւնը անտեսելով՝ իրեն հաւատարիմ կը կարծէր, եւ ասանկ մը յանոնք իրեն խորհրդականներ ըրած էր. եւ անոնց խաբէութը կը փարատէր Սոփիստեան որ հաստատուն սկզբունքի մէջ չունին՝ եւ իրենց մեծը ինչ ըսէ նէ, ամէնուն համար ալ շատ աղէկ կըլլայ, շատ աղէկ խորհեցաք՝ ըսող՝ մարդիկը յայտնի թշնամիներէն աւելի վնասակար են. որովհետեւ մարդուն ականջահաճոյականութեան եւ յարգը եւ վարկուանը կորսնցընելուն պատճառ ըլլա-

լու պակասութիւնը չէ թէ միայն չեն շինուեր, այլ եւ նոյնը մինչ կը պահեն եւ կը տածեն. որպէս զի շարունակ օգուտ քաղեն իրենց: Խօգաւորը իր անձին առաջնորդութեանը համար՝ առանկներուն իր անձնական գանձէն մեկ մեկ քիչ թոշակ կապելով՝ որքան որ պատուաւոր առքունիք մը ապրելու կրնար, քովէն հեռացուց. եւ համապատասխանութեամբ փոքրացած մարդոց աւելի համեմատականութիւն տալու իր քովը յանձանելով, որոնք առաջ շատ չէր սիրեր. որովհետեւ անոնց իրենց քրիստոնէական պաշտօնեաներուն դէմ եւըլլալու համբաւ մը կը գտնէին. խնդրեց որ եր Ճշմարիտ քրիստոնեաները չէ թէ իր ամէն քաղաքին անխտիր հաւատարիմ պաշտօնեաներն են, այլ անոնք են որ հաւատք գտնուելով քրիստոնէական անկեղծութեան եւ չափ անկեղծ օգտակարներն որոշելով՝ անկեղծութեան եւ օգտակարներուն միայն հաւատարմութիւն կուտան.

Այսպէս զանազան տեղեկ համոզուած էր որ քրիստոնէական աւետարանը Ճշմարիտ կրօնքը իրեն հետեւողներուն բարոյական ազնուութեանց միջոց մը մեծ ազդեցութիւն ունենալով՝ կրնայ վարչութեան ներգործել մըն է. ուստի այսպին մէջէն մեկ հաւատարմութիւն մը գտնալ ակնածու անհաւատարիմներուն եւ պարտականներուն դէմ բաժնումներուն դէմ. Մանաւանդ երբ կտեսնէ ցուցընելով պատմութեաններուն մէջէն առաջացներ տասն՝ որ իրենց վրայ տիրող հաստատուած մը ընդդիմանալ անհաւատները ուրիշ մասեն ի-

իրենց վրայ իշխող Թագաւորին իշխանութիւնը խախտելու. եւ միայն չափէնել զօրութիւն ըս-տանալու եւ յարմար առիթ մը ձեռք ձգելու կը նային. Աղանդաւորներուն ալ խորհուրդը այն է որ իրենց աղանդը տարածութիւն եւ հաս-տատութիւն գտնէ. եւ այս նպատակիս համնե-լու համար բռնութիւն եւ ապստամբութիւն ընծայելն ալ շատ տեսնուած է։

Ուսուցիչ Թագաւորը կամքին հարցուց թէ ան-հաւատներուն եւ օտարահաւատներուն ինչ ը-նէ, որ պետութեան հանդարտութենէն եւ փոփոխողական խաղաղ ձեւերուն ամէն տեսն վը-նասակար են։ Արմին ըսաւ. Ըստ ուղիղ չընէ որ քեզի խօսա տալ առնլ գէմ բռնութիւն բանե-ցնելու եւ արտեքինու գաղտնեացը դատաւոր ըլլալու։ Ճշմարիտ կրօնքին յաղթութիւն է համոզել, եւ ոչ թէ բռնադատել։ Ճշմարտու-թիւնը մէկ է. եւ զայն անհրաժեշտ պարապ է որ անկիւն աչքեր եւ պարզապատներ. բայց սխ-տութեանց մէջ գտնուող անհաւատներուն եւ աղանդաւորներուն հետ հեզութեամբ վարուէ՝ քանի որ պետութեան օրէնքը դէմ բանի մը չեն ըներ. անոնց համոզելու եւ ուղղութեան եւ Ճշմա-րիտ հաւատքին բերելու համար ջանադրելու-թիւն ձգէ։ Իսկ երբ յանցաւոր գտնուին՝ օրէ-նաց բռնաբարող կերպովը պատժէ, չէ թէ ան-հաւատ կամ աղանդաւոր ըլլալնուն համար. այլ օրինազանց գտնուելնուն համար։ Ըստ մեղքին կերպին հատուցանել որ անոր օրինազանցու-

թեանը եւ անոր երեսէն կրած պատժոյն բուն պատճառը՝ անոր կրօնական սկզբունքն է. բայց այն սկզբունքներէն հեռանալու սորվելը մեզ աշխարհական իշխանութեան գործն է. եւ մեզ ալ եկեղեցականին։ Ասոնց խղճին վրայ չբըռնանալով միայն անոր նայելու է որ օրինազանցութիւն չընեն, եւ հասարակաց խաղաղութիւնը չվրդովեն։

Թագաւորը Սալմոնի կոմսին խրատներովը օրէ օր պետութիւնը կը կարգադրէր եւ իր թագաւորութեան աթոռը խախտելու վտանգէն կըհեռացընէր, եւ այս ամէն աղէկութիւնները Գաղղիայի դեսպանէն եղած ճանչնալով՝ անոր ամէն խօսքը իբրեւ պատգամ կ'ընդունէր։ Այս առթիւ գաղղիացւոց պետութեան նպաստաւոր պայմաններով հաշտութեան եւ մշտնջենաւոր նիզակակցութեան դաշնագրութիւն մը եղաւ եւ հրատարակուեցաւ։ Եւ որովհետեւ այս տէրութիւնը Գաղղիայի սահմանակից տէրութիւններուն ամէնէն զօրաւորն էր, երբ Գաղղիայի թշնամիները ասոնց երկուքին դաշնակցութիւնը իմացան՝ խելքերնին կտրեց որ ալ անկէց ետքը պատերազմ շարունակեն նէ փոխանակ իրենց վնաս կ'ըրեն, ուստի ամէնն ալ մէկիկ մէկիկ համաձայնեցին Գաղղիայի հետ հաշտութեան դաշինք դնելու. եւ երկիրը հանդարտեցաւ, եւ Գաղղիա մեծ շահ գտաւ։

Մէկ կրօնաւոր եւ խելացի մարդ մը կըրնայ ասանկ աղէկութիւններ ընել. այս յառ-

կութիւններուս մէջ կը պակաս որ ըլլայ , այսրինքն՝ կամ խեղացի եւ անկրօն , կամ կըրօնաւէր եւ անխելք ըլլայ , աղէկութիւն մը ընէ ալ նէ ըրածը միակողմանի կ'ըլլայ ։

ԳԼՈՒԽ Խ.

Դեսպանութենէն դարձ ։ Ընտանի կեանք ։
Տարապարտ թշնամութիւն ։

ԶՈՐՍՈՆ դեսպանութեան նպատակը՝ այն Թագաւորին հետ Պրուսիայի նպաստաւոր կերպով խաղաղութեան եւ նիզակակցութեան դաշինք մը դնել էր . ասիկայ յաջողցընելէն ետքը հոն մնալու ուրիշ պատճառ մը չըլլալով փութով դարձաւ . եւ մէկ հատիկ աղջիկը՝ Յուլիան հիւանդ գտաւ , որ տը Լօզան ասպետին նշանած էր ։ Աղջիկը այն հիւանդութենէն գըլուխ չկրցաւ ազատել , մեռաւ . եւ այն աղէտալի ժամանակը կօմսին իր ընտանեաց քովը գտնուիլը պէտք էր . վասն զի Լուիզիա՝ աղջըկանը մայրը՝ ջերմեռանդ քրիստոնեայ եւ աստուածապաշտ էր նէ՝ կին էր . մայր էր . իրեն սիրելի չափահաս աղջիկը իր աչքին առաջը եւ իր ծունկին վրայ հոգին աւանդելը տեսնելու եւ դիմանալու չափ արիութիւն չունէր ։ Բայց բա-

բնապաշտութիւնը կանացի անկարութեանը վրայ
շուտով զօրացաւ . սուրբ գիրք մխիթարական
խօսքը՝ տէր ետ և տէր եառ , եղիցի անուն
Տեառն օրհնեալ , վախճանեալ օրիորդին ծընո-
ղացը երկուքին ալ մխիթարութիւն տուաւ ։

Կոմսը դեսպանութեան գացած ատենը գա-
ւառի մը կառավարութեան պաշտօնն ալ տրուած
էր . Փարիզ դառնալով քիչ մը ատեն ընտանե-
եաց քովը կենալէն ետքը Թագաւորին հրաման
ըրաւ իրեն յանձնուած երկրին կառավարու-
թեանը երթալու ։ Ռոփկայ կոմսին ալ ուզած
բանն էր . որ իրեն յանձնուած ժողովրդեան
պիտոյքը անձամբ տեսնելով խնամք տանի . և
միանգամայն յայտնի ցուցընէ որ հայրաբար կա-
ռավարելու համար տուած խրատներն իրեն ալ
կըրնայ անձամբ կատարել ։ Սակայն այս հրա-
մանը աքսորիլը՝ իրեն թշնամիներուն , և մանա-
ւանդ այն Լօզան դերսակոմսին իրեն դէմ մե-
քենայած մէկ հնարքն էր , որով զինքը պատուա-
ւոր կերպով քաղաքէն հեռացընել կուզէին ։

Կոմսը դեսպանութենէն ետ դարձած ատե-
նը որ Լօզանին հետ շատ քաղցրութեամբ և
քաղաքավարութեամբ վարուեցաւ . անիկայ ալ
սրտին մէջի նենգը ծածկելու մեծ փոյթ ու-
նէր . թէ՛ և կոմսը աղէկ գիտէր որ իրեն բա-
րեկամ եղած չէ անիկայ , և ըլլալիք չունի .
բայց դըրսէն երկու կողմէն ալ բարեկամու-
թեան ցոյցերնին անանկ էր՝ որ անմեղները
կըրնային ատոնք մտերիմ բարեկամութեամբ ա-

գինուոր լինելու։ Նաեւ պատմած ենք որ կամաց
գերապատուութեան համար ձանձրացած ըլլալ պահէն
որ Լեւոնին Ճանկոտ մարդ ըսեր էր անիկայ թա-
գաւորներու առաջինին անհաւատութիւններուն մէջ
Ճանկոտ փառասէր պատմիչներուն մէջ խօսուե-
լով՝ որ Լեւոնին չափով այս պէտքը էր մերժե-
լու եւ մարզպան մը դրաւ ձեռքը, որ այն
որ խոհեմին հետ թշնամութիւն մը ունեցած պա-
տերազմէն եւ ըստ. թէ որ մարզպանն բոլոր
ընտանիքը վստահութեամբ ընելէն եւ տունը փրը-
կելէն, զինուորներ այս պատճառաւ անանկ հա-
պատակ պատերազմներ ունիմ ձեռքը որ կըր-
նայ անձնուրն համարձակութեամբ մարզպանը
պաշտօնական հանդէս եւ իր անոր պատերազմու-
թեան ընելը. սակայն թէ Նշանաւոր գրեց. ըն-
տանեկանը մեղքէ որ յանցանք մը չունին։ Նոյն
ժամանակ ազգին եւ որ Լեւոնին Հայաստանեան
Հիւսիսային եւ այն որ գէշ կարծիք մը կր որ Լեւո-
նին կապակցութեամբ որ հրամանէն ըլլայ. ասոր համ-
մը չէր կրնար համաձայնութիւն պահէ։

Այն միջոցին կամքին գերադաս եղած երկ-
րին թագաւորը գիր մը գրեց. որուն մէջ կը
ըսէր որ որ Լեւոնին գերագահաւոնէն զգուշանայ. եւ
մարդուն կըսէր. որ զատարկաբանութենէ թէ զրան ու-
նենալ անկախ փախստական եւ ինծի զօրաւորու-
թեան ընդդէմ հակառակներուն հետ. եւ ըսէր որ
ինքն այն թշնամութեան կը նկատէ։ Այս. լուրը
անհիմն չէր։ Արդէն մեծերէն թէ մի որ
ծառայ որ Լեւոնին թագաւորին քով գանուելով

կամին ալ հոն կանչուեցաւ ։ Գերապատիւը՝ տօր-
հեա ախնածութեամբ վարուիլը վերցուցած էր.
գէթ՝ յանդիման քանի մը ծանր խօսք խօսելէն
ետքը միւս Թագաւորէն ազատամիտ մեծերուն
մէկին իրեն երկած նամակը կարդաց. որուն մէջ
կոմսին համար ազատամտութիւն կար. որպէս
թէ իր անձութեան օգնութ ընծայելով անանկ
մէկ յեղափոխութիւն մը խափաներ է՝ որ կեց
Գաղղիայի տէրութեան մեծ օգուտ կըլլայ եւ-
ղեր: Նամակը կարդացուելէն ետքը կամքը ա-
ռանց կերքի հանդարտութեամբ մը Թագաւորին
դառնալով անոր յիշեցուց որ ժամանակին այս
բանին վրայօք իրեն մանրամասն տեղեկութիւն
տուած էր գրով. եւ նամակին իմաստը համա-
ռօտիւ պատմելէն ետքը՝ անոր պատասխան գըր-
ուած նամակը գրպանէն հանեց. որով իր անձին
ըրածներուն կատարեալ հաւանութիւն տուած
էր Թագաւորը։ Տը Լ. օգան կոմսը տուած պա-
տասխանը եւ Թագաւորէն հաւանութիւն առած
ըլլալն ալ լսելով ընկերքը կորսընցուց. քիչ մը
ատեն պապանձեցաւ, ետքը ըսաւ. վեհափառ
Թագաւորնիս շատ աղէկ համոզուած կըլլայ թէ-
կին բարի դիտաւորութեանդ. Թէպէտ դուն
պատճառ ես եղեր որ այս բանին վրայօք իր հա-
ւատարիմ նախարարներուն հետ չէ խորհրդակ-
ցեր. որ աշխարհավարութեան վրայօք կըրնային
քուկինէդ տարբեր կարծիք ունենալ եւ տա-
ճարկել: Բայց այն կողմէն եղած կորուստը կըր-
նայ ձեռք բերուիլ պատերազմը շարունակելով.

տակայն դուն քու վեհերոտ եւ շրջահայեցող քը-նաւորութիւնովդ պատերազմին շարունակուելուն ալ հակառակեցար . վեհափառ Բիւզանդիոնիս պատերազմը կուզէ . բերդի հանդէպ ալ պատուաւոր պայմանով մը համաձայնած է . եւ պատերազմը առաջ տանելու համար միաբանութեան Բիւզանդիոնին յանձնէ՞ր յաղթութիւն կընծայուի . թագաւորներէնք որոշելէն առաջ քու կարծիքդ ալ հարցընել կուզէ .

Աշտոր՝ նոյն հետայն պատասխանեց , թէ ոչ ես ինքս նպատակս միմիայն հրամայելու եւ մեծմեծարելու սնոտի փառքին ուժեղանալ , եւ իմ առաջս ծառայութիւն ընելու տեղը միայն հաճոյ ըլլալու եւ աչքը մոնելու ցանկալի . այսր կըռակե՛ որ պատերազմը շարունակելով վաստըկելու յաղթութիւններուդ իր անունը կանխահացընել : եւ իր ընելու աշխարհակալութիւններուն առաջքը մարդ չըլլալ առնել ։ եւ մանչն մեկ կամ երկու անգամ պատերազմ ընելն ալ հերիք է իր Թշնամւոյն վըրայ իր ուղղորդայամանները դնելու , եւ այնպէս հաշտ հաշտութիւն ընելու ։ Նայց եւ՝ ալ իմ արքայ , ծերմարութեան լեզուէն զատ ուրիշ լեզու չեմ գիտեր . եւ ձեր վեհափառութեան ճշմարիտ փառքէն եւ ձեր հպատակներուն երջանկութենէն ուրիշ շահ չեմ ճանչնար ։ Այսպէս նկատեցէք որ քանի . . թէ որ ձերդ պատուաւոր հաշտութիւն մը առաջարկուի՝ անիկայ մերժել ընելով բոլոր Եւրոպան խաղաղութեներն աւելի աղէկ է .

չափ թէ նոյնը այդքան ամրին 'ի վեր առաջ-
նորդող եւ կորեանդ [illegible] [illegible] նա-
րէն [illegible] . մեր վերջին [illegible]
Հասատար [illegible] [illegible] . [illegible] մեր
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] չա-
հած էր ; եւ թէ որ [illegible] մեր [illegible] ըն-
դունած [illegible] եւ յարգը՝ չգիտնալը , եւ թէ որ
[illegible] մինչեւ այսօր [illegible] մեզի պէտք,
չըլլալ մեր շրջակայ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] մեր
[illegible] [illegible] , նէ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] , որը [illegible] մը [illegible]
[illegible] . եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ
[illegible] [illegible] չգիտնալ ըլլալ . [illegible] որ [illegible]
[illegible] [illegible] մը [illegible] ըլ-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible]
[illegible] մեզ [illegible] [illegible] . [illegible] թէ
[illegible] [illegible] Հասար [illegible] [illegible]
[illegible] թէ որ [illegible] [illegible] եւ [illegible]
[illegible] [illegible] նէ չեմ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] մի . Մ՝ եր [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] . [illegible] թէ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] . եւ մեր
[illegible] [illegible] [illegible] . Տէր [illegible] ,
մեր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ըլլալը մեր [illegible] [illegible]

դեն. Ես այն տեղերը պըտըտեցայ, եւ տըգի-տութեան եւ խեղճութեան եւ թշուառութեան նշաններէն զատ բան չտեսայ։ Մ՝շակը բըռնի իր աշխօտին քովէն կըքաշեն կառնեն եւ զինուոր կը գրըեն. միձակով զինուորագրութեան կա-նոնին ալ չեն նայիր. տեղ կայ որ մէկը երկու վաստըկցընելու համար զինուոր գրուող եւ պա-տերազմի գացող մարդոց ընտանիքը հաց չեն գտներ ուտելու. եւ վայրի արմատներով իրենց անօթութիւնը խափանելու կըստիպուին. պատե-րազմի պատճառով տուրքերն ալ օրէ օր աւել-նալով ցորենը եւ ալիւրը եւ կենաց կարեւոր բաները կըսըղեն. եւ ամէնէն սոսկալի պա-տուհաս՝ հարկահաններն են. որոց հարստա-հարութիւնները եւ անիրաւութիւնները [illegible] զեղծութիւնները շատ մարդոց եւ ընտանեաց վրայ անտանելի ծանր [illegible] կը-նեն։ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] մէջ [illegible] . որ [illegible] այն [illegible] մի [illegible] [illegible].

ԾԷՐ ԴՕՂԱՆ [illegible] մէջ [illegible]-նեց [illegible] [illegible]՝ [illegible] [illegible] [illegible]-սանել չէ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] հա-ցե՞րը, որ իրենց [illegible] [illegible] [illegible]-րին. [illegible] [illegible] [illegible] որ մշակութիւնը [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible]-ռանգիմութեան [illegible] եղբէք. եւ [illegible] զօրութիւնը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] հա-կառակը [illegible] [illegible] մէջ [illegible]

խորհուրդ մը ըլլալու է։ Թագաւորն ոտք ե-լաւ եւ ըսաւ. որ՛ հաստատայիքս ես գիտեմ. դուն ալ պարծն կոմս՝ նայէ որ առաւել նա-խանձախնդիր ըլլայ մերոց չըլթացընէ, եւ որ-դոց սահմանէն անդին չանցնիս։ Նոյն որ ժա-մանակը գայ՝ իմ կամքս քեզի կիմացընեմ։

ԳԼՈՒԽ. ԽԱ.

Այսմէջ կը կըստակայութեան երկիրը կերթայ ու

ՄԻՐ ՄԻ՝ որ Թագաւորին Անգղիայութեանը՝ եւ Լօզանին բաժանները ընեց եւ անոր կողմէն ալ պաշտօնատանը լսեց՝ գիտէք որ իր խօսքերը Թագաւորին վրայ մեծ ազդեցութիւն մը ըրին չըրնեն։ որ Լօզան դերանխանը մէկ մը քունթեան եւ բանտարկեցի սկսելէն ետքը դադարելեց չունի, մինչեւ որ գիրքը կատարեալութեա Թագաւորին, աչքէն չհանէ։ Այս միութ Թագաւորին վրայ կրնայն գէմ. պաշտօնէ մը նշանակելու պալատականները. ասանկ անոնք ալ քանի երթալ դարձեն պաշտօնեան, թեպետ եւ Թագաւորը անոր համար բան մը ըսած չէր, եւ Թագուհին ալ առաջին սիրածն էր հետը. մինակ իր երբեմնական սիրահարն՝ որ Լօզան առաջնոր քովը կը յանձնէր։ Ա՜հ երջանիկս Թագաւորը

Հռոմայն վրայ որ կուէր իւր կուսակալութեան երկիրը երթայ, եւ չխափանար իշխանութեանը կառավարել ։

Ներկայ Հանդուցեալ Յուլիա ագրիկողանն զառ՝ որ մէկ հատիկ աղջիկն էր. մանչ մըն ալ ունէր, որ բանակին էր ի Կղոդիոս Ներոնայ. երկրոր տանը թագաւորին ալ զեց որ Լոնդինիոն կոլոստրին քովը մեռաւ. բայց այս աղջիկն կինը իր մեծական Յաղթած ամբողջ բոլորովին անմիտութեան եւ միայն չծնելու համար բաժին զաւակներ չունեց. եւ Ճանապարհորդութեց երաւ: Ով Լ-ձմեռ ատեանը Հինձ երթայ կուզէ. բայց Թագաւորը Հրամանն չառաւ ։

Այսպէս դժուարութեան երթալու, աղանդ արտահայտութ իր կուսակալութեան երկիրը ձեռքովն վրայ էր, հոն հանդիպեցաւ եւ բանի մը որ ալ կերցեր էր. եւ այս առթով Հասարակաց զօրքերուն ալ ելք չէին թողուն եւ որ որ աղքատանալէն եւ իշխանութեան վիճակին մեծանալովն մեկնեցան վեց էր. միայն թէ պատաճառներուն ալ մը անհրաժեշտ չըլլայով. եւ այն մահէն հոն երկար ժամանակ չըկրցնալ քննալով անոց ներ մը ընելը ուրիշ ժամանակի ձգած էր. Դժբաղդութեններ զանազան եւ ալ կը խորհէր որ յարմար առթ գտնէ նա Թագաւորէն Հրաման ուզէ եւ իր կառավարելու երկիրն երթայ: Ով Լ-օգոստ չպահելով առանց վտանգը կատարելու միջնորդ մը եղաւ. Թագաւորն ալ ուզած Հրամանը տուաւ. չգիտնա-

լով որ ուզածն է ։ Ըսոնց միտքը՝ Մ. ալման[illegible]
կանանց [illegible] [illegible] մը միջնորդագրեն
հեռացընել էր ։ գործքերնուն հեռաւորութեանն՝
երթալ [illegible] ուզածն ընել ։ Եւ անոր ձեռքովը՝
այն [illegible] ալ [illegible] մը ընել ։
[illegible] այս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] գոր-
ծը [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
մէջ [illegible] [illegible] [illegible] հետապնդել ։ Եւ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ձեռք [illegible] [illegible] մէջը [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
նոր [illegible] [illegible] [illegible] ։ Որ-
պէս [illegible] [illegible] [illegible] շատերը [illegible]
ամէնն ալ գժգոհ ըլլան ։ Եւ երբ [illegible]
թիւն [illegible] ըլլայ [illegible] [illegible] [illegible]
ցընելու ։ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] այն [illegible] ամէնքն [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։ Ասոնց [illegible]
որ է [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
թիւն [illegible] [illegible] կուսակալ մը [illegible] ։
կարելի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
նանք չէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
մը [illegible] կուսակալ [illegible] է [illegible] [illegible]

[illegible] Համար · [illegible] , որ [illegible] ևս [illegible]
[illegible] գիտակցութեամբ [illegible]
[illegible] Համար [illegible] · [illegible]
[illegible] եւ [illegible]
[illegible] չէր [illegible]
կայ [illegible] իրեն [illegible]
է որ [illegible] · [illegible]ութիւն
ցուցընելով [illegible] կը [illegible] , եւ [illegible]
[illegible] կը [illegible]
[illegible] · [illegible]
[illegible] կը [illegible]
[illegible] · [illegible] կը [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] էր · [illegible]
[illegible] եւ [illegible]
[illegible] էին · [illegible]
կարծիք մը դրեր էին որ համայնավարութեան [illegible]
[illegible] գործակալները կամ համայնավարութեան [illegible]
գործիքներն են որ անոր [illegible] Համար
[illegible] կը ճնշեն · կամ բռնակալ մարդիկ են ·
Ժողովուրդը ինչ կ'ըլլայ ըլլայ իրենց [illegible]
կը լեցնելու [illegible] · Այսպէս [illegible]
գաղափարը շփոթելու աշխատեցան ; Եւ յաջողու-
թեցան ալ · [illegible] որ մարդը կրնայ իրենց
աղէկութիւն ընել · Ինչ երեւելի կարգաւո-
րութիւն ընել ուզէր նէ իրեն հետ քաղաքին
համայնավարութեան գործքին մէջ գտնուողներուն
հետ խորհրդակցիլը հերիք չէր սեպեր · քաղա-

քաղքներուն այլ եւ այլ կողմի մարդոց ալ խառն-Հուրդ կը Հարցընէր. որովհետեւ իրենց բաղաքին պզտիկութիւնը եւ կարօտ եղած կարգադրութիւնները առնելը ուրիշներէն աղէկ գիտէին. եւ իրենց ընկերաց գործերուն ալ անոնք իրենց ընկեր կ'ընէին.

Այսպէս անհամեմատ մարդոց ալ պատճառեցաւորոց մէջ կային որ բնութեամբ անհանգիստ երեւնալ գաւառին մէջ երեւելի ըլլալ կուզէին, եւ կուսակալին բռնած ճամբան իրենց դիտաւորութիւնը խափանելը տեսնելով ըրածներուն կը Հակառակէին. բայց այս Հակառակողներուն շատը մը Յօզանին եւ ուրիշ պալատականներուն Հետ Թղթակցութիւն ունէին, եւ անոնց խորհրդածը կ'ընէին ըրածնին. Նախքին տեսակ մարդոց Հետ խոհեմութեամբ կը վարուէր. երբեմն անոնց ուզածին պէս կ'ընէր. որուն դէշ ըլլալը Համարակութիւնը կը տեսնէր, եւ խրատ տուողները ո՞վ ըլլալը կիմանար. Նոյն այս տեսակ մարդիկը Համարակութեան աչքէն ձգեց՝ եւ ինքը բաւական ուժ ստացաւ անոնք մէջէն չընելու. Տը Յօզանին եւ ուրիշներուն Հետ Թղթակցելով բանը դէշցընողներուն Հետ ուրիշ կերպ վարուեցաւ. անոնց Թղթակցութիւնը եւ ծածուկ Թելադրութիւն տանելնին՝ եւ այս ճամբով պատիւ եւ սակ շահելու յոյսերնին Համարակութեան յայտնեց. որով ասոնք մինչեւ այն ժամանակը որքան մեծ եւ յարգի՝ եւ պալատը կրնալ ունեցող ակնածելի մարդիկ

կը սկսպասէին նէ՝ յարգերնին եւ վարկերնին ըստըլէի մը եղաւ.

Ամենէն մեծ դժուարութիւնը ատենին վը- րայ էր. Մայրաքաղաքէն եկած ատենը իրեն պատուիրուեր էին որ ազատութիւնը զանազան ազգա- բանակներուն մէջ ատենի կարգաւորութիւն ունե- նալուն համար՝ գաւառին, գեղերուն եւ քաղա- քին եւ գիւղաքաղաքներուն առաջնորդները տակէ- ցընէ. բայց երբ հոն եկաւ եւ գաւառին ըն- տանիքներուն վիճակը քննեց՝ իմացաւ որ չէ թէ ունեցածներէ՝ այլ պակսեցնելու պէտք է՝ որ բա- ներնին քիչ մը շիտկուի. Իր միտքը առանց ը- նել դրաւ՝ Թագաւորին գրեց յարգական՝ բայց սահմանափակ խօսքերով խնդրելով որ այն մարդոցը եկամուտին եւ վաստակներուն հա- մեմատութեամբ տուրքերնին արդէն ծանր է՝ աւելցնելու տեղ չունի, եւ իրեն կառավարու- թեանը յանձնուած ժողովուրդին փաստաբանն եղաւ. Պանքը յաջողեցաւ. քաղաքին գանձա- պետը՝ որ քաղաքացիներուն ամէն մէկին տալու տուրքը որոշելու պաշտօնն ալ ունէր, արդա- րամիտ եւ ողջմիտ մարդ մըն էր. բայց մինչեւ այն ատենը եկող կուսակալները միշտ չէին թողուր անոր՝ որ իր արտին համեմատ գործէ. Ակլմանի կոմսը՝ որ ասոր միտքը իր ուզածին պէս գտնելով հետը միաբան բարեկամ եղաւ, խնդրեց եւ Թագաւորէն հրովարտակ բերել տը- ուաւ որ քաղաքացիներուն վրայ տուրք ձգելու ժամանակը ամեններուն մարդու ախնածութիւն

չըլլալով իր ուզածին պէս ըլլալ. այն ալ սիրուն մեծ երկիր եւ շատ եկամուտ ունեցողներուն կինը [illegible] առաջ մը [illegible]. բայց միշտ այնքան [illegible] [illegible] որ [illegible] այլ [illegible] իրենց [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] երթալ։

[illegible] այս երկիրը [illegible] մէջ [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] իր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] ըրաւ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] եւ քաղաքացիները [illegible] [illegible] ալ [illegible] [illegible]. [illegible] զի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] երկիրը [illegible] չըլլայ։ [illegible] [illegible] [illegible] չէնքերը [illegible] [illegible] [illegible] ալ [illegible] [illegible] ընել կուտայ։

[illegible] [illegible] պաշտօնատարներուն մէկն ալ Հնդուստանի եւ զաւակներու-նեւ [illegible] շատ առաջ մտնելու կ'ըր։ Բաոր [illegible] քաղաքին մէջ արուեստաւորները շատցեր էին, եւ գեղացիները տեսնելով որ իրենց աշխատանքները եւ ձեռագործներուն բերքերը մը-ջոցաւ Հնացուցած բերքերնին տուրքի պատ-ճառաւ ձեռքերնէն կ'առնուի, միշտ պակսութիւնէն [illegible] եւ իրենց արտերը եւ պարտէզները անմշակ թողլով վրայ ձգելով քաղաքը լեցուեր։

էին․ եւ հոն թէ՛ իրենք եւ թէ զաւակնին այն-
պիսի բաներու կը պարապէին, որ աշխատութիւ-
նը քիչ եւ վաստակը շատ էր։ Բայց շատերն ալ
իրենց միտ բերաւ․ օրական բաներու եւ առ-
րուտ ձգելու համար իրարմէ քիչ վարձքով
աշխատիլ կը խոստանային․ անով ուրիշները
վար ինկան․ եւ ասոր հակառակ ուռուցիկները քանի
երթար կը սրբէր։ Շատերը բան չգործելով
ծուլութեան եւ կարօտութեան մէջ ինկան-
լին, իրենց տեղն երթալ եւ մշակութիւնը նո-
րէն ձեռք առնել ալ չէին ուզեր․ ուրիշ քանի
այսպիսիներ կը մրտնէին․ կողոպտները կը մնուրան-
ջին, կամ ամօթալի շահերու ձեռք կը զարնէ-
ին ապրելու համար։ Շատերն ալ պարապորդներ
ալ անգործ երեսի վրայ մնալով, բերքերը պակս-
եցան․ ուրիշ տեղ տանելու ծախելու եւ նորա
քսանկ բերելու բան չմնաց, վաճառականու-
թիւնը ինկաւ։ Նաւը այն երկրին սակ ընդդ
բերքերն էին ցորեն, գինի եւ իւղ․ ասոնք մէ-
կըն ալ առաջին վաստակը բերելու չափ անատ
չէր ըլլար․ մշակներուն քիչնալն էր պատ-
ճառը։

Ողորմութիւն կար․ բայց ոչ առակ կար եւ
ոչ սատակ վաստըկելու տեղ․ ընտանիք մարդոց
բարքն ալ կը փճնուր․ սատակ շահելու համար
մրցմր անիրաւ չէին նայեր․ արդարութիւն, եւ
առաքինութիւն ըսուած բաները մէջերնին ան-
ծանօթ եղած էին։ Ո՛չ կարգը հետ ունեցած
սուրբերնուն մէջ անկեղծութիւն մնացեր

էր, ո՛չ տուած խօսքերուն վրայ մնալ, ո՛չ ամուսնական հաւատարմութիւն։ Նոնց պակսելովը հանճարնին ալ պակսած էր. եւ իրենց գ-գուտը չէին ճանչնար. ճանչնային ալ նէ՝ գործադրութենէն ետ կը մնային։ Քաղաքին դատաստանական ատեաններն ալ աւրուած էին. արդար դատաստան չկար. ուժն օգտողը աղքատները եւ տկարները կը հարստահարէր եւ բանէ մը վախ չունէր. որովհետեւ թէ որ այն աղքատը դատաստանի դիմէր նէ՝ հակառակորդը կաշառք մը տալով վրայ կելլէր։ Ահա ասոնք էին ամբողջ կուսակալութեան գաւառին մէջ տիրող գէշութիւնները. ասոնք շտկելու էր Վալմոնի կոմսը. բայց շատ բան ալ կար որոնք շտկելու կարողութիւնը իրեն տրուած իշխանութեան սահմանէն դուրս էր, սիրտը կըցաւէր. եւ որու ձեռքով որ կըրնար նէ՝ ասոնց ճար ընելու հոգ կը տանէր. շատ բաներու յաջողեցաւ. բայց շատերն ալ անդարման մնացին. միայն իրեն աղէկութիւնն առ հասարակ ամէնուն յայտնի եղաւ. ամէնքն ալ նախ աստուածային նախախնամութիւնը եւ անկէց ետքը թագաւորը կօրհնէին որ իրենց ասանկ կուսակալ տուաւ. ամէնն ալ իրենց ձեռքէն եկածին չափ կուսակալին դիտաւորութիւններուն կատարմանը օգնական եւ գործակից կըլլային։

ԳԼՈՒԽ. ԽԲ.

Զախորդ պատերազմ.

ՏԻ Լօզան գեներալոսը՝ որ կըրցեր էր թագաւորին քարի եւ խոհական խրատտու Մամոնի կամքը քովէն հեռացընել, թագաւորին ալ ազգին ալ աղէտք ըլլալու համոզելով թագաւորը՝ որ Մալմոնի կամքին գեսպանութեամբը հաստատուած խաղաղութեան պայմանն աւրէ՝ եւ պատերազմը շարունակէ. կըկարծէր որ՝ այն ատենի թագաւորը կամքին գեսպանութենէն առաջ ինչ ընթացք բռներ եւ ժողովրդեան առեջի եղեր էրնէ՝ տակաւին նոյն ընթացքովն է, ժողովուրդը անիկայ չսիրեր. եւ պատերազմը բացաուիլը յարմար առիթ մը կըլլանէ անիկայ աթոռէն վար իջեցընելու. որով երկրին մէջ ալ ներքին պատերազմ մը կը բացուի, եւ գաղղիացիներուն գիւղին կըլլայ այն երկիրը իրենց ձեռքըն առնելը: Բայց հաշիւը սխալ էր. այն ազգը իրենց թագաւորին հետ հաշտուած՝ եւ վըրան դարձեալ սէր կապեր էր առաջինէն հաստատուն. վասն զի թագաւորը քրիստոնէական բարոյականի սկզբունքներով ազգը կառավարելու սկսած էր. եւ քանի մի թշնամի ունէր ալ նէ նախարարներուն կամ պալատականներուն

մէջէն՝ անոնք ալ ազգին մէջ իրենց ազդեցութիւնը կորսնցուցած էին ։

Կրօնքը վերցընող մարդիկ ազգասիրութիւնն ալ վերցուցած կըլլան. վասն զի ազգերնին ինչու համար պիտի սիրեն երբ անկէց ոչ շահ մը կայ իրենց եւ ոչ կամքերնուն կատարմանը նպաստ մը։ Բայց անունը խնամով կը պահէին. վասն զի ազգը սիրելու անունով կրնային փողը խաբել։ Թագաւորին պալատականները երբ իրենց նուիրած դաւաճանութիւնը ապարդիւն գտան, Թագաւորը աթոռէն վար առնելու եւ յեղափոխութիւն մը պատճառելու կարող չեղան. Դաղղիայի տէրութիւնը որ Յօզան չարամիտ գերակոմսին եւ ուրիշ պալատականներուն ձեռօքը՝ իրենց ազգին եւ Թագաւորութեանը դէմ պատերազմի գրգռեցին։ Բայց իրենց կամացը դէմ իրենց բանակը յաղթող գտնուեցաւ. Դաղղիայի զօրապետին անյարմար, եւ անհմուտ արհօրէնութիւններովը առաջին անգամի զանոնք ... Դաղղիացիներէն հինգ վեց հազար հոգի ջարդուեցան. եւ անոնց մէջ գտնուեցան զինուորական կարգի երեւելի մարդիկ։ Ամէնէն աւելի ցաւ տուաւ Ալմոնի կոմսին որ Յօզան ասպետին մեռնելը. որ պատէն մը իր փեսացուն էր։ Իրնէ բարեբաստ երկրաստուց, եւ Եզրայէններուն ձեռքին տակը անկրօնութեան սկզբունքներով կրթուած ալ էր. նէ՝ քիչ մը ժամանակի մէջ որ հանգուցեալ Յուլիսին նշանած ...՝ Ալմոնի կոմսը անոր մտադր...

[illegible] եւ սիրտը [illegible] եւ
[illegible] կարելի [illegible] էր. [illegible],
[illegible] մէջ [illegible] եւ [illegible].
[illegible] որ [illegible]
[illegible] մէջ [illegible]
[illegible] : եւ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] եւ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] եւ [illegible]
[illegible] եւ [illegible]
[illegible] եւ [illegible]
[illegible]
[illegible]
եւ [illegible]
[illegible]
[illegible] որ [illegible] Հայրը [illegible]
[illegible]
[illegible] , այլ Հաւատքը եւ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Համեմատ [illegible] :

[illegible]
[illegible]
[illegible] որ [illegible]
[illegible]
[illegible] շատ [illegible] եւ [illegible]

Նախորդին նշված էր. կրկնեմ հզօր զինակցութեան-ցնել։ Կոմսը իրեն միջնորդութիւն ըրած էր խորհելը, որ նախատեսեւ զգուշութիւններովը կրցաւ խաղաղութեան եւ ազգին օգտակար ծառայութիւն մը ընել։ Շիրակի նամակ մըն ալ գըրեց. եւ հարկ չէ ըսել թէ այսպէս հայր մը ազգը թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ բարոյական վտանգներէ զգուշացընելու համար ի՞նչ կ'ըրէ։

Մ. Ֆր. մեկնելէն՝ յաղթող Թագաւորէն գիր մը եկաւ իրեն։ Թագաւորը յայտնի կ'ըսէր որ ազգ մը օգնութեան գերակայութիւն մէջ կը գտնայ. անոր՝ մի նայիլը կարգելու եւ անուանարկ ընելու. գուշցէ որ մըն ալ կեանքին ձեռս բերէ կ'ըսէր։ Եւ կը յարգարէր որ՝ գոնէ իր հայրենակիցները եւ կամքին ազնուութեան տէրերը [illegible] անհրաժեշտութեան եւ մարդասիրութեան [illegible] ներէն [illegible] համար ձգէ կուսակալութիւնը եւ իր քաղաք երթայ. ապէկ գիտես կ'ըսէր, որ կը քու յարգը եւ արժէքդ գիտեմ. եւ անոր համեմատ մեծ պատիւ կը պատրաստեմ. որն որ քու ազգդ քեզի չէ ըրած տալ։

Կոմսը Թագաւորին նամակին այս պատասխանը գրեց. «Ես կը ցաւիմ որ Հրաւէրը պիտի չկրնամ ընդունիլ. պարտ թէ ո՛չ Թագաւորիս ինձմէ ունեցած ակնկալութիւնները պատասխանած պիտի ըլլամ։ Այս թէ որ անձինս [illegible] արժանաւորութիւններս [illegible] մոռցնելու ըլլամ նէ՝ քու [illegible] կ'ըլլամ։ Իմ մեծէս հրամանը չառած չեմ կըր-

«Նոյր զարդարած . տեղս եւ պաշտօնս Տէրէր . եւ զա-
նի որ յանցանք չունիմ» . անոր արդարութեանը
վստահ եմ . որպէս չթաւալութիւնը գիտեմ .
Արեւմտեան . բայց միայն թանին չխառնէր Հաւատ-
նուրը բաւական է իր կարծիքը չխախտելու . իր
կարծեացը վրայ յամառելով միայն եւ իրեն զին-
քը անվախ կարծող մարդ չէ : Աղքատ-ընտրել
որ օր մը խմելով ինչ ուրիշ խելքն յաջող ըն-
կալու : Բանաւորութեան զոհ եղեր եմ . բայց միշտ
Հնազանդ եւ Հաւատարիմ մնալ կուզեմ . որպէս
զի թէ անդր եւ թէ ուրիշներուն ինծի յաւա-
նեց ընդունուած արժանի զբանութիմ . Միթէ
ի մահ քեզ կը յարգեմ անձ իմ . եւ կը մնամ
նիմ . Երախտագիտութեամբ անձնական եմ .

* * *

ԳԼՈՒԽ · ԽԳ.

Մտերմին դաստիարակութիւնը .

ԵՐԿԻՐ գիրքէն եւ խորհրդէն նոյն
շատ որ չանցաւ , Արտաշիրայի Թագաւորին կեանքն
քանի մը Հոգի եկան . եւ գիշերով յանկարծա-
կի կոտոր զինուորներ Թագաւորական Հրամանը
յայտնելով , որ նոյն Հրամանը ընդունած թա-
գին տանելու զանազան . Հանգոյ մեծ է կէս
Հրամանները . Զօրավարներն անձն եւ Հրամանը

կառավարելու եկող մարդոց վարժութենէն յայտնի կ'երեւէր որ անչէկ բանի մը համար չէր հրաւէ-նէին։ Կամ բանտ կարծելը կամ աքսոր. համբա-ւանքը որեւէց ըլլալն ալ գիտէր. որով պատ-ժուածն էր յետին բանտը ուրիշ կերպարանք առ-նելը, եւ որպէսզի թէին մէջ որոգայթ պատրաստեն-դծերը՝ Պատրիարքներէ զինքը շատ կը զգուշացնէ. ա-նոնց սրբութեամբը այն գէշերը կերպարանը աքսոր-ւելն եւ թագաւորին խրկած մարդկէնը պարապ ելնել պաշտօնելու ատելով։ Նոյնէյց ուզեր ան պէ-հրամանով թագաւորին պալատը կը զգեստ, եւ հետ հանդարտութեամբ եւ պատուով կ'արգելէր. կուզէր երկրէն մը ուրիշ համաձայնութեամբ մը-կալականներու եւ պէտք ըլլալով կոչուիւր հետը, եւ թագաւորին խրկած մարդոցմէն առաջ փախչիլ կը համենէր, եւ բանը դատաստանի ձգելու կեր-պը կը գտնէր. իսկ թագաւորին կողմէն եկող-ներուն հետ երթալը՝ անհնարին եւ անանց դատաստանի բանտը մտնելու երթալ էր։

Նախագիտելով կատարելիք կամքը անձնատուրին դէմ կամքը համոզելու ջանաց որ զինքը հրաւիրող դրանը թագաւորին երթայ. բայց կամքը քաւա-կան թագաւորութեան հաւանելու է, ըսելով Ճամբորդել եւ զինք ալ կը գործածելով այլ այդ պատուաւորու-թեան դառնալուը որ կենաց ծառայեցաւ. մարդը մէջ-խառնելով սրտմտելով հետը քալ ուզեց. բայց թա-գաւորին եկող մարդիկը թող չտուին։ Պատրիար-քին կամքին երթալը ճանչցաւ եղերական յաջորդ օրն իմացաւ. շատ ցաւեցաւ. եւ փորձեց կը-

հարցընէին թէ փոխուելուն պատճառն ի՞նչ է։ Կամսին յանկարծ այս կերպով վերցուելուն եւ ընտանեացը հետն երթալու թող չտրուելուն համար Էմիլիա ալ կը կասկածէր, թէ գուցէ կոմսը ձեռցընելու հրաման եղած ըլլայ թագաւորէն ։

Շատ չանցաւ Էմիլիա ալ եւս փութով գընաց. ուղղակի թագուհիին դիմեց. եւ բերնէն իմանալով համառօտապէս՝ որ կոմսին համար ամբաստանութիւններ կան, եւ թագաւորը անոնց կատարելապէս հաւատալով վերցընել տուեր է եւ մինչեւ 'ի մահ բանտարկութեան վճիռ է հաներ, երկու բան աղաչեց. մէկ մը որ վրան դատաստան ըլլայ եւ ամբաստանութիւնը ըստուգուի. եւ երկրորդ՝ որ կնոջը եւ տղուն հըրաման տրուի քովը երթալու։ Դատաստան ուզելուն չէ չէր ըսուեր. բայց Էմիլիա կը խընդրէր որ դատաստանը նոյն իսկ թագաւորին ներկայութեանն ըլլայ. դատախազներն ալ վկայներըն ալ կոմսին հետ հոն ներկայանան. ասիկայ հանեցընելը դժուար էր։ Էմիլիային եւ տըղուն՝ որուն մօտ օրերը գերութենէն դառնալուն յոյս կար, կոմսին քովը երթալու հրամանտանելը աւելի դժուար էր. բայց թագուհին անոնց երկուքին ալ կատարմանը ձեռքէն եկածին չափ աշխատելու խօսք տուաւ ։

ԳԼՈՒԽ · ԽԴ ·

Չնաշխարհիկ անոխակալութիւն ։

ԷՄԻԼԻԱ երբ Թագուհիին քովէն տուն դարձաւ՝ այն տեղ մէկը գտաւ որ իրեն անծանօթ չէր։ Մեր ընթերցողները կը յիշեն կոմսը դեսպանութեան երթալու ժամանակը աւազակներ դիմեցին կառքին վրայ. մէկերնին բռնուեցաւ եւ ճանչցուեցաւ՝ որ տը Լօզանին կնոջը սպասաւորն էր եւ այն ժամանակէն ետքը անոնց տընէն զատուած եւ բոլոր սրտիւ կոմսին յարած էր, բայց անոր տանը ըսպասաւորներուն կարգը մտած չէր։ Ասիկայ կոմսին դէմ տը Լօզանին ըրած դաւաճանութիւնը լըսելով եկեր էր Էմիլիային սիրտ տալու որ չըվախնայ. ժամանակն է՝ կըսէր, որ տը Լօզանին՝ կոմսին հետ ունեցած թշնամութեան պատճառը եւ ինծի ոսկի տալով եւ աւելի տալ խոստանալով անիկայ մեռցընելու խորհելնին թագաւորին մի ըստ միոջէ պատմեմ. ինչ որ ինծի կըրնայ պատահիլ նէ անձըս կառնեմ. միայն թէ աղնիւ կոմսը ազատի եւ տը Լօզան չարը խայտառակի։ Էմիլիա ասոր հաճութիւն տալը կախ թողուց. մինչեւ որ կոմսը տեսնէ եւ բանը անոր իմացընէ ։

Միւրադուհին ըրած խոստմունքը՝ Էմիլիային չզայր կարել տալու չափ երկարեցաւ այնէ՝ վերջապէս Էմիլիային կոմսին Հետ ամուսնանալ հրածալու Հրամանն եղաւ։ Նոյն Հետայն ատեկց ելաւ Մէնսան բերդը գնաց. որ մշտնջենաւոր բանտարկութեան դատապարտեալներուն յատկացցած էր. ուրութեան կարգաց գէմ յանցանք գործողները Հոն կըդրուէին. եւ Սիւլմանէ…ն ալ Հոն էր։ Կոմսը տեսաւ. եւ յաւակ…թեան խօսքերէն եւ ուրքը որ Լօզանին երեսմէն ծառայութիւն ընող եւ անոր Հրամանաւը աւազակութիւն եւ սպանութիւն գործելու եւլող մարդէն ստացած տեղեկութիւնները պատմեց՝ որոց ինքը Էմիլիա մինչեւ այն օրը տեղեակ չէր. եւ ըսաւ. Հիմայ առիթ ունիմք ձեռքերնիս՝ իր չարութիւնը իր գլուխը դարձընելու. թող տուր որ այն մարդը երթայ ուզածը ընէ։ Կոմսը ըսաւ. այդ առիթ ըսածդ աղէկ բան մը չէ. կիրքէ յափշտակուեր ես. քեզի աղէկ երեւցեր է. բայց քրիստոնէութիւնը ատոր չհաւնիր։ Ու ասկէց զատ, Հիմայ մեզի պէտք եղածը՝ իմ անմեղութիւնս յայտնելն է. եւ որ Լօզան դերակոմսը յանցանքի տէր եղած ըլլայ նէ. ես արդարացած չեմ ըլլար. ասկէց լոկ վրէժ առնել մըն է։ եւ վրէժխնդրութեան ոգին քրիստոնէի չըվայլեր։ Էմիլիա ասոր Համոզուեցաւ. բայց ըսաւ. ըսածս չէ թէ վըրէժխնդրութեան Համար է. այլ որովհետեւ Թադաւորը որ Լօզանին խօսքովը քեզ վերցընել

տուեր է , եւ անոր բանտարկութիւնն է որ քեզ յանցանքի տեր կը կարծէ , մէկ մը այս եղանակով անոր ոգին ճանչնայ նէ՝ անկէց ետ-քը քու անմեղութիւնդ հաստատելը դիւրին կըլլայ․ կրնամ ըսել․ անձնուէին Հրաման չու-նիմ որ այդպէս բան մը ընեմ․ Իշխեցիր կամ-քը պաշտելու ուրիշ միջոցներ առաջարկեց․ տա-նջանքն կեանքը անոր խղճն տուաւ եւ յորդորեց, որ այնպէս քանիերու վրայ ընաւ չխորհի․ եւ ինչ որ խորհած էր նէ՝ անհնարին կամ յիշ-ելու անարժան ըլլալը, կամ իրենց պատուոյն չյարմարը հասկըցուց եւ համոզեց։

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

Դատաստան եւ արդար հատուցում։

ՈՄՍՈՒՀԻՆ՝ Թախանձանօքը Մ. Պալ-մանի կոմսին դատաստանը տեսնելու Հրաման հանեց Թագաւորը․ եւ որովհետեւ տեսնութեան գալը ծանր՝ եւ դատաստանի տակ ինկածը մեծ մարդ էր, յատուկ մարդիկ դատաւոր ընտրելով ատեանակազմ մը կազմեց։ Ասոր միջոցին՝ կոմ-սին կուսակալութիւն ըրած գաւառէն ու Թա-գաւորին ուղղուած աղերսագիր մը եկաւ․ քա-ղաքները գաւառին մայրաքաղաքին երեւելիներն

էին․ որոնք խորհրդները յառաջուց խնդրած էին որ իրենք անձամբ թագաւորին ներկայացնեն եւ գիրերնին անոր ձեռքը տան․ բերնով խօսելու խօսքեր ալ թելադրած էին։ Կոմսին տղուն դաստիարակը որ Մերզիեր՝ որ իմաստուն մարդ մըն էր՝ իր վերջերէն աղէկնալով եւ կոմսին տղան ալ ով ըլլալը ճանչցընելով եւ գերութենէ ազատելով կոմսին կուսակալութեան մայրաքաղաքը դարձեր էր, բայց կոմսը հոն չէր գացած ։ եւ յանկարծ վերցուելը իմանալով իր խոհեմութեամբը կըռահեր էր որ տը Լօզան դերակոմսին պատճառութիւնը կայ բանին մէջ։ ուստի քիչ օրուան մէջ՝ եւ գաղտնի կերպ մը բըռնելով որ տը Լօզանին հետ թղթակցութիւն ընող բարեկամները բան մը չիմանան եւ անոր չիմացընեն, կոմսին աղէկ կառավարութեանը վկայականը շինեց․ ստորագրել տուաւ․ պատգամաւորներն ալ ինքն ընտրեց․ հրահանգը ինքը տուաւ եւ Փարիզ խրկելէն ետքը ինքն ալ երկար ժամանակ չուշացաւ․ Սալմոնի կոմսին տղուն հետ հասաւ․ եւ երիտասարդին դարձը իր ծնողացը մեծ մխիթարութիւն եւ ուրախութիւն եղաւ ։

Քաղաքացիներուն բերած տեղեկագրին միտքը այս էր․ Կոմսին յանկարծ փոխուիլը բոլոր երկրացիներուն մեծ ցաւ եղած էր․ աւելի ցաւ տուեր էր իրենց՝ Մէնսանի բերդը բանտարկուելուն լուրը․ եւ ասով հասկընալով թէ անոր վըրայ ըրէական յանցանքի ամբաստանու-

թիւն կայ ։ Հարկ սեպեցին պաշտպանութիւն ընել իրենց կուսակալին . որուն երախտիքը եւ բարերարութիւնը վայելած էին ։ Քաղաքին չէ թէ կուսակալ՝ այլ բարեխնամ հայր էր . քաղաքացիներուն եւ գեղացիներուն միջակը աղէկցուց՝ որքան որ կրնար ընել . քաղաքն ալ ամրացուց . եւ անոր խոհական նախատեսութեանը եւ զգուշութեանը արդիւնքն էր որ քաղաքը թշնամիներուն ամէն յարձակմանը դիմացաւ եւ ձեռք չիյնալով ազատեցաւ ։ Յարձակում եղած կողմերուն վրայ մտախոհ ըլլալով ալ կըզգուշակէին որ ներսէն մատնիչներ՝ եւ թշնամին յարձակմանը դիւրամատոյց տեղերը ցուցընող եղած պիտի ըլլար . որպէս զի քաղաքը դիւրաւ անոնց ձեռքը անցնի , եւ կուսակալ կոմսին վրայ ամբաստանութիւն ալ աւելցընեն , որպէս թէ , քաղաքը ինք մատնեց թշնամին . եւ ասիկայ կըրնային ալ հաւատցընել . որովհետեւ այս թշնամին երկիրը նոյն կոմսը դեսպանութեամբ գացած ըլլալով՝ անոր հետ մըտերիմ բարեկամ էր ։ Այսու ամենայնիւ՝ կոմսին ըրած ամրութիւնները եւ պատերազմի ատեն պէտք եղած տեղերը պաշտպանելը՝ որուն տեղեակ չէին մատնիչները , քաղաքը ամէն վընասներէ ազատեց ։ ամէնն ալ թագաւորին կենաց եւ յաջողութեանը համար բարեմաղթող եւ աղօթող եղան . որ այնպէս կուսակալ մը խրկելու շնորհ ըրեր էր իրենց ։ Իսկ տեղեկագրին վերջը կըխնդրէին որ օրինաց համեմատ

կոմսին դատաստանը տեսնէ Թագաւորը. պետութեան պիտանի աշալուրջ եւ բարի կուսակալ մը, ինչպէս է Վալմոնի կոմսը, անոր անիրաւ Թշնամիներուն ատելութեանը եւ Թըշնամութեանը զոհ չըլնէ ։

Տը Վէրժիւր՝ փարիզ չդարձած ուրիշ բան մըն ալ ըրած էր, որ կոմսին համար եղած ամբաստանութիւնները ջրելու եւ ամբաստանողը խայտառակելու մեծապէս օգնեց ։ Կոմսին Թըշնամին ժի՛ ըլլալուն, եւ վրայօքը եղած ամբաստանութիւններն ինչ ըլլալուն մեծ ջանքով եւ աշալըրջութեամբ եռեւէն ըլլալով հասկըցաւ ։ Կոմսը մէկ դիւանադպիր մը ունէր. որ կաշառատութեան յանցանքով բանտը դրուած ըլլալով՝ պատերազմին ատենը բանտէն ազատուելուն պէս շիտակ Թշնամիին բանակը կերԹայ ապարապետին քով կըմտնէ. եւ իր վրէժը կոմսէն առնելու համար՝ անոր կուսակալութեանը երկիրը մտնելու դիւրին ճամբայ ցուցընող հայրենեաց մատնիչը այն է եղեր. եւ ըրածներուն ալ՝ տը Յօզան դերակոմսին կամակից ըլլալը աղէկ իմացաւ ։ Կոմսը այսպէս բըռնուելով քաղաքը բերուելուն եւ Վէնսանի բերդը բանտ խրկուելու լուրին հետ մէկ տեղ կոմսին իւր կուսակալութեան երկիրները ծաղկեցընելու եւ Թշնամիէն պաշտպանելու համար ըրածներն ալ հասարակաց մէջ կըպատմուէին ։

Տը Վէրժիւր՝ Վալմոնի կոմսը ազատելու համար փարիզ երԹալէն առաջ իր հանճարեղ

նախապատուութեամբը ճանապարհորդութիւն մը ըրաւ՝ կոմսին դեսպանութեամբ գացած Թագաւորին քով , կոմսին համար եղած գարաններուն վրայ աւելի տեղեկութիւն առնելու . վասն զի այս Թագաւորիս կոմսին գրած նամակներէն կերեւէր որ հիմնաւոր տեղեկութիւններ պակաս չեն անոր քով : Թագաւորը սար շատ աղէկ ընդունելութիւն ցուցուց . եւ առնէց սորվելով որ իր ապարանքին քով մէկը կայ կոմսէն փախստական , որ առաջ փոքր գիւանդադիրն է եղեր , գիր գրեց եւ այն մարդը ուզեց որ ըզգուշաւոր պահպանութեամբ իրեն խրկուի , եւ չըլլայ որ փախչի : Այդ գրեր որ այդ մարդը այնպէս հաւատացուցեր է , որպէս թէ նոյն խալ կոմսը փաղաքշաւորէս մէկկայ իրեն խրկեր էր . բայց ես Մէյմէնի կոմսը գիտեմ կըսէր՝ որ այդպիսի նենգաւոր գործերէն հեռու է . եւ հիմայ զըրպարտութեան մը զոհ եղած է . քեզ ալ գիտեմ որ աղէկս բընաւորութեան տէր մարդ ես . եւ չես ուզեր որ մէկը՝ քու անձնական թշնամիդ անգամ ըլլայ նէ՝ զրպարտութեանց տակը մնայ. ասոր համար հրամանս հասնելուն պէս այն մարդը քովդ կանչէ՝ սպառնալիքով վախցնելով՝ կամ ինչ միջոցով որ քու խոհեմութիւնդ կըթելադրէ նէ՝ հարցուր եւ սորվէ անկէց թէ զինքը ով խրկեր է քովդ , եւ ինչ բանի համար եկեր է . թէ որ փարիզէն գրով այդպէս հրաման մը առեր է նէ՝ գիրը ձեռքէն առ . ամէն խօսածներն ալ գրէ՝ առ սորագրել տուր իր-

քեն, եւ այս գրերուն հետ զինքն ալ ինծի խըրկը, որ իր Թագաւորին խըրկեմ։ Սպարապետը մարդը կանչեց. սովրեցաւ որ տը Լօզանը իրեն դիր գրեր է որ այն բաները ընէ. գայ իր քովը եւ Վալմոնի կոմսը խրկեց ըսելով խաբէ։ Տը Լօզանին գիրն առաւ. ըսածները գըրել եւ իրեն ստորագրել տուաւ. ինքը սպարապետն ալ տեղեկագիր մը գրեց, եւ դիւանադպրին հետ մէկ տեղ խրկեց Թագաւորին աղաչելով որ իրեն ալ պարապ գտնուելուն եւ առջի բերանը այս քննութիւնները չընելով պարզութեամբ խաբուելուն ներէ։ Թագաւորը այս գրութիւններուս հետ մէկ տեղ իրեն առ Վալմոնի կոմսը հրաւէր գրած Թուղթին օրինակը եւ կոմսին ալ գրած պատասխանը նոր դեսպանով մը Փարիզ խրկեց պատուիրելով որ Թագաւորէն առանձին ունկնդրութիւն խնդրէ, եւ այն գրերը անոր հաղորդէ։

Մինչեւ որ այս դեսպանը Փարիզ եկաւ նէ՝ Մը Վէրզիւր արդէն հոն հասած էր։ Դեսպանը Թագաւորէն մէկ գաղտնի ունկնդրութիւն մը ուզեց. եւ այն տեսութեան ատենը ատենադպրին իր բերնովը խոստովանած եւ իր ձեռքովը ստորագրած Թուղթը եւ միւս Թուղթերը անոր առաջը դրաւ, եւ այսպէս անժխտելի ապացոյցներով հասկըցուց Վալմոնի կոմսին անկեղծ հաւատարմութիւնը եւ տը Լօզանին դիւական խարդախութիւնները։ Թագաւորը որ բնաւ բանի մը տեղեակ չէր՝ ապշած սքանչած

քիչ մը ժամանակ լուռ կեցաւ։ Այսպէս, մէկը երկար ատեն անլոյս սենեակ մը մնալէն ետքը մէկէն ՚ի մեծ լոյս տեսնէ նէ՝ աչքերը ապուշ եւ անզգայ կըմնան, բան մը չկըրնար նշմարել։ Նոյնը ըսաւ. չգիտէի որ բարի միտք ունեցող Թագաւորն ալ այդպէս չար եւ անզգամ մարդոց կըխաբուի, եւ ձեռքերնին խաղալիք եւ կիրքերնին յագեցընելու գործիք կըլլայ։

Տը Վէրզիէր՝ դեսպանին Թագաւորին քով եկած օրը ինքն ալ պալատը եկեր էր, եւ անհամբերութեամբ կըսպասէր բանին ելքը իմանալու։ Թագաւորն ասիկայ եւ տը Լօզանը կանչել տուաւ։ Տը Վէրզիէր ներս մըտնելուն պէս Թագաւորն ըսաւ. եկուր, եւ տես որ ես ալ արդարութեամբ դատաստան ընել եւ աղէկն ու գէշը իրարմէ որոշել գիտեմ։ Այն միջոցին տը Լօզան ալ ներս մտաւ համարձակ եւ փառահ դէմքով, ինչպէս որ ամէն ժամանակ սովորութիւնն էր։ Թագաւորը կրակ կըտրած՝ տը Լօզանին առաջը նետեց ձեռքի թուղթը, որ ըսպարապետին իր Թագաւորին խրկած տեղեկագրին օրինակն էր. առ կարդա ըսաւ։ Տը Լօզան երկու տող մը կարդաց՝ գոյնը նետեց. մէկ երկու տող ալ կարդաց՝ ձեռքերը դողդըղալ ըսկըսան. քիչ մըն ալ վար ինջաւ, թուղթը ձեռքին մէջ անանկ ծանր եկաւ որ չկըրցաւ բըռնել. ձեռքէն վար ինկաւ։ Բոլոր անձամբ կըդողար թշուառականը. անձին պաշտպանութեանը համար բան պիտի խօսէր՝ խօսք չէր կըրնար

գտնել. գտածն ալ՝ պտղունքները դողալէն կըտոր բըրդուճ կելլէր բերնէն՝ որ բընաւ բառ մըն ալ չէր հասկըցուեր։ Վերջապէս Թագաւորին ոտքն ինկաւ։ Թագաւորը ոտքովը զարնելով՝ կայնէ՛ եւ մտիկ ըրէ՛ ըսաւ։ Դուն՝ իմ պետութեանս հաւատարիմ ծառայ Վալմոնի կոմսին համար. ականջըս քու քսութիւններովդ այնքան լեցուցիր՝ որ յանցանքները ամենայն կերպով ստուգուած ցուցընելով վրան դատաստան ընելն անգամ աւելորդ սեպել տուիր ինծի. եւ առանց դատաստանի՝ քրէական յանցաւորի մը պէս մշտնջենաւոր բանտարկութեան դատապարտել տուիր։ Ներկայ իմ գրութեանս հակառակն ըլլալը բոլոր աշխարհի առաջ ցուցընելու համար քեզի այս շնորհը կընեմ՝ որ օրինաւոր կերպով դատաստանդ տեսնուի. Թէպէտ այսքան հաւատարիմներէն ետքը դատաստան ալ պէտք չէ. այն դատաստանին վճռած դատապարտութիւնք կրես։ Այս ըսելէն ետքը տը Վերգիւրին դարձաւ եւ ըսաւ. գնա կոմսուհին հետ. Վէնսան գնա, կոմսը բանտէն հանեցէք եւ շիտակ ինծի բերէք. անոր հաւատարմութիւնը ճանչնալէս ետքը քովէս զատեմ նէ՝ տէրութեանս դէմ ամենէն մեծ յանցաւորը ես եղած կըլլամ։ Եւ հրամայեց որ Վալմոնի կոմսին հրամանագիրն ալ գրեն եւ իրեն բերեն որ կնքէ։

Հրովարտակը գրուեցաւ. տը Վերգիւր՝ Էմիլիա կոմսուհին հետ առաւ հրովարտակը

առաջքը ինկած մնացած էր. կինն ալ միւս կողմը հոգեսպառ ինկած եւ բերանը փրփրած, դէմքը կապկապուտ կըտրած անանկ մնացած էր. եւ քովը ալ թուղթի մը մէջ քիչ մը փոշի ծրարած ձգած էր: Տը Լօզան յայտնապէս յուսահատութենէն խելքը կորսընցընելով գլուխը բանտին պատին զարկեր անանկ մեռեր էր. կինն ալ ինք զինքը թունաւորեր էր. վասն զի իր ունեցած ծայրագոյն ամբարտաւանութեամբը ամենեւին չէր կըրնար այն աստիճան նուաստութեան համբերել: Դատաւորին իմացուցին. որ մարդ խրկեց ասոնց մեռնելուն պարագաները քննել տալէն ետքը իմանալով որ անձնասպանութեամբ մեռեր են՝ քրիստոնէից գերեզմանէն դուրս անարգ տեղ մը թաղելու*, եւ գերեզմաննին առանց տապանագրի եւ մահարձանի անյիշատակ ձգելու հրաման ըրաւ:

Աստուծոյ արդարութիւնը ուշ թէ կանուխ միշտ մարդուս կը հասնի. եւ որքան ուշանայ նէ՝ այնքան ծանր կըլլայ: անհաւատ մարդիկը թէ բանտի մէջ մեռնին՝ թէ կայսերական գահու վրայ, միշտ յուսահատութիւն մը կը տիրէ վրանին, եւ չարաչար կը մեռնին. Աստուածային յատուկ մէկ ողորմութիւնն է որ ոմանց

* Հին ժամանակէ ՚ի վեր քրիստոնեայ ազգաց մէջ եկեղեցական և քաղաքական օրէնք կայ՝ որ մէկ մարդ մը ի՛նչ և իցէ պատճառով ինք զինքը մեռցընէ նէ՝ քրիստոնէական թաղում չեն ըներ. քրիստոնէից գերեզմանն ալ չեն թաղեր.